

LEVÉLTÁRI SZEMLE

71. évfolyam

2021. 4. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- E-kutatás a titkosszolgálati levéltárban
- Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754–1755-ben
- Herpay Gábor hajdúsági levéltáros tanulmányútja (1915)
- Besançon és Brüsszel
- Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

71. évfolyam ▪ 2021. 4. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Cseh Gergő Bendegúz E-kutatás a titkosszolgálati levéltárban	5
FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
Kovács-Veres Tamás Gergely Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754–1755-ben	12
MŰHELYMUNKÁK	
Köcze László Közgyűjtemények, iratgyűjtés és a vállalati iratok: a Láng Gépgyár iratainak története	23
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET	
Szálkai Tamás „Ezek a németek mindent gombóccal csinálnak!” <i>Herpay Gábor hajdúsági levéltáros tanulmányútja (1915)</i>	45
KILÁTÓ	
Monostori Tibor Besançon és Brüsszel <i>Kora újkori források Habsburg Németalföld és a Magyar Királyság közötti kapcsolatok történetéhez (16–17. század)</i>	56
MÉRLEG	
Fülöp Tamás: Megyeszékhelyből város. Tanulmánygyűjtemény (Sági Norberta)	65
Két kötet Gyulafehérvárról <i>Bernád Rita-Magdolna: A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár repertórium Az Erdélyi püspökök székesegyháza 1949. Forráskiadás (Apró Erzsébet)</i>	69
HÍREK	
Beszámoló a MELTE vándorgyűléséről és konferenciájáról (Koltai András)	75
Az FLE XII. Tudományos Őszi Tábora (Huszár Renáta)	79
A csatlakozás apropóján, avagy egyetemi levéltárosok Győrben <i>Beszámoló az MFLSZ 2021. évi vándorgyűléséről és tisztújító közgyűléséről (Osváth Zsolt)</i>	83
Beszámoló az MLVT 2021. évi vándorgyűléséről (Haraszi Viktor)	86
Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid)	92
Határon túli magyar nyelvű levéltári kiadványok 2015–2020 (Horváth Natália)	96

Apró Erzsébet, ny. főlevéltáros

Cseh Gergő Bendegúz, főigazgató

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

Haraszti Viktor, főigazgató-helyettes

- Budapest Főváros Levéltára

Horváth Natália, könyvtáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Huszár Renáta, levéltáros

- Budapest Főváros Levéltára

Koltai András, levéltárvezető

- Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára

Kovács-Veres Tamás Gergely, középiskolai tanár, könyvtáros,

- Szent István Gimnázium, Budapest

Köcze László, főosztályvezető

- Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum

Monostori Tibor, tudományos kutató

- MTA Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport

Osváth Zsolt, levéltáros

- Semmelweis Egyetem Központi Levéltára

Sági Norberta, főiskolai docens, rektorhelyettes

- Neumann János Egyetem

Szálkai Tamás, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátyás Evangélikus Gyűjtemény

E-kutatás a titkosszolgálati levéltárban

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 2020 decemberében kísérleti jelleggel, majd 2021 januárjától hivatalosan is bevezette e-kutatási szolgáltatását. Az azóta eltelt időszak ha nem is jelent történelmi távlatot, arra mindenképpen alkalmas, hogy a szolgáltatás előkészítésének, a bevezetés körülményeinek és a felmerült dilemmáknak, valamint a rendszer gyakorlati működésének első tapasztalatait rögzítsük és közzétegyük.

Közismert tény, hogy az 1990 előtti állambiztonsági/államvédelmi iratok a rendszeres, illetve alkalmankénti, „kampányszerű” iratmegsemmisítések következtében sajnálatos módon meglehetősen töredékesen maradtak fenn: az 1944 és 1990 között különböző néven és szervezeti keretek között működött titkosszolgálatok hozzávetőleg 4600 iratfolyóméternyi iratot hagytak az utókorra, vagy legalábbis hivatalosan ezidáig ennyi anyag került a Történeti Levéltárba. Bár az intézmény illetékességi köre a legutóbbi törvénymódosítás óta már az 1990 után keletkezett nemzetbiztonsági iratokra is kiterjed,¹ ilyen anyagok – érthető módon – egyelőre csak igen szóróványosan kerültek az ÁBTL őrizetébe. Még egy ilyen – viszonylag csekély mennyiségű – iratanyag is hatalmas kutatói érdeklődést generál ugyanakkor, ha annak megismerése évtizedeken keresztül lehetetlen, vagy csak néhány kiválasztott „kutató” kiváltsága lehetett. (A fokozott érdeklődés további okai között mindenképpen megemlíthető a titkosszolgálatok speciális szerepe, nézőpontja és eszközei, amelyek az általuk képzett iratoknak különös vonzerőt kölcsönöznek, valamint az egyébként is reneszánszát élő családtörténet-kutatás számára kínált egyedi lehetőségek.) Ez a felfokozott érdeklődés több mint háromszáz aktív kutatót, 3-4 ezer kutatási esetet és átlagosan százezer oldalnyi megrendelt fénymásolatot jelent évente. (A fenti adatok nyilvánvalóan „békeévekre” értendők. Az elmúlt időszak járványügyi korlátozásai és a kutatóterem kényszerű bezárása egyedi helyzetet teremtettek e téren is, bár éppen a megrendelt és elkészült fénymásolatok száma – logikus módon – nem csökkent.)

Az e-kutatási szolgáltatás kialakítása során figyelemmel kellett lenni néhány olyan jellegzetességre, amelyek az állambiztonsági iratok online előkészítését egyfelől megkönnyítik, másfelől viszont rendkívüli mértékben bonyolítják.

¹ A 2017. évi XCIV. törvény módosította az ÁBTL illetékességi körét: ettől kezdve már nem csak az 1990 előtti államvédelmi, állambiztonsági iratok őrzője az intézmény, de az 1990 után létrejött nemzetbiztonsági szolgálatok élő levéltárává is vált.

Némiképp egyszerűsítette a szolgáltatás kialakítását, hogy a Történeti Levéltárba került iratanyag mintegy kétharmada különböző típusú, összefűzött dossziékból áll. Ezek a dossziék a szálas iratok tömegével szemben viszonylag jól tagolt és logikus tematikus egységekbe rendeződő, önálló levéltári jelzettel rendelkező zárt iratcsoportokat alkotnak, amelyek elektronikus nyilvántartási szempontból könnyebben feleltethetők meg számítógépes levéltári egységeknek, rekordoknak. Ez a dossziérendszer azonban komoly hátrányt is jelent egyúttal az iratanyag digitális feldolgozása szempontjából: az összefűzött példányok szétvágása, ellenőrzése, előkészítése többszörös élőmunka-ráfordítást igényel a tényleges digitalizálási folyamathoz képest. (Nem említve a komplex állományvédelmi munkafolyamat egyéb állomásait, hiszen a levéltári digitalizálás az iratok többsége esetében tömeges savtalanítást és annak kiegészítő munkálatait is jelenti egyúttal.) Jelentős többletnehézséget jelent továbbá az állambiztonsági iratokban előforduló személyes, köztük a különleges személyes adatok igen magas aránya, ami értelemszerű következménye ezen szervek céljainak és működési módszereinek. Az átlagos hazai levéltári gyakorlathoz képest az ÁBTL alapító törvényében megfogalmazott, a különleges személyes adatok szigorúbb védelmét célzó szabályozás nyilvánvalóan fokozott biztonsági és védelmi követelményeket jelentett az elektronikus kutatási rendszer kialakítása során is. Az interneten keresztül kutatható állambiztonsági iratokkal kapcsolatos szolgáltatás megkövetelte a már korábban digitalizált és anonimizált iratok ismételt ellenőrzését, hiszen ez az új helyzet a lehető leggondosabb tervezés mellett is nyilvánvalóan fokozott adatbiztonsági kockázatot jelent. A Történeti Levéltár a kényszerű bezárás és a „home office” időszakát használta fel arra, hogy az ezért felelős munkatársak az otthonra kihelyezett, de offline számítógépes munkaállomásokon ezeket az ellenőrzéseket minél nagyobb arányban, az aktuális kutatói igényekkel összhangban el tudják végezni.

Az online szolgáltatások kialakításakor további nehézséget jelentett (és a későbbiekben is azt fog) az ÁBTL informatikai rendszerének felépítése. Az intézmény Eötvös utcai épületében a kezdetektől, 1999-től kettős számítógépes hálózat működik: egy teljesen zárt, internetes kapcsolattal egyetlen ponton sem érintkező belső hálózaton zajlik az adatok tárolása, feldolgozása és a digitális iratanyag előkészítése. A kutatók a digitális kutatóteremben is ezen a belső rendszeren keresztül érik el a nekik előkészített anonimizált példányokat. Mivel stratégiai döntés volt, hogy a biztonsági követelményekből a jelen fejlesztések során sem lehet engedni, a két hálózat közötti rendszeres, de nem hálózati alapú adatcserét is meg kellett oldani, konkrétan külső adathordozók közbeiktatásával.

A Történeti Levéltár most bevezetett e-kutatási szolgáltatása az iratanyag digitális feldolgozásának közel negyed évszázados gyakorlatára és tapasztalataira épül. Az 1997-ben megalakult intézményben lényegében az első pillanattól kezdve zajlott a legkeresettebb iratanyagok digitalizálása, aminek eredményeként a levéltár jelenleg már több mint ötmillió oldalnyi elektronikusan rögzített irattal rendelkezik.

(A korai digitalizálás következményeként ezen képfájlok egy része ma már nem feltétlenül éri el a kívánt technológiai szintet, hiszen a korabeli szkennerek és az akkori tárolókapacitás sokkal alacsonyabb felbontású és monokróm képek rögzítésére adtak csak lehetőséget.)

Az iratanyag digitális feldolgozásának alapvető eszköze a Történeti Levéltár – több mint 20 éve folyamatosan fejlesztett – központi, integrált számítógépes rendszere. Az adatbázis egyszerre szolgál az iratanyag feldolgozásának, nyilvántartásának, illetve a digitalizált iratok kezelésének eszközéül, emellett ügyfél- és kutatószolgálati nyilvántartásként, anonimizáló szoftverként és a belső munkafolyamatokat támogató programként is funkcionál.

A kutatási és informálódási lehetőségek minél szélesebb körű garantálása mellett az iratokban rögzített személyes adatok jogszerű védelme kiemelt feladatot jelent a titkosszolgálati levéltár számára. A megőrzött különleges személyes adatok többsége – az egészségi állapotra, kóros szenvedélyre vagy a szexuális életre vonatkozó adatok – az erre vonatkozó jogszabály értelmében fokozott védelmet élvez, ezt a védelmet pedig nem csupán a papír alapon kutatott, de az elektronikus formában előkészített anyagok esetében is érvényesíteni kell. Az intézmény belső számítógépes adatbázisa már évek óta lehetőséget nyújt arra, hogy a digitalizált iratanyagban szoftveres módszerrel legyen elvégezhető a kényeszerű anonimizálás, amelynek eredményeként a szükséges kitakarásokkal előkészített PDF-formátumú fájlok formájában sok ezer kutatói példány készült már el. 2021 őszén az ebben a formában hozzáférhető dossziék száma valamivel meghaladta a 7600-at; ez, hozzávetőlegesen becslés szerint mintegy kétmillió oldalnyi digitálisan kutatható titkosszolgálati iratot jelent.

Érdemes kiemelni, hogy optikai karakterfelismerés (OCR) révén a digitalizált oldalak kereshető szöveges formáját is automatikusan előállítja a központi adatbázis, ennek használata azonban számos további kérdést és problémát vet fel. A '40-es vagy az '50-es évek rendkívül rossz alapanyagú, gyenge minőségű, írógéppel készült, megfakult, töredezett iratai esetében például a karakterfelismerés hatékonysága igen alacsony fokú, a fel nem ismert karakterek, szavak aránya néha elrettentően magas, a kézirásos szövegek esetében pedig az eljárás – remélhetőleg csak egyelőre – egyáltalán nem is működik. Az OCR-technológia alkalmazása mindemellett feltétlenül szükséges és hasznos is, mivel egyfelől tanítható a rendszer, másfelől a sok millió oldalnyi anyag gépi feldolgozása a hibák ellenére jelentős segítséget jelent, másként pedig csak aránytalan energiabefektetéssel érhető el az adatok kinyerése a kutatók és a levéltárosok számára. Azt azonban feltétlenül ki kell emelni, hogy a karakterfelismerés nagyfokú pontatlansága, valamint a szövegek megfogalmazásának egyedisége és értelmezésük bonyolultsága miatt a személyes adatok védelme nem bízható automatikus algoritmusokra, azt minden egyes esetben oldalról oldalra ellenőrizve lehet csak garantálni. Remélhető természetesen, hogy a közeljövőben egy kellően intelligens, specializált és hatalmas mintaanyag segítségével okított informatikai

megoldás valódi segítséget tud majd nyújtani a hasonló feladatok elvégzésében, addig azonban mind az optikai karakterfelismerés hatékonyságát, mind pedig a mélyebb szövegértelmezés, adatbányászat eredményességét érdemben fejleszteni szükséges.

Mint a legtöbb levéltári digitalizálási program, a Történeti Levéltár ez irányú gyakorlata is legalább kettős célt szolgál: egyfelől felgyorsítja, kényelmesebbé teszi az iratanyag használatát, másfelől megkíméli az eredeti, többnyire papír alapú adathordozókat a további rongálódástól. E célok érdekében az intézmény Eötvös utcai épületében 2013 óta működtet elektronikus kutatótermet (praktikusan ez a hagyományos levéltári kutatóteremben kialakított galéria), ahol a fent említett módon előkészített, digitalizált és szükség szerint anonimizált, PDF formátumú fájlokat használhatják az intézmény kutatói. (Az állományvédelmi célok következetes megvalósulását szolgálja, hogy a már digitalizált iratanyagok kizárólag ebben a formában állnak az érdeklődők rendelkezésére.) A digitális kutatóterem virtuális polcain felhalmozott iratok természetes alapot nyújtottak ahhoz, hogy – kellő biztonsági intézkedések mellett – mindezt a szolgáltatást az online térbe is áthelyezzük. Ez a fejlesztés szorosan összefonódott egy levéltáron belüli, illetve egy nemzetközi folyamattal: az intézmény éppen csak megkezdte hétéves intézményfejlesztési stratégiájának megvalósítását, amikor a Covid-járvány idehaza is döbbenetes gyorsasággal forgatta fel a közállapotokat.

A Történeti Levéltár hét évre szóló intézményfejlesztési stratégiáját – amely a „Titkosszolgálati levéltár a 21. században” címet viseli – 2019-ben fogadta el a fenntartó, megvalósítása pedig éppen a járvány első évében, 2020-ban kezdődött el. A stratégia megkísérli összegezni azokat a kihívásokat és új lehetőségeket, amelyekkel az ÁBTL-nek szembe kell néznie, illetve amelyeket feltétlenül érdemes és szükséges kiaknáznia. A stratégiai dokumentumban megfogalmazott célok rögzítését egyrészt a felhasználók – kutatók, ügyfelek, érdeklődők, diákok – folyamatosan változóban lévő levéltárhasználati szokásai, másrészt a szintén állandóan átalakuló infokommunikációs környezet, harmadrészt pedig az ÁBTL nemrégiben megváltozott jogállása tették szükségessé. A 2020 és 2026 közötti években a terv egyebek mellett a teljes körű online ügyfél- és kutatószolgálat megvalósítását, modern interaktív közösségi és kiállítótér létrehozását,² a közép- és felsőfokú oktatást támogató digitális tartalomszolgáltatást, a magyar vonatkozású külföldi állambiztonsági hungarika-anyagok gyűjtését, valamint az elektronikusan keletkező nemzetbiztonsági iratok szakszerű archiválását tűzte ki célul. Mint látható, az e-kutatás bevezetése az intézmény alapvető stratégiai céljai között is szerepelt, az első évben azonban az ütemterv csak a rendszer tervezésével és a szükséges infrastrukturális fejlesztésekkel számolt. A 2020-ban ki-robbant Covid-járvány azonban számos tekintetben új helyzetet teremtett.

² 2021. november 11-én megnyílt a Levéltár kiállítótere „Egy diktatúra hagyatéka. Állambiztonsági iratok és történetek” címmel.

A járvány egyik nyilvánvaló, minden levéltárat érintő hatása volt a nyilvános rendezvények, illetve a személyes jelenlétet igénylő szolgáltatások felfüggesztése. Kutatási téren ez praktikusán a kutatótermek 2020 márciusi egyidejű bezárását jelentette az egész közlevéltári szférában. Mivel sok kutatót egzisztenciálisan is érzékenyen érintett a levéltárak bezárása, az online kutatási szolgáltatás megvalósítása iránti igény hirtelen felerősödött. Bonyolította a problémát, hogy a munkatársak biztonsága érdekében a lehető legtöbb munkakörben otthoni munkavégzést vezetett be az intézmény, ez pedig – a már említett kettős számítógépes hálózat következtében – nem tette lehetővé az iratelőkészítés addigi gyakorlatának folytatását. (A „home office” egyébként a levéltár munkatársainak többsége esetében vagy otthonra telepített offline munkaállomásokon, vagy a külső levéltári szerverekhez való vpn-kapcsolat révén volt biztosítható.) A járványhelyzet első hónapjaiban megszületett a döntés, hogy ki kell dolgozni az e-kutatás informatikai rendszerét és meg kell teremteni az ezt hatékonyan kiszolgálni képes munkafolyamatot is. Mindenekelőtt azonban néhány alapkérdést kellett eldönteni, mielőtt a rendszer fejlesztése megkezdődhetett volna.

Az első dilemma a kettős számítógépes hálózat következménye volt. Meg kellett oldani, hogy az iratanyag digitális anonimizálására alkalmas szoftver, amely a belső központi adatbázis integráns része, valamilyen módon elérhető legyen otthoni, offline felhasználásra is úgy, hogy csak az épp előkészítés alatt lévő iratmásolatok kerüljenek az otthoni gépekre. Ehhez a belső hálózathoz folyamatosan exportálni kellett az adott kutatói példányokat, majd az otthoni előkészítés után visszajuttatni azt a zárt belső hálózatba és az online kutatói fiókba is. Ebbe a munkafolyamatba ezután még be kellett építeni egy vezetői jóváhagyási szintet is, ami nyilvánvalóan szintén körülményes eljárás volt az otthoni munkavégzés idején. Nyilvánvalóan számolni kellett a folyamat biztonsági kockázataival is, ezért az adatcseréket mindenütt titkosított formában kellett megvalósítani: a vpn-kapcsolaton keresztül ki- és beküldött adatok kizárólag a központi adatbázis segítségével, azon belül voltak értelmezhetőek.

Az e-kutatási rendszer tervezésének következő dilemmája az ingyenesség vagy fizetős szolgáltatás kérdése volt. Bár a levéltári anyag kutatása mindenki számára törvény szerint ingyenes, a levéltár által nyújtott többletszolgáltatások elvileg megfizethetőek lennének. Mivel a Covid-járvány kényszerhelyzetbe hozta a kutatókat, akik saját akaratukon kívül lettek elzárva a kutatás lehetőségétől, a fizetős szolgáltatás egyidejű bevezetését ebben a helyzetben a levéltár vezetése nem tartotta elfogadhatónak.

Szintén megoldandó kérdés volt, hogy az ingyenesen szolgáltatott online iratmásolatok ne kerüljenek véglegesen ki a levéltár kezeléséből: egyrészt nyomon lehessen követni azok felhasználását, másrészt megelőzhető legyen a másolatok korlátozás nélküli megosztása. Ennek érdekében a kialakított rendszer nem teszi lehetővé a kutatói példányok közvetlen letöltését, illetve annak egyszerre csak egy hozzátétőleg fél oldalnyi nézőképét jeleníti meg az olvasó előtt. A görgethető ablakban megjele-

nített digitális kutatói példány viszonylag kényelmes olvashatóságot biztosít a kutató számára, akinek egyúttal lehetősége van a teljes iratanyag online megvásárlására is. (A kétféle verziót eltérő színű és feliratú vízjel különbözteti meg egymástól.)

A fenti alapkérdések eldöntése, valamint a meglehetősen bonyolult munkafolyamat kialakítása után kezdődhetett meg a rendszer tényleges fejlesztése, amelyet a levéltár saját informatikusai végeztek el. Az ÁBTL e-kutatási rendszerének néhány fő jellemzőjét érdemes kiemelni.

- A fejlesztés az ingyenes Drupal CMS (Content Management System) rendszerben készült.
- A kutató online kérheti az e-kutatói regisztrációt, személyes jelenlétre nincs szükség, azonban ez egyelőre csak a korábban már regisztrált kutatók számára elérhető. (Az ügyfélkapun keresztül történő azonosítás a közeljövőben várható továbbfejlesztés eredményeként valósulhat meg.)
- A felhasználó csak megfelelő autentikáció után, saját fiókjában érheti el az iratanyagokat, ezáltal csökkentve az adatvesztés vagy illetéktelen hozzáférés kockázatát.
- Minden „tranzakciót” automatikus visszaigazolás kíséri, így a felhasználó pontosan nyomon követheti, mit és mikor rendelt meg.
- Az egyszerre kikérhető iratanyagok mennyisége technikai okokból és az előkészítés munkaigényére való tekintettel korlátozott.
- Lehetőség van még nem digitalizált iratanyagok online megrendelésére is, ezekben az esetekben azonban az előkészítés értelemszerűen hosszabb időt vehet igénybe.
- Az ÁBTL szerverkapacitása egyelőre szerencsére nem jelent komoly akadályt a kutatói példányok tárolása terén, így a kutató a számára előkészített anyagokat korlátlan számban és ideig tarthatja felhasználói fiókjában.

A Történeti Levéltár 2020 decemberében kísérleti jelleggel vezette be az e-kutatási szolgáltatást, amelyet 2021 januárjától hivatalosan is igénybe vehet minden regisztrált kutató. Bár a járványügyi korlátozások feloldásával az intézmény kutatóterme ismét látogatható, az iratok internetes elérése továbbra is komoly népszerűségnek örvend. A 2021. év első felének statisztikai adatai azt mutatják, hogy továbbra is jelentős – és egyre növekvő – igény van a levéltári kutatás ezen formájára. 2021 januárja és júliusa között összesen 224 kutató regisztrált a szolgáltatásra, közel hatszáz online kérést adtak le, ezeken mintegy 1200 dossziét, vagyis 3-400 ezer oldalnyi iratanyagot készítettünk elő és tettünk hozzáférhetővé számukra.

Az elmúlt időszak bizonyította, hogy az online kutatási rendszer a járványügyi korlátozásokkal sújtott időszakban alapvető munkaeszköze lett a kutatóknak és az ezzel foglalkozó levéltári munkatársaknak is, a kutatóterem ismételt megnyitásával pedig egy megszokott és mind gyakrabban igénybe vett többlétszolgáltatássá vált.

Ez a szolgáltatás azonban egyelőre még magán viseli születésének körülményeiből fakadó „gyermekbetegségeit”, amelyek a tapasztalatok híján, erőltetett menetrend szerint, rendkívüli helyzetben végbement fejlesztésnek, valamint a minimális anyagi ráfordításnak az együttes következményei. Vázlatosan érdemes megemlíteni ezek közül néhány hiányosságot is, kijelölve egyúttal a rendszer továbbfejlesztésének főbb irányait is.

- Az új kutatók regisztrációja egyelőre nem valósítható meg az ügyfélkapun keresztül, de remélhetőleg 2022 elején már ez a lehetőség is rendelkezésre fog állni. A fent említett intézményfejlesztési stratégia kiemelt célja ennek biztosítása.
- A rendszer egyelőre nem kapcsolódik közvetlenül a levéltár központi adatbázisának internetes verziójához, ahonnan a kutató közvetlenül is megrendelhetné a szükséges digitális kutatói példány(oka)t.
- A dossziétípusú iratokra kifejlesztett rendszerben egyelőre nem kezelhető a klaszszikus, „szálas” iratanyag.

A Történelmi Levéltár fent bemutatott e-kutatási rendszere bár gyors és a rendkívüli helyzet sürgette fejlesztés eredménye, alapvetően beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Egy nem szokványos helyzetben lehetőséget nyújtott az intézmény egyik legfontosabb feladatának teljesítésére és biztosította az iratanyag online elérhetőségét. Karanténba kényszerült kutatóink és munkatársaink megtalálhatták az együttműködés új formáját. Mivel a szolgáltatásra komoly igény mutatkozik, az intézmény a járványügyi korlátozások után is tovább működteti e-kutatási rendszerét. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor folytatja a szolgáltatásnak a fent vázolt stratégiai céloknak megfelelő továbbfejlesztését, valamint igyekszik a megszerzett tapasztalatokat más hazai levéltárakkal együttműködésben kamatoztatni.

Kovács-Veres Tamás Gergely

Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754–1755-ben

A 18. században lezajlott nemességvizsgálatok a maguk teljességében máig feldolgozatlanok. A 19–20. század fordulóján születtek meg az első olyan munkák, amelyek felvetették az investigációk alaposabb feldolgozásának igényét, valamint útmutatást kívántak adni azok számára, akik az újkorban szerették volna igazolni nemességüket. Ezekkel párhuzamosan a korabeli levéltárak is megjelentették első forrásfeldolgozásaikat e témában. Írásomban ezek közül egyet, Romhányi János publikációsorozatát emelem ki. Bár munkáját nem sikerült befejeznie, az általa feldolgozott közel 500 családra vonatkozó iratanyag lehetővé teszi, hogy jobban beelássunk a 18. századi igazolások világába. Az egyes családokra vonatkozó leírások alapján el lehet végezni azokat a statisztikai jellegű vizsgálatokat, amelyekkel pontosabban elkülöníthető a birtokos és a köznemesség, a kétséges és a kétségtelen nemesek köre. A nemességvizsgálatok intézménytörténetét is nyomom követhetjük azáltal, hogy kik és milyen típusú dokumentumokat vonultattak fel az investigációk során.

A nemességvizsgálatok a 20. század közepéig

Munkám címe nem új keletű, hiszen Romhányi János is e címen tette közzé 1913 és 1916 között megjelent cikksorozatát. Romhányi 1901-ben lett Nyitra vármegye levéltárnoka, majd szerkesztőként vett részt a Magyarország címeres könyve című munka összeállításában.¹ A levéltár rendezése során szaktudása és latin nyelvismerete révén kezdte el feldolgozni az 1754–1755 folyamán elvégzett vármegyei nemességvizsgálatokat.² A gyarapodó anyagot az 1913-ban meginduló Levéltárosok Lapja hasábjain kezdte közölni folytatásokban.³ Ennek során hét közleményben,⁴ az Aczél és Muray vezetéknevek között, összesen 484 család vizsgálati anyagát tette hozzáférhetővé betűrendben közölve. Az I. világháború eseményei azonban megakadályozták munkája befejezésében, és abban, hogy az olvasóközönséget tájékoztassa a további familiákhoz kapcsolódó információkról.⁵

¹ Alapi, 1913

² Szluha, 2003: 9.

³ Az 1913. évi címloldalon tévesen az 1914-es évszám szerepel.

⁴ Kilenc önálló cikk formájában: Romhányi, 1913: 38–43., 54–61., 78–88.; 1914: 6–14., 35–43., 54–63.; 1915: 7–17., 37–41.; 1916: 5–13.

⁵ Szluha, 2003: 10.

A 20. század elején, elsősorban a nagy formátumú levéltárosok jóvoltából indult meg az egyes vármegyék különböző időszakokban keletkezett nemességvizsgálataival kapcsolatos iratok feldolgozása. A sort Illéssy János nyitotta 1902-ben megjelent *Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás című névjegyzék közreadásával*.⁶ A későbbi forrásközlések az egyes összeírások családneveinek felsorolásán túl, igyekeztek kiegészíteni azokat az adott família nemesítésére, genealógiájára és a bemutatott dokumentumok körére vonatkozóan. Felvetődik a kérdés, hogy miért kezdtek el a nemességvizsgálatok témakörével részletesebben foglalkozni, ki(k)nek a részéről merült fel erre igény? Erre maguk a kortársak is választ adtak munkájuk bevezetőjében. Andretzky József Baranya vármegye levéltárnoka szerint: „Méltó és kegyeletes dolognak tartottam tehát, hogy ne csak a legkiválóbbaknak, hanem mindazoknak jegyezzük föl nevét és őrizzük meg emlékét, a kik alkotmányunk fönntartásának nagy munkájához, bár csekélyebb mértékben, de szintén hozzájárultak. Ez volt egyik indító ok, a mely munkám elkészítésére készítetett. A másik ok azon számtalan megkeresés, a mely az ország különböző részéből a vármegye levéltárához érkezik, s a melyekben egyes érdekelt felek különböző családokra vonatkozó adatok közlését kérik. Az ily megkeresésekre ez ideig úgy szólván csak azt felelhettük, hogy a nemesi családokra vonatkozó közelebbi adatok rendelkezésünkre nem állanak.”⁷ Havranek József 1937-ben a *Fejérmegyei nemességvizsgálatok* című munka előszavában így vélekedik: „Fejér vármegye levéltára nemesi anyaga közzétételének jelen közlemények csak egy részét teszik, de a maguk nemében egyedülállók, mert az invesztigációk hasonló feldolgozására még – tudtommal – sehol sem került sor.”⁸ Vagyis az előszó írója korábban nem találkozott Romhányi János munkásságával. Az V. Ferdinánd király által szentesített 1848. évi áprilisi törvények eltörölték a nemesi kiváltságokat, méghozzá olyan formában, hogy az új, polgári alapokon nyugvó állam minden polgára azonos jogokkal rendelkezett. A VIII. tc. a közteherviselésről, a IX. tc. a földesúri szolgálatokról és pénzbeli járandóságokról, ennek 4.§-a az úri-szék megszűnéséről, a XV. tc. pedig az ősiség eltörléséről rendelkezett.⁹ A nemesség jelenléte és társadalomban elfoglalt helyzete azonban továbbra is meghatározó maradt. Tehát 1848-at követően is mindennapos jelenség volt a nemesség igazolása, de már nem az uralkodó akaratából, hanem önkéntes alapon. Az igazolók számára nagy segítséget nyújtottak az egyes vármegyék által feldolgozott és nyomtatásban megjelentetett, igazolásokkal kapcsolatos forrásmunkák. Ezek a kiadványok, vállalkozások azonban mind helyi kezdeményezések voltak és maradtak.

⁶ Illéssy, 1902

⁷ Andretzky, 1909: 3.

⁸ Schneider, 1937: 3–4.

⁹ Márkus, 1896: 232–233., 237. Az áprilisi törvények a nemesség fő politikai intézményi közegét, a nemesi vármegyét látszólag érintetlenül hagyták, így azok átalakítására a kiegyezést követően került sor. Ld. Papp, 2012a: 1. és Papp, 2012b: 62–65.

Hasonló indíttatásból jelentek meg azok a kötetek, amelyek nem elsősorban a nemességvizsgálatokkal, hanem átfogóan a magyar nemesség kialakulásával, fejlődésével, és a korabeli vizsgálatokhoz szükséges felvilágosítással foglalkoztak. A sort Marczíányi György 1886-ban megjelent kis alakú könyve, a *Nemesség: kézi könyv nemesi ügyekben* című munka nyitotta.¹⁰ Előszavában írta, hogy: „Úgy a magyar, mint az osztrák könyvirodalom érezhető és az érdekelt közönség által gyakran tapasztalt hézagot mutat föl mai napig mind abban, ami általában véve a nemesi ügyekre vonatkozik. [...] Ennek oka főleg autentikus adatok alapján írt útbaigazító kézikönyvek és szakmunkák hiányában rejlik, melyek társadalmunk e kiváló történelmi osztályának a jelenkorban való politikai és társadalmi szerepléséről a laikusnak is kimerítő fölvilágosítást adnának. [...] Egyúttal azt hiszem, hogy a magyar nemességre nézve sem egészen fölösleges oly munkának a kiadása, melyben mindazokra a kérdésekre befoglaltatik a válasz, melyek a bizonyos czélokra leteendő ősi és nemességi próbák és egyéb nemességi ügyekre vonatkoznak.”¹¹ Kempelen Béla munkája már címében is hordozta létrejöttének fő célját: „A nemesség: útmutató az összes nemességi ügyekben”.¹² Ölyvedi Vad Imre fő törekvése is erre irányult, ahogy művének harmadik, bővített kiadásának előszavában írta: „ugy mint eddig, ezúttal is könnyen érthető, alapos tájékoztató jusson a nemesi dolgok iránt érdeklődő elé.”¹³

A 18. század folyamán megjelent és kialakított nemességigazolási elvek és szempontok (idea), noha a későbbi századok folyamán is kis változtatásokkal azokat alkalmazták, kezdtek feledésbe merülni. A történész szakma – felülről – induló kezdeményezésére a Magyar Tudományos Akadémia 1910-ben megbízást adott Dóry Ferencnek, a 18. századi nemességvizsgálatokról szóló, (már munkában lévő) dolgozata megírására.¹⁴ Erről 1911-ben így számolt be a *Századok*: „Dr. Dóry Ferencz tagtársunk a M. Tud. Akadémia mult évi nagygyűlésén megbízást kapott a XVIII. századi nemességvizsgálatokról szóló munka megírására. Tagtársunk ez idő szerint szorgalmasan dolgozik munkáján, mely történetirodalmunkban egy még eddig külön nem tárgyalt kérdést lesz hivatva megvilágítani. A munka még ez év folyamán sajtó alá fog kerülni.”¹⁵ Dóry Ferenc még az 1908. évi *Századok* hasábjain élesen bírálta Ölyvedi Vad Imre 1907-ben megjelent *Nemességi könyvének* első kiadását.¹⁶ Dóry azonban sosem készült el a tőle megrendelt munkával.¹⁷ A vizsgálatok közben sza-

¹⁰ Marczíányi, 1886

¹¹ Marczíányi, 1886: 3., 5.

¹² Kempelen, 1907

¹³ Ölyvedi, 1930: 4.

¹⁴ Tárca, 1910: 432.

¹⁵ Gábor, 1911: 153.

¹⁶ Dóry, 1908: 649–650.

¹⁷ Köszönöm a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának és Kézirattárának tájékoztatását a témával kapcsolatosan.

kadatlanul zajlottak. Ezt összegezte könyvében Gerő József az 1867 és 1937 között igazolt nemesekre vonatkozó adatok összegyűjtésével. Céljáról ekképp számolt be: „Már pedig az utóbbi években oly nagymértékben megszorodott nemességigazolási ügyek elintézésénél szükség volt egy segédkönyvre, mely – úgy vélem – e kiadott formában is nagy segítségére lesz a genealógiával foglalkozó magánosoknak és a hatóságoknak egyaránt.”¹⁸ A lassan gyarapodó forrásmunkák és segédkönyvek mellett, a nemességüket igazolni vágyó családok folyóiratok hasábjain, kérdések közzétételével is igyekeztek őseiket felkutatni, az olvasóközönséget hívva ehhez segítségül. Az 1944-ben megszűnt Magyar Családtörténeti Szemle, utolsó előtti, márciusi számában a következő kérdések olvashatók:¹⁹

1. Csákányi. Melyik Csákányi családból származott Csákányi Mária Görgey Imréné, mikor és hol született? Görgey Imre született 1736. február 5-én. A kérdéses Csákányi-család címerét és előnevét hol találhatom?
2. Berzeviczy. Berzeviczy István, aki Kakaslomnicon 1803. február 27-én született, (felesége Bobest Klotild), apjának Berzeviczy Józsefnek (született Hunfalván 1767. augusztus 7-én) ki volt a felesége? Ha több felesége volt, melyiktől származott Berzeviczy István?
3. A lázi és berniczei Ghillány családra vonatkozó mindennemű adatot hálásan veszek. Cím: Főszolgabírói hivatal, Hatvan, Heves vármegye.
4. Cseke adatokat keresek, (címert, nemességet) a komárommegyei Padány és Apáca-szakállásban élt Cseke családra vonatkozólag. Felvilágosítást köszönettel fogad a szerkesztőség útján. Balassa Béla, Budapest.

A II. világháborút követően az igazolások rendszere is megszűnt, hiszen az 1947. évi IV. törvénycikkkel a nemesi rangokat és címeket megszüntnek nyilvánították.²⁰ A későbbiekben a nemességgel kapcsolatos kutatások, így a nemességvizsgálatok témája is szünetelt. Napjainkban a történelmi Magyarország kevés vármegyéjéből rendelkezünk egy-egy nemességigazolási időszak feldolgozásával, ezek a következők: Baranya,²¹ Fejér,²² Máramaros,²³ Nyitra,²⁴ Trencsén,²⁵ Vas,²⁶ és újabban Bihar,²⁷ valamint Borsod.²⁸

¹⁸ Gerő, 1938: 5.

¹⁹ Magyar Családtörténeti Szemle, 1944: 71.

²⁰ Romsics, 2005: 600.

²¹ Andretzky, 1909, Angyal, 1909

²² Schneider, 1934, Schneider, 1937

²³ Joódy, 1943

²⁴ Romhányi, 1913–1916

²⁵ Schneider, 1938

²⁶ Schneider, 1939, Schneider, 1940a, Schneider, 1940b

²⁷ Szálkai, 2010a

²⁸ Bodnár, 2012, Bodnár, 2013, Bodnár–Kovács, 2014, Bodnár–Kovács, 2015

Nyitra vármegye nemességigazolásai tanulságokkal

A középkori Magyar Királyságban létrejövő és fejlődésnek induló Nyitra vármegye életét az 1526 után kiépülő török uralom kezdte egyre erőteljesebben befolyásolni. Az 1549-es dicalis conscriptio tanúsága szerint már hat Érsekújvár körüli helység tartozott a hódoltsághoz, és adózott az új hatalomnak.²⁹ Az összeírások alapján a század végéig képet alkothatunk a vármegye portaszámának csökkenéséről, valamint arról, hogy nagyjából 10%-uk hódolt folyamatosan a töröknek:³⁰

	1564	1566	1567	1572	1574	1576	1593
Szabad porták	4183,5	3929,5	3579,3	3448,75	2904,75	2874,75	2361
Hódolt porták	409,5	400,5	374,5	389,5	275,25	247,75	194

1599–1600-ban az oszmánok Semptének tartottak, és útjukban mindent felégették, majd Galgóc és Pöstyén felé fordultak, és innen a Vág-völgyét pusztították el egészen Csejtéig, eközben a támadók másik csoportja a Nyitra folyó mentén haladt Tapolcsányig. Bocskai hajdúi már 1601-ben pusztították a bajmóci járást, és 1605-re előzönlötték a Vág- és a Nyitra-völgyét, elfoglalva Galgóc és Trencsén várát.³¹ A tizenöt éves háború végeztével nyugalmasabb évek következtek. A 17. század második felében azonban nagyarányú támadó hadjárat indult a vármegye ellen. 1663 szeptemberében Köprülü Ahmed elfoglalta Érsekújvárat, létrehozva ezzel egy újabb vilajetet, majd októberben Nyitra erőssége is meghódolt. Nyitra már 1664 májusában, Érsekújvár pedig 1685 augusztusában került vissza magyar kézbe. A Rákóczi-szabadságharc idején a kurucok bírták az erősségeket, 1708-ban maga a vármegye is felesküdt a vezérre és fejedelemre.³² Érsekújvár 1710 szeptemberében került császári fennhatóság alá.

Az 1711-ben megkötött szatmári békével lezárult a háborúskodás időszaka, megindulhatott a konszolidáció. Ennek egyik legfontosabb vetülete a társadalmi viszonyok korábban megszokott rendjének visszaállítása volt. Már Rákóczi államának is gondot jelentettek a nagy számban előforduló gyanús nemesek, akik kivonták magukat az adózás alól, jelentős kárt okozva ezzel a Konföderációnak. Ezért az 1708. évi sárospataki országgyűlés december 11-i ülésnapján elrendelték, hogy e személyek bizonyítsák nemesi származásukat armálisuk felmutatásával, vagy vármegyéjük iga-

²⁹ Maksay, 1990: 537.

³⁰ Dedek, 1898: 609.

³¹ Dedek, 1898: 617–618.

³² Dedek, 1898: 631–633., 637–638., 645–646.

zolásával.³³ Nyitra megye az 1720. évi országos összeírás szerint 125 833 lakossal rendelkezett, amelyből a polgárok és jobbágyok száma 118 140, míg a nemeseké 5579 fő (4,4%) volt. A helységek száma 452, amelyből jogállásuk megoszlása alapján 1 szabad királyi város, 34 mezőváros, 66 kuriális, 351 úrbéres falu, és 1 lakatlan település.³⁴

III. Károly magyar király 1723-ban rendelte el az egész ország területére kiterjedő, és a nemesi társadalmat általánosan érintő vizsgálatokat. Ebben az évben a nyitrai-ban 53 armalista és 11 más okmányokkal igazoló családot írtak össze, a szakolcai kerületben pedig 120 familiát. 1732 folyamán 29 kétségtelen nemes családot vettek lajstromba, és további 9 igazolta nemességét.³⁵ Az 1754–1755. évi nemességvizsgálatok sokkal alaposabb munkájának eredményeként elkészült nemesi névjegyzék szerint 1328 birtokos és 164 armalista, összesen 1492 nemes személy élt a vármegyében.³⁶ A járásonként végzett vizsgálat eredményeit, amely azonban nem terjedt ki a főnemesekre és a taxás nemesekre, a következő táblázatban látjuk.³⁷

Járás	Kétségtelen nemes	Vizsgálat alapján igazolt	Összesen
Bajmóci	27	23	50
Bodoki	49	49	98
Nyitrai	141	179	320
Szabolcai	26	37	63
Vágújhelyi	—	178	178
Mindösszesen	243 (34%)	466 (66%)	709 (100%)

Az első magyarországi népszámlálás keretében 1785-ben készült el a vármegye összeírása. Az 1787. évi összesítés szerint 503 helységet vettek számba, amelyből 37 mezőváros, 417 község és 49 praedium volt. A tényleges népesség 282 712 fő volt, amelyből a nemes jogállású férfiak száma – csökkenést mutatva – 4614.³⁸ Az 1898-ban megjelent vármegyetörténeti monográfiában Reiszig Ede, a nemes családokra vonatkozó fejezet írója, 200 familiáról közöl adatokat.³⁹ Romhányi János ezen szórványadatokat, elsősorban megyetörténeti vonatkozásokat előtérbe helyező munkák után kezdte el feldolgozni, majd folytatólagos cikkek formájában közreadni az 1754–1755. évi időszak családjaira vonatkozó vizsgálati anyagot. Az I. világháború kitörése elle-

³³ Rózsa, 2000: 254.

³⁴ Acsády, 1896: 30., 36., 42.

³⁵ Reiszig, 1898: 685.

³⁶ Illéssy, 1902: 148.

³⁷ Szluha, 2003: 15.

³⁸ Danyi-Dávid, 1960: 18., 51., 116–117.

³⁹ Reiszig, 1898: 685–706.

nére is sikerült 484 família igazolását feldolgoznia. Ezek közül 30 esetben a hasonló nevű familiák egy töről fakadtak, és azonos dokumentumokat mutattak fel az eljárás során, vagy a szerző nem tüntette fel a vizsgálat eredményét, így ezeket mellőztem, és vizsgálódásaim 454 családra (100%) terjednek ki.

Mint ahogy az a bevezetőből is látható, a korábbi szerzők munkájuk fő céljaként a forrásközlést és a tájékoztatást jelölték meg. A cikkek, kötetek a családok oldaláról mutatták be a vizsgálatokat, és nem tértek ki az igazolások mikéntjére. Az elsődleges dokumentumok feldolgozását és közlését követően sem merült fel az a törekvés és igény, hogy ezek gazdasági, társadalmi vonatkozásait értékeljék.⁴⁰ E munka elvégzése az utókor feladata lesz, amelynek egyik – jelen – állomása Romhányi János közleményei alapján a nemességvizsgálatok tanulságainak összegzése és levonása.

A cikkekben szereplő családokon végigtekintve látható, hogy az esetek döntő részében (89%) az igazolás probléma nélkül lezajlott, és ezt nyugtázták is. A maradék 54 esetben (11%) a tisztí ügyész kifogás(oka)t támasztott az igazolóval szemben.

A forrásközlés alapján a 454 család közül 133 (29%) volt birtokos nemes, általában egy vagy néhány településre, pusztára terjedt ki a birtokuk, míg 142 (31%) família armalista gyökerekkel rendelkezett. 135-en (29%) eredetiben is fel tudták mutatni nemeslevelüket, Dávidék másolatban tették, Deákék korábbi nemességüket erősítették meg vele, Dedinszkyék armálisa elveszett, a Delyek és Demkovicsek okirattal igazolták, hogy korábban volt armálisuk, a Deseő család egy elismervényt mutatott be, amely szerint az armalist a család többi tagjának kiadta, végül Dettrichék egy hamisítvánnyal álltak elő. A Kubinszky és a Matyeicska család birtokos nemes volt ugyan, de armálissal is rendelkezett (0,4%). Tehát 275 (60%) család nemességének eredete egyértelműen eldönthető, a maradék 40% esetében ez nem derült ki a forrásközlésből.

A kérdés tehát az, hogy a többi igazolt család milyen egyéb jogcímen, dokumentációval igyekezett nemesi kiváltságait bizonyítani. Több esetben is találkozunk a háborús időkre való hivatkozással, aminek következtében a jogbiztosító iratok megsemmisültek. A Bossányiak hivatali pályára, a Bohunka család pedig a nemesi felkelésben való részvételre apellált. 128 (28%) alkalommal a korábbi, lehetőleg 60 évnél régebbi vármegyei nemesi összeírásokban való részvételre hivatkoztak. 87 (19%) esetben a 60 évet meghaladó nemesi joggyakorlat volt a mérvadó. 79-szer (17%) nemesi bizonyáglevelet (testimoniales), bizonyítványt mutattak fel. Ezek közül hármat más vármegyéből való átköltözés miatt állítottak ki.

A vármegyéknek széles feladatkörük mellett a nemességvizsgálatokat is le kell folytatniuk, amelyek során nagy mennyiségű iratot kellett kiadniuk. Ezek közül legfontosabbak a bizonyáglevelek, amelyeket nemcsak a saját kebelükben élőknek, ha-

⁴⁰ Pedig a nemességvizsgálatoknak a névviselésben, illetve a névváltoztatások körében is fontos szerepe lehet, hiszen az intézmény egy olyan eszköz volt, amelyet az állam használt az adózás kiterjesztése céljából a magukat nemesként igazolni nem tudó családok azonosítására. Ld. Megyeri-Pálffy, 2013: 63–67.

nem a más vármegyékbe átszármazottak részére is el kellett készíteniük. A legtöbb család esetében a vizsgálatok formálisnak tekinthetők, mivel nemességük közismert volt, éltek nemesi jogokkal, birtok(ok)kal rendelkeztek, és a szükséges dokumentumokat is fel tudták mutatni. 77 (16%) alkalommal az igazolók kérésére tanúvallatást (*depositio*, *testimonium*, *inquisitio*) tartottak, amelyek során az alkalmas tanúk beszámoltak a család nemességével kapcsolatos ismereteikről, és levezették annak részletes genealógiáját. Minden olyan esetben alkalmazták ezt, amikor az igazolók dokumentumai nem tartalmazták a szükséges információkat. Probléma azon famíliák esetében merült fel, ahol a bizonyító iratok teljesen elvesztek vagy megsemmisültek, illetve valamilyen szempontból – legtöbbször a leszármazás miatt – hiányosak voltak. Ilyenkor az egyetlen célravezető megoldásnak az általuk felkért tanúk vallomására épülő bizonyítás tűnt. Ekkor elsősorban a rokonok, szomszédok, falubeliek, régi katonatársak stb. jöttek számításba, akik valamilyen kapcsolatban álltak az igazolókkal.⁴¹ A rokoni kapcsolatok, barátság, ismeretség azonban nem jelentett és jelenthetett kedvezést az instans(ok) mellett, hiszen a hamis tanúskodás már a középkori magyar jogrend szerint is gyalázatos tett volt, amely a személy becsutelségét (*infamia*) vonta maga után, és jogképességének elvesztésével járt együtt.⁴² Ennek ellenére az armalista tanúk hitelességéről Bige Márton tiszti főügyész lesújtó véleménnyel volt: „Az armalista nemesnek, midőn idegen ember dólglában tanúskodik, éppen olyan hitele lehet, mint a donatariusnak; de midőn atyafi mellett, családi dologról téssen bizonyásgot, különösen pedig, midőn valakit attyafijának lenni elesmér, koránt sem lehet az armalista vallomásának és elesmerésének oly erőt és hitelt tulajdonítani, mint a donatariusnak, aki bizonyosan vigyázóbb fog lenni az atyafiaknak elesmerésében, minthogy a kit atyjafiának elesmér, ugyanazt kén-telen a jószág birtokába is bocsátani, amitől az armalista nem annyira félhet.”⁴³ A vizsgálati anyagból kitűnik, hogy egyes családoknak sikerült akár a 16. század első felében kiadott armálisokat is megőrizni. Ez azonban hátrányt jelentett az újabb időkben megnevesítettekkel szemben, hiszen az igazolók csak nehezen, vagy egyáltalán nem tudták összekapcsolni genealógiájukat a korábbi évszázadok adományosaival. 23 alkalommal az egyházak által vezetett anyakönyvek felhasználásával készült keresztleveleket mutatták be a leszármazás bizonyítására. 11 esetben osztálylevél (*divisionales*) bemutatása történt a családi birtokok és vagyon megosztásáról. Kilencszer végrendeletek (*testamenti*) fordultak elő. Hét elismerő levelet (*recognitionalis*), valamint öt alkalommal a birtokadományozásról (*donatio*) szóló okmányt is be tudták mutatni, két esetben a hozzá tartozó beiktatással (*statutio*) együtt. Hatszor bevalló leveleket (*fessionales*) használtak igazolásul. Háromszor a turóci konvent, megint háromszor a nyitrai káptalan okmányait hívták bizonyásgul,

⁴¹ Szálkai, 2010b: 5.

⁴² Mezey, 2007: 93.

⁴³ Szálkai, 2010b: 25.

ezek közül az egyik egy váltólevél (cambiales) volt. Két esetben történt hivatkozás a vármegye jegyzőkönyveire, amelyekben az adott család szerepelt. A továbbiakban többfajta, de kis számban előforduló irattípusok jelentek meg, ezek a következők: három adásvétel (venditio), két ellentmondó (contradictorius) irat, két egyezség (accorda), két perirat (acta iudicialia), egy határozat (deliberatum), egy kérvény (postulatio), egy nyugta (quietantia), egy tiltakozás (protestatio), valamint egy átengedő levél (cessionales). Ezek alapján 249 (54%) család került a kétségtelen nemesek kategóriájába, 187 (41%) familia nemességét elismerték, továbbá 18 (3%) alkalommal bővebb igazolásra utasítottak családokat. Ilyen esetben azonban a producens(ek) a vizsgálat végéig élhettek kiváltságaikkal.

Romhányi János feledésbe ment munkájából képet alkothatunk nemcsak a nemesi családok életviszonyairól, de a nemességvizsgálatok lefolyásáról, buktatóiról is. A jövőben szükséges lenne, hogy országos szinten is megtörténjen a vármegyei jegyzőkönyvek, és a fennmaradt nemességvizsgálati dokumentáció feldolgozása, hiszen ezek segítségével lehetne általános képet alkotni a kora-újkor nemesi társadalomról, legfőképp pedig a köznemesség széles rétegéről.

Szakirodalom

- Acsády, 1896 = Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–21. Bp., 1896.
- Alapi, 1913 = Alapi Gyula: Magyarország címeres könyve. Bp., 1913.
- Andretzky, 1909 = Andretzky József: Baranyavármegye nemesei. Pécs, 1909.
- Angyal, 1909 = Angyal Pál: Az első nemesség-vizsgálat Baranyában. A Pécs-Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítője, 1909. 4. füzet. 119–126.
- Bodnár, 2012 = Bodnár Tamás: Borsod vármegye Miskolci járásának nemességvizsgálata 1724–1730. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 2012. 141–152.
- Bodnár, 2013 = Bodnár Tamás: Borsod vármegye Ónodi járásának nemességvizsgálata 1724–1730. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 2013. 367–376.
- Bodnár–Kovács, 2014 = Bodnár Tamás–Kovács-Veres Tamás Gergely: Borsod vármegye szendrői járásának nemességvizsgálata 1724–1730. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 2014. 255–265.
- Bodnár–Kovács, 2015 = Bodnár Tamás–Kovács-Veres Tamás Gergely: Borsod vármegye szentpéteri járásának nemességvizsgálata 1724–1730. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, 2015. 539–555.
- Danyi–Dávid, 1960 = Danyi Dezső–Dávid Zoltán: Az első magyarországi népszámlálás 1784–1787. Bp., 1960.
- Dedek, 1898 = Dedek Crescens Lajos: Nyitravármegye története. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: Sziklay János–Borovszky Samu. Bp., 1898. 466–681.

- Dőry, 1908 = Dőry Ferenc: Nemességi könyv. Írta Ölyvedi Vad Imre. Századok, 1908. 7. sz. 649–650.
- Gábor, 1911 = Gábor Gyula: Történetíróink munkássága. Századok, 1911. 2. sz. 153.
- Gerő, 1938 = Gerő József: A M. Kir. Belügyminiszter által igazolt nemesek 1867–1937. Bp., 1938.
- Illéssy, 1902 = Illéssy János: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás. Bp., 1902.
- Joódy, 1943 = Joódy Pál: Máramaros vármegye 1749–1769. évi nemesség vizsgálata. Máramarossziget, 1943.
- Kempelen, 1907 = Kempelen Béla: A nemesség. Bp., 1907.
- Magyar Családtörténeti Szemle, 1944 = Magyar Családtörténeti Szemle, 1944. 3. sz. 71.
- Maksay, 1990 = Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Bp., 1990.
- Marcziányi, 1886 = Marcziányi György: Nemesség. Bp., 1886.
- Márkus, 1896 = Márkus Dezső: Magyar törvénytár. 1836–1868. évi törvénycikkek. Bp., 1896.
- Megyeri-Pálffi, 2010 = Megyeri-Pálffi Zoltán: Az állami névszabályozás előzményei és kezdetei. *Profectus in litteris II. Előadások a 7. debreceni állam- és jogtudományi doktorandusz-konferencián.* Szerk.: P. Szabó Béla–Szemesi Sándor. Debrecen, 2010. 237–244.
- Megyeri-Pálffi, 2011 = Megyeri-Pálffi Zoltán: Névváltoztató bihari nemes családok a kora újkorban. *Jogtörténeti vonatkozások. Interdiszciplinaritás a régiókutatásban. Fialat kutatók nemzetközi konferenciája I.* Szerk.: Bartha Ákos et al. Debrecen, 2011. 41–52.
- Megyeri-Pálffi, 2013 = Megyeri-Pálffi Zoltán: Név és jog. A névviselés szabályozásának fejlődése Magyarországon. Bp., 2013.
- Mezey, 2007 = Mezey Barna: Magyar jogtörténet. Bp., 2007.
- Ölyvedi, 1930 = Ölyvedi Vad Imre: Nemességi könyv. Szeged, 1930.
- Papp, 2012a = Papp László: Az önkormányzatiság vázlatos áttekintése, különös tekintettel a hosszú 19. század alkotmányos megoldásaira. *De iurisprudentia et iure publico. Jog- és politikatudományi folyóirat*, 2012. 1–2. sz. 1–11.
- Papp, 2012b = Papp László: The concept of autonomous local governments and their different forms of appearances in the traditions of our national public law. *Journal on European History of Law*, 2012. No. 1. 62–65.
- Reiszig, 1898 = Reiszig Ede: Nyitravármegye nemes családai. Magyarország vármegyéi és városai. Nyitravármegye. Szerk.: Sziklay János–Borovszky Samu. Bp., 1898. 681–707.
- Romhányi, 1913–1916 = Romhányi János: Nemesség igazolás Nyitra vármegyében 1754/1755-ben. *Levéltárosok lapja*. 1913–1916.
- Romsics, 2005 = Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp., 2005.

- Rózsa, 2000 = Rózsa Szilvia: Az 1708. évi sárospataki országgyűlés története. Hegyaljai felkelés, 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2000. 249–261.
- Schneider, 1934 = Schneider Miklós: Fejér megye nemesi összeírásai 1754, 1809. Székesfehérvár, 1934.
- Schneider, 1937 = Schneider Miklós: Fejérmegyei nemességvizsgálatok. Székesfehérvár, 1937.
- Schneider, 1938 = Schneider Miklós: Trencsén megye 1725–1732. évi nemességvizsgálatai. Szombathely, 1938.
- Schneider, 1939 = Schneider Miklós: Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata. Szombathely, 1939.
- Schneider, 1940a = Schneider Miklós: Vas vármegye 1726/27. évi nemességvizsgálata. Szombathely, 1940.
- Schneider, 1940b = Schneider Miklós: Vas vármegye kétségtelen nemesei 1733-ban. Szombathely, 1940.
- Szálkai, 2010a = Szálkai Tamás: Az 1754–55. évi országos nemesi összeírás bihari tabellái. (Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek 2.) Debrecen, 2010.
- Szálkai, 2010b = Szálkai Tamás: Iratok és armalisták, műveltség és mentalitás a bihari nemességigazolások dokumentumaiban. (Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek 1.) Debrecen, 2010.
- Szluha, 2003 = Szluha Márton: Nyitra vármegye nemes családjai. Bp., 2003.
- Tárcza, 1910 = Tárcza. Századok. 1910. 5. sz. 431–433.

Köcze László

Közgyűjtemények, iratgyűjtés és a vállalati iratok: a Láng Gépgyár iratainak története

Az elmúlt évtizedekben a vállalati iratok kérdésével foglalkozó munkákban kevés figyelmet kapott az intézményi gyűjtések ellentmondásainak feltárása és az intézményi gyakorlatok egyidejű kritikai elemzése. A vizsgálódások általában csak egy-egy intézmény tevékenységére fókuszálva vették számba a gyűjtések mindenkori „eredményeit”, legtöbbször figyelmen kívül hagyva a vállalatok saját múltjukhoz való összetett viszonyának kérdését. Az alábbi írás a magyar gépipar egykori fontos szereplője, a Láng Gépgyár iratainak sorsán keresztül ezen a helyzeten próbál meg változtatni, egy esettanulmány szintjén vizsgálva a közgyűjtemények vállalati működéséről és a vállalati iratokról vallott felfogását és az ebből eredő gyűjtőmunka eredményeit, hiszen az iratoknak is – hasonlóan a könyvekhez – szintén megvan a maguk sorsa.

A vállalatról

A későbbi gyár elődjét Láng László alapította 1868-ban a mai V. kerületi Bajcsy-Zsilinszky úton, amely kezdetben 8-10 munkást foglalkoztató műhelyként malomipari gépek javítását végezte.¹ 1873-ban Láng megvásárolta egy tönkrement keményítőgyár telepét a mai Váci úton, s az új gyártelepen a szervizelés mellett már nagyobb gépek gyártását is vállalta: gyártási profiljába pár év után már szivattyúk, gőzgépek, lokomobilok, kompresszorok, daruk előállítására is beletartozott, s a cég a századfordulótól gőzturbinák, majd az évtized végétől dízelmotorok gyártására is berendezkedett.² Az évtizedek folyamán elengedhetlenné vált az egyre sokszínűbb és egyre nagyobb teljesítményű gépek gyártásához a megfelelő tőkebevonás, így a korábban egyéni, majd közkereseti formában működő cég 1911-ben a Magyar Általános Hitelbank bevonásával részvénytársasággá alakult. Tulajdonosként a Bank nem szolt bele a vállalat működésébe, legalábbis látványos konfliktusra nem került sor a részvényesek között, így a tényleges vezetés az alapító fia, Láng Gusztáv és az unoka, a műszaki igazgatói posztot betöltő Tirser László kezében összpontosult. A társasági formában bekövetkezett változás mellett fontos állomást jelentett a vállalat életében,

¹ A vállalat történetéhez Régi gyár, 1960; Tirser, 1967; Fülöp, 1968; Bencze, 2006: 61–70; Bencze, 2007.

² A cég gyártmányaihoz Baradlai, 2004.

hogy 1915-ben a cég telephelye mellett működő Hazai Gépgyár Rt. beolvadt a Láng L. Gépgyár Rt.-be.³ A beolvadással nemcsak a gyártmányok száma szaporodott (kazánokkal, illetve vegyipari berendezésekkel), de az I. világháború időszakára a cégnél dolgozók létszáma is jelentősen, 1000-1200 főre nőtt.

A cég kezdettől fogva érzékenyen alakította a gyártási profilját, hol a honi élelmiszeripari konjunktúrára (malomiparra, szesziparra), hol a nagy községi és közüzemi energetikai beruházásokra alapozva, vagy a könnyűiparnak (textiliparnak, nyomdaiparnak) a válságidőszakban is folytatódó fejlődésére építve. Mindemellett a cég a századfordulótól kezdve nem elhanyagolható mértékű exporttevékenységet is folytatott, elsődlegesen a Balkán felé, de Nyugat-Európába, a Közel-Keletre, a cári Oroszországba, majd a Szovjetunióba, Törökországba és más országokba is szállítottak általuk készített berendezéseket. A részvénytársaság a harmincas évek második felében az ország egyik legjelentősebb gépipari vállalatává nőtte ki magát, amely 1938-ban a Hitelbankkal való egyeztetést követően tulajdonosa lett a részben hasonló profillal rendelkező Röck István Gépgyár Rt.-nek. Szintén a Bankkal való egyeztetés eredményeként a Láng Gépgyár vezető tisztségviselői látták el 1941 és 1945 között a Magyar Radiátorgyár Rt. vezetését, s a hadiüzemmé nyilvánított Láng L. Gépgyár Rt. 1943-ban elérte termelésének csúcspontját. A háborút a Láng Gépgyár komolyabb anyagi károk nélkül vészelte át, így 1945 januárjától a Vörös Hadsereg javító-szerelő üzemeként funkcionált, majd a jövátételi szállítások részeként előállított félstabil gőzgépek-lokomobilok biztosították a termelés folyamatosságát. Ugyan a Hitelbank 1947-es államosítását követően a cég részvényeinek jelentős része állami kézbe került, de látványos változásra csak 1948 márciusában, a 100 főnél többet foglalkoztató vállalatok államosításakor került sor, amikor is a Nehézipari Központ (NIK) új vállalatvezetőt rendelt ki a céghez és a közel negyven éve vezérigazgatói tisztséget betöltő Láng Gusztávot nyugdíjazták.

A cég működésének kezdetétől fogva elsődlegesen egyedi gépgyártással foglalkozott, amelyek – a konstrukciós költségek okán – gyakran egyszeri vagy hosszabb időre szóló licencvétel, illetve a vevő által adott rajzok alapján készültek. (Ilyenek voltak például a gőzgépek, gőzturbinák, két-, illetve négyütemű gázmotorok, dízelmotorok, gőzkazánok, bepárló és ásványi olajfeldolgozó berendezések, szeszfinoítók stb.). Az egyedi gépgyártás mindenkori jellemzői közé tartozott és tartozik, hogy az egyedi gyártmányoknál a technológiai előírásokat sokszor nem lehet kellően részletezni, hanem a mindenkori megrendelő igényei szerint kell a gyártást megvalósítani. Ebből következően ezekben a gyárakban mindenkor igen magas a kvalifikált, illetve a nagy szakmai tapasztalattal rendelkező munkaerő aránya.⁴

³ A Hazai Gépgyár Rt. 1911-ben alakult meg az 1861-ben alapított Eisele József kazán- és gépgyára, valamint az 1909-ben létrehozott, korábban fióktelepként működő Magyar Sangerhauseni Gépgyár Rt. egyesüléséből. Bencze, 2006: 56–61.

⁴ Az egyedi gépgyártás jellemzőihez: Tárnok, 1983: 16–26.

Ezt már az alapító Láng László is pontosan érzékelte, aki tudatosan törekedett a mérnökök, műszaki szakemberek, szakalkalmazottak és a szakmunkások megtartására és támogatására. A cég politikájának olyan elemei, mint az anyagi és szociális juttatások, a szakmai fejlődés biztosítása, a munkavállalókkal való szoros kooperációra épülő rendszer fenntartása, illetve szakmunkások esetében a családi kapcsolatok és a szakszervezet támogatása egyaránt ezt a célt szolgálták.⁵ A cég működésének e jellemzői azonban a tervgazdasági rendszer fokozatos kiépülésével előtérbe kerülő, egyre radikálisabb gazdaságpolitikai elképzelések felől nézve azonban olyan tényezőkké váltak, amelyeket az ötvenes évek elejének felső szintű párt és állami vezetése erőteljesen át akart alakítani. Ennek a politikának volt része egyidejűleg a vállalat gyártási profiljának szűkítése, a vállalaton belüli hatalmi viszonyok átrendezésének szándéka, az üzemszervezet és a gyártási folyamatok átalakítása stb., létrehozva látványosan egy olyan, múltjától és sajátosságaitól megfosztott termelőszervezetet, amely kizárólag a felső szinten meghatározott gazdasági terveket volt hivatva végrehajtani.⁶

A Láng Gépgyár és a levéltárak kapcsolata

Ebben a vállalati autonómiát (és ennek részeként a vállalati múltat) tagadó, felszámolni akaró helyzetben került először kapcsolatba a Láng Gépgyár és a Levéltárak Országos Központja (LOK) 1952 májusában, mikor a cég a 2185/1952. sz. KGM rendelet alapján bejelentette, hogy megkezdte az őrizetében lévő iratok selejtezését. A LOK munkatársának felmérése szerint a Láng Gépgyár (központi) irattárában tíz évre visszamenően a levelezési anyagot őrizték⁷, a volt igazgatósági, titkársági

⁵ A cégalapító, majd a fia által is folytatott gyakorlat volt például a gyári szakmunkások gyermekeinek (fiainak) gyárba való felvétele, ily módon is erősítve a család és a „modern” üzemszervezet összefonódását, amelyet a szakszervezetek vállalatvezető általi hallgatólagos támogatása csak tovább erősített. A család és a műhely összefonódása olyan patriarchális légkört eredményezett, amely az apa-fiú kapcsolatok mellett a tulajdonos(ok) és a szakmunkások viszonyában is megmutatkozott ld. Tirsner, 1967:266., 281–282., valamint a Turbina c. vállalati lap 1980. és 1981. évfolyamait. A fennmaradt visszaemlékezések mindegyike kortól és pártállástól függetlenül kiemelte ezen jellemzőket, nem véletlen, hogy az alapítás kilencvenedik évfordulójára készült kiadvány a gyárban kialakult viszonyokat a „munkásmozgalomra nézve károsnak” ítélte. Lásd: Régi gyár, 1960:21.

⁶ A voluntarista politikának a pártszervezet kiépítésén, a darabbér bevezetésén, a senioritás elvére épülő szakmunkáskultúra szabályainak lebontásán át, a vállalat által nem kontrollált létszámnövekedésig bezárólag (az 1948-ban kb. 1500-1700 főt foglalkoztató Láng Gépgyár létszáma 1953-ra meghaladta a 4300 főt) számtalan aspektusa volt. Ezeket gyakran kísérték atrocitások mind a műhelyek, mind az adminisztráció szintjén (fegyelmi eljárások, elbocsátások, 19 vezető üzemi munkatárs Recskre való internálása, stb.), melyek bemutatásától terjedelmi okokból el kell tekintenem.

⁷ A cég iratkezeléséről az 1912-ben kiadott szolgálati szabályzatban lelhető fel néhány instrukció, amely meghatározta a „levelezés rendjét”: a beérkező leveleket lehetőség szerint aznap kellett elintézni, majd az elintézett leveleket be kellett szolgáltatni az irattárba. Hosszabb ügyintézés esetén a levelezési osztály vezetője másolatot készített, majd az eredeti levelet határidővel látta és őrizte. Ha egy adott levél több osztályra is ki lett szignálva, a leveleket csak a levelezési osztályon keresztül

és személyzeti iratokat ettől teljesen elkülönítve kezelték, hasonlóan az egyes üzemi részlegekhez, amelyek saját irattárákat tartottak fenn. A nem selejtezhető iratok nagyságrendjét a LOK munkatársa 200-300 iratfolyóméterre⁸ becsülte, azonban a vállalat jelezte, hogy azok egy részére továbbra is igényt tart. Az év végére befejeződő selejtezés és válogatás eredményeként a következőket adták át a LOK részére, alapvetően az államosítás időpontjáig bezárólag: külföldi levelezés, belföldi levelezés, felvételi ajánlások és kérelmek, üzleti jelentések, mérlegek, zárszámadások, a Röck gyár és a Radiátorgyár mérlegei, üzleti jelentései, illetve a Lángra és a két gyárra vonatkozó feljegyzések, cégjegyzési iratok, nyugdíjpénztári iratok, jóvátételi levelezés, NIK levelezés, beruházási tervek, „Botond-megállapodás”, gyári ingatlanok iratai, gyári élelmentár ügyei, sportköri ügyek, óvóhely iratai, folyószámlakönyvek, beérkezett számlák könyve, társulati adó iratai, anyagleltár, valamint illeték- és adóügyi iratok.⁹ Ugyanakkor a selejtezés és iratgyűjtés ügye nem maradt a két fél kizárólagos kapcsolatrendszerén belül, mivel a selejtezés előkészítését követően a Munkásmozgalmi Intézet képviselője is bejelentkezett – a módosított 2360/1952.sz. KGM rendelet alapján – a „munkásmozgalommal” kapcsolatos iratok átvételéért. Nem ismert, hogy pontosan mi került a Munkásmozgalmi Intézethez, hiszen csak a vállalat bejelentése alapján tudható, hogy két alkalommal több mint 1100 iratot (sic!) emeltek ki és szállítottak el a vállalat iratanyagából.¹⁰ Az iratőrzéssel és -selejtezéssel kapcsolatos vállalati gyakorlat mindazonáltal kezdettől fogva ellentmondásban állt a rendeletekben rögzítettekkel. A selejtezési előírások – amelyek szerint az öt évnél régebbi iratok évenként, kötelezően selejtezendők az irányító szerv által kiadott selejtezési ügykörjegyzékek alapján – a korszak általános rendelkezéseivel szinkronban nem vették figyelembe a vállalati működés jellemzőit. Erre a Láng Gépgyár képviselője is felhívta a figyelmet az ekkor már önállóan működő Központi Gazdasági Levéltárnak (KGL) írott levelében: „miután a gyár egyedi gyártmányainak előállítása többéves átfutással történik [...], a rendelések teljesítése még nem jelenti a vonatkozó iratok selejtezhetőségét [...]. Az ilyen nagy terjedelmű ügyekkel kapcsolatos műszaki és kereskedelmi természetű levelezések, egyéb iratok idő előtti

lehetett továbbítani, tehát minden levelet a levelezési osztálynak kellett átadni. Az egyes leveleket szigorúan tilos volt kivenni a dossziéból, s dossziét gyári alkalmazott csak a vezetője írásbeli engedélye alapján kaphatott meg az irattárból. A szabályzat szerint az irattárnok a gyári könyvtár kezeléséért is felelt. Láng L. Gépgyár Rt. Szolgálati szabályzat, 1912:6–8. (saját gyűjtés)

⁸ A korabeli forrásokban, köztük LOK-dokumentumokban a folyóméter kifejezés szerepel, s a szerző szövegében mindenütt utalt is erre, de a tanulmányba egységesen a jelenlegi iratfolyóméter kifejezés került. (a szerk.)

⁹ MNL OL Y13 1581/1953, 223/1954. Az 1953. évben még két kisebb, szabatos meghatározás nélküli („10 kg. dokumentációs anyag”, „hét dosszié”) átadásra is sor került a több „tonnát” meghaladó selejtezések kapcsán.

¹⁰ MNL OL Y13 1591/1953 Az iratokat a Munkásmozgalmi Intézet 1954-ben adta át a Központi Gazdasági Levéltárnak. Ez az anyag a Láng Gépgyár iratairól készült első jegyzéken még külön tételként, de részletezés nélkül szerepelt. Ld. BFL XI.126 fondosszié, „Leíró jegyzék”, 1955.

selejtezése a felmerülő kérdések tisztázását, érdekeink megvédését veszélyeztetné, bénítaná munkánkat”. Minderre a Levéltár válasza csak az éves selejtezés alóli „felmentés” lehetett.¹¹ Az ekkoriban végzett selejtezéseket 1958-ban és 1961-ben még két nagyobb követte, majd valószínűsíthetően 1958-ban a KGL beszállította a Láng 1947–1952 közötti levelezési anyagából származó, a vállalat minisztériumokkal, fontosabb közhivatalokkal és kooperációs partnerekkel folytatott levelezését.¹² Mindezek ellenére a Láng Gépgyár Központi Gazdasági Levéltárral való kapcsolata nem automatizálódott úgy, ahogy az a rendelet(ek)ből következett volna, a Láng ugyanis több más vállalathoz hasonlóan továbbra is megőrizte de facto döntési autonómiáját arra nézve, hogy milyen iratokat jelent be és mutat be a levéltárnak és milyeneket tart továbbra is az őrizetében.¹³

A Központi Gazdasági Levéltár megszüntetését követően a Láng Gépgyártól begyűjtött 40 iratfolyóméternyi, 1885 és 1951 közötti iratanyag¹⁴ 1964-ben átkerült az 1. sz. Állami Levéltár (Fővárosi Levéltár) őrizetébe, a vállalatot érintő gyűjtőmunka egészével együtt. Ezek alapján a hatvanas években folytatódott a vállalat selejtezési eljárásainak bejelentése, de a Fővárosi Levéltár az érvényben lévő miniszteri utasítás alapján leginkább csak „regisztrálta” bejelentéseket, mintsem hogy az irattípusok, iratfajták, iratórzó helyek részletekbe menő vizsgálatát kezdeményezte volna a selejtezések kapcsán.¹⁵ Bejelentésből eredő felülvizsgálatra és érdemi lépésre egyetlen alkalommal került sor: miután a 45/1958. (VII. 30.) Korm. rendelet lehetővé tette a levéltárak számára, hogy a titkosan kezelt iratok selejtezése kapcsán begyűjthessék azokat, a Fővárosi Levéltár 1966-ban a selejtezendő TÜK iratok közül 36 csomó terjedelmű, 1950–1956 közötti iratanyagot szállított be.¹⁶

A vállalati iratsejtezések folyamatában a jogszabályi előírások alapján történő levéltári részvétel, amely az iratgyűjtés mellett, jelen esetben akár a Láng Gépgyár iratainak és működésének részletekbe menő megismerését is elősegíthette volna, nem eredményezett átfogó ismereteket. Ugyanígy hiányosak maradtak a vállalat

¹¹ MNL OL Y13 314/1954.

¹² MNL OL Y13 553/1958. – A begyűjtés ténye a bejelentésből közvetlenül nem, csak az utólag készült (raktári) jegyzékekből állapítható meg.

¹³ Amellett, hogy a selejtezések során több szervezeti egység is jelezte, hogy nincs mit selejtezni, a helyzetet a LOK vállalati csoportjának képviselője is hamar érzékelte, nem véletlenül rögzítette feljegyzésében, hogy a Láng Gépgyár képviselője „ismét több ízben tett olyan megjegyzést és adott olyan utasítást a selejtezési felelősnek, amely álláspont mereven ellenkezik a kiadott rendelettel. Ilyen volt például az az álláspontja, mely szerint a nem selejtezhető iratok közül csak azt lehet átadni levéltári őrizetbe, melyeket a vállalatvezető engedélyez.” MNL OL Y13 223/1954

¹⁴ Incze et al., 1960:11, 42.

¹⁵ Például a Láng Gépgyár főkonstruktoré és osztályvezetői 1965-ben a selejtezési jegyzőkönyvben részletesen megírták a Központi Rajzkezelőségen őrzött eredeti tervrajzok fénymásolatainak, irodai példányainak selejtezésének indokait, amelyet a Levéltár a rajzkezelési és őrzési rendszer behatósabb vizsgálata nélkül tudomásul vett. Ld. BFL XXIX.3.39 3568–VIII/1965.

¹⁶ BFL XXIX.3.39 3088–VIII/1966.

iratkezelési és iratörzési jellemzőinek feltárására tett kísérletek is. A Láng Gépgyár iratkezelési gyakorlatával kapcsolatban az első kortárs összegzést még a KGL munkatársa tette „a helyszínen kapott információk alapján”. Eszerint a hatvanas évek fordulóján a beérkező leveleket a vállalatnál központilag iktatták, de az anyagbeszerzés ettől elkülönülve iktatott és az egyes osztályok – a központi iktatáson túl – külön is iktathattak. A beszámoló szerint minden elintézt ügy visszakerült az irattárba. Az ismertető szerzője az irattár mellett felsorolta a külön irattarak fenntartóit is, a pénzügyi, az anyagbeszerzési, a titkos ügykezelési, az igazgatói, a párt-, a szakszervezeti, valamint a személyzeti osztályt, amelyek mellett az egyes osztályok saját irattárat is működtettek. „Az irattárban” cégek szerint, betűrendben és azon belül dátum szerint irattároztak. Az összegzés írója a fenti információkból azt a következtetést vonta le, hogy „a vállalat irattári rendszere egészében eléggé közel áll a közigazgatásban elterjedt sorszámos rendszerhez.”¹⁷ Az idézett ismertető talán az egyik legjobb példája a korabeli levéltári gondolkodás szemléleti korlátainak, amely az iktatott iratokat azonosította a vállalaton belül keletkező iratok egészével, mindezt úgy, hogy közben figyelmen kívül maradtak az iratnyilvántartás más formái, a „hagyományos nyilvántartás” hiányáról nem is beszélve. Amit a szerző „minden elintézt ügynek vélt”, az nem volt más mint, ahogy a fél évszázaddal korábbi szolgálati szabályzatban rögzítették, a külső partnerekkel, megbízókkal, irányító szervekkel folytatott levelezés anyaga.¹⁸

Az iratkezelés problémájánál maradva, a Láng Gépgyár az 1969. évi 27. tvr. alapján kiadott 71.085/1971. sz. KGM utasítás figyelembevételével 1973-ban elkészítette saját iratkezelési szabályzatát. Miközben átmásolták a két jogszabályban rögzített alapelveket és meghatározásokat, a szabályzat a tizenhat szervezeti egységre, iktatóhelyre vonatkozó kötelező iktatási szabályozás alól rögtön ki is vonta a Gépi adatfeldolgozó osztályt, valamint a Műszaki Rajztárat, saját nyilvántartási rendszerükre hivatkozva. Bár változó sorrendben, de az irattári tervet is átmásolták a KGM utasításban rögzített sematikus és pontatlan tételekkel és a feltüntetett őrzési időkkal együtt, rögzítve ugyanakkor, hogy a vezérigazgató, a vezérigazgató-helyettes, a polgári védelem és a Szervezési és igazgatási főosztály iratait a Titkárságon és nem egy központi irattárban helyezik el.¹⁹ Az iratkezelési szabályzat kiadása közel sem hozott olyan változást, mint amelynek segítségével az iratok kezelése, a történeti értékű iratok elkülönítése és begyűjtése, magyarán a vállalati iratok feletti levéltári kontroll lehetősége biztosított lett volna. Ezt erősítette meg a Láng iratkezelésének 1975-ben végzett helyszíni szemléje is. Megállapították ugyan, hogy minden beérkező levelet és a számlát érkeztető számmal láttak el, majd iktattak, de az osztályokra került iratanyag sorsát központilag nem lehetett nyomon követni. A vállalatnál csak elvétve

¹⁷ Sárközi, 1961:190–191.

¹⁸ Az államosítás előtti időszakban kialakult céges iratkezelés és iratörzés jellemzőihez ld. Kiss, 1953; Soós, 1953.

¹⁹ BFL XXIX.3.39 309/1973.sz. – Iratkezelési, szolgálati és üzemi szabályzat és irattári terv.

használtak tételszámokat, s az iratlerakás rendje és időpontja – miután a tizenhat iktatási helynek tizenhat őrzőhelye volt – szervezeti egységenként változott. Az értékelés szerint míg az 1972 előtt keletkezett iratok a központi irattárban az iktató- és mutatókönyvek alapján pontosan nyomon követhetőek voltak, addig az új rendszer „általános anarchiát” okozott: „az új iratkezelési rendszer bevezetése a Láng Gépgyár esetében inkább visszalépés volt, mint előrehaladás. A hagyomány ereje itt túl nagy volt.”²⁰ Az, hogy a levéltárosok pontosan mit láttak, milyen folyamatokat vizsgáltak, ennyi idő távlatából már nem deríthető ki, de az a nehezen követhető beszámolóéból is kiderül, hogy az iratőrző helyek laza konglomerátumát jelentő vállalati levéltár jellemzőit, valamint annak szervezeti és tevékenységspecifikus, iratfajták és irattípusok szerinti sajátosságait nem sikerült meghatározni az iratkezelési előírások segítségével.

Mindezek ellenére a Fővárosi Levéltár több alkalommal megpróbálta felmérni a Láng Gépgyár őrizetében lévő iratok nagyságrendjét, először még 1963-ban, a KGL-ből történt átvételt követően. Az akkori szemle során ugyan megállapították, hogy tizenöt szervezeti egység önállóan irattároz, de ebből összesen kettőt mértek fel, mivel csak a vállalati levelezést őrző „központi” irattárat és a pénzügyi főosztály irattárát határozták meg „valódi” irattárként. Míg az előbbi esetében 100, addig a pénzügyi irattárnál 500 iratfolyóméterre becsülték az iratanyag teljes mennyiségét, megállapítva ugyanakkor, hogy a vállalatnál nem volt átadásra váró anyag.²¹ Később a szervnyilvántartó lapon 230 polcfolyóméternyi, 1960 és 1970 között keletkezett ügyviteli és számviteli irat létét rögzítették, majd 1976-ban 40 ifm terjedelmű történeti értékű iratot jegyeztek fel. Az iratok jellemzőit azonban egyik esetben sem részletezték. 1980-ban a levéltár ismételten tervbe vette a történeti értékű iratok felmérését, miután tudomására jutott, hogy a cég birtokában „igen értékes iratanyag található 1865-től kezdődően”, de a helyszíni vizsgálatkor a levéltáros mindösszesen 15 ifm történeti értékű iratanyag meglétét konstataálta.²² A felmérést nem követték további

²⁰ BFL XXIX.3.39 sz.n. – Jelentés a Láng Gépgyárban tartott iratkezelési és irattári ellenőrzésről.

²¹ BFL XXIX.3.39 2112/1963. – A Levéltár kérésére 1964-ban megküldött adatszolgáltatás során a vállalat – miközben megírta, hogy az 1945 előtti iratokat leadta az Országos Levéltárnak (sic!) – azt jelezte, hogy az 1945 utáni anyagok 1956-ban megsemmisültek.

²² A felmérés szerint a feliratok alapján az alábbiakat találták: gyári statisztikák, igazgatói utasítások és levelek, jóvátételi anyag és útijelentések, iktatókönyvek, műszaki igazgatói iratai, KGST vegyes anyag az ötvenes és hatvanas évekből; hitelezők folyószámlakönyve, adósok folyószámlakönyve, kiment számlák könyve a negyvenes évekből, főkönyvek az ötvenes évekből, illetve éves mérlegek az államosítástól kezdődően. Ld. BFL XXIX.3.39 5395/1980. Ezt megelőzően a vállalat két alkalommal is bejelentést tett, egyszer jóvátételi iratokat ajánlott fel, azonban annak beszállítása elmaradt, majd az Országos Levéltár által 1965-ben selejtezésből visszatartott 1953–1960 közötti levelezési iratok felülvizsgálatakor a Levéltár munkatársa megállapította, hogy azok másolatok, kisebb volumenű ügyek, így azok selejtezését a személyzeti, társadalombiztosítási és a jogügyi iratok mellett engedélyezte „tekintettel a 8280/1958. KGM utasításra és a levéltár raktározási helyhiányára, mely csak a fontosabb vállalati dokumentumok begyűjtését teszi lehetővé”. Ld. BFL XXIX.3.39 5314/1977, 5141/1977.

lépések, s a vállalattal a Fővárosi Levéltár kapcsolata több mint harminc évre megszakadt.²³ (A kapcsolatot érintő vállalati politika módosulásának okaira a későbbiekben még visszatérek.)

A korabeli „gyűjtőterületi munka eredményei” mellett tanulságos a levéltári őrizetbe került iratanyag sorsának nyomon követése is. A Fővárosi Levéltár a hetvenes évek második felében kezdte meg az őrizetében lévő, államosítás előtti vas-, fém- és gépipari fondok, köztük a Láng L. Gépgyár Rt. iratainak középszintű rendezését. Az iratanyag első rendszerezésére még a KGL-ben került sor, ahol az iratanyagon belül az alábbi nagyobb egységeket alakították ki: I. Vezetés iratai, II. Könyvelés iratai, III. Építkezéssel kapcsolatos iratok, IV. Gyártással és eladással kapcsolatos iratok, V. Nyugdíjpénztári iratok, VI. Vegyes iratok, VII. Kereskedelmi (Általános) levelezés.²⁴ Az iratanyag tagolása, jellemzői kapcsán érdemes kiemelni, hogy a cég levéltárba került anyagának legnagyobb részét (közel 90%-át) a kereskedelmi levelezés tette ki, ugyanis a Láng gyakorlata szerint „irattárba” elsődlegesen a levelezési anyagot helyezték el, így levéltári átadásra is főként ezt mutatta be a vállalat.²⁵ Az iratok csoportosításánál ugyanakkor elsődlegesen nem a cég (képlékeny, időben is módosuló, differenciálódó) szervezetét, hanem egyfajta funkcionális elvet próbáltak meg érvényesíteni.

A korabeli (gazdaság)politikai elképzelésekkel összhangban még a Központi Gazdasági Levéltárban kidolgozták a vállalati fondok felosztásának kereteit, amelynek választóvonalát a Láng Gépgyár esetében is az államosítás időpontja jelentette. Ennek következetes végrehajtására azonban csak a Fővárosi Levéltárba kerülést követően került sor 1967–1968-ban.²⁶ Később, a hetvenes években a Láng L. Gépgyár Rt.

²³ Ebben az időszakban a Fővárosi Levéltárhoz az 1969. évi 27. tvr., illetve az illetékességet szabályozó 101/1975. KM utasítás alapján legalább 800 gazdasági szerv (vállalat és szervezet) tartozott, amelynek nagyságrendje okán még egy ilyen kiemelt nagyvállalat érdemi nyomon követése és iratainak vizsgálata is messze meghaladta az intézmény rendelkezésre álló erőforrásait. A minden szerv számára, mérlegelés és differenciálás nélkül, kötelezően előírt levéltári szabályok betartása és betartatása szinte automatikusan magával vonta annak kudarcát. A levéltári rendszer egészét érintő korabeli anomáliákról összefoglalóan ld. Erdmann, 1982., Pálmány, 1983.

²⁴ BFL XI.126 fondosszié „Leíró jegyzék” 1955. A cég iratainak első ismertetésnél kevésbé részletesen, de hasonlóan tagolták az iratanyagot: vezetőségi iratok (a selejtezések nyomán megbomlott az eredeti rend, így az ügyek dossziéi mesterségesen, időrendben voltak letéve), könyvelés iratai (minden ügynek külön dossziéja volt, azon belül időrendi sorrendben letéve az iratok), belföldi levelezés (minden évben újrakezdődő betűrendben, azon belül időrendben voltak a levelek lerakva; bizonyos, fontosabb partnerek külön dossziét kaptak, illetve a dossziékban a beérkezett levelek és a válaszlevelek másolatai egymás mellett lerakva), végül a külföldi levelezés (a belföldi levelezéssel megegyező beosztással). Kiss, 1953:76.

²⁵ Szolgálati szabályzat, 1912:6.

²⁶ Az 1948 előtti anyag XI.126 Láng L. Gépgyár Rt. iratai (38,30 ifm, 1881–1948), míg az 1948 utáni iratanyag XXIX.31 Láng Gépgyár N.V. (sic!) iratai (12,70 ifm, 1949–1956) törzsszámmal és megnevezéssel került be a fond- és állagjegyzékbe. Ld. Bónis, 1970:109, 207. Jellemző módon sem az akkori, sem a későbbiekben készült fondjegyzékekben sehol nincs utalás a két fond közötti „kapcsolatra”.

államosítás előtti iratanyagának középszintű rendezésekor kiemelték a nyugdíjpénztári iratokat, anélkül azonban, hogy részleteiben megvizsgálták volna azok rendeltetészerű helyét, így minden nyugdíjpénztárral kapcsolatos irat egy külön fondba került.²⁷ Ellentétben a nyugdíjpénztári iratokkal a jogelőd vállalatok, a hadiüzemi parancsnok, a sportköri, igazoló bizottsági anyagok kiemelésére – valószínűleg az iratok terjedelmére való tekintettel – nem került sor. Ezek sorozatként, alsorozatként, vagy tételként a Gépgyár államosítás előtti fondjában maradtak. A rendezés során a korábbi „Vezetési iratok” sorozatot szétbontották, külön állagokat (XI.126.a-c) alakítva ki, függetlenül a közgyűlési iratok (0,04 ifm), az igazgatósági iratok (0,12 ifm) és a felügyelőbizottsági iratok (0,03 ifm) terjedelmétől. Míg 1955-ben a „Vezetési iratok” között helyett kaptak például a cég érdekeltségébe tartozó Röck gyárral kapcsolatos dokumentumok (mérlegek, intern mérleg, alapszabály, üzleti jelentések, gyári biztosítás, gyári revízió a tulajdonlás időszakából), ezek a hatvanas évek végén kikerültek az iratanyagból, figyelmen kívül hagyva azt, hogy nem fondkeveredés miatt, hanem a két cég közötti kapcsolat okán kerültek a Láng irattárába. A Röck tulajdonosai a Láng Gépgyár, illetve a Láng vezető tisztviselői voltak, s a Láng Gépgyár érdekeinek figyelembevételével döntöttek a Röck üzleti eredményeinek ismeretében annak üzletpolitikájáról is. Az irattár(ak) és az iratörzés céges gyakorlatának figyelembevétele helyett ekkoriban előtérbe kerülő szervezeti konstrukció a Láng esetében olyan állagok létrehozását is eredményezte, amelyek az adott formában a cégnél nem léteztek, így a XI.126.e állag megnevezésénél „Személyzeti és munkaügyi osztály iratai” szerepelt, de a két részleg mind az államosítás előtt, mind utána elkülönült egymástól. Hasonlóan problémás volt a XI.126.f „Termelési és műszaki osztály iratai” állag megnevezése is, ugyanis az államosítás előtt szerkesztési osztályok és műhelyeket összefogó üzemi (fő)osztályok működtek a cég műszaki igazgatójának alárendelve. Ehhez hasonlóan sem a XI.126.g „Kereskedelmi osztály iratai”, sem a XI.126.h „Pénzügyi és könyvelési osztály iratai” megnevezések nem fedték a tényleges vállalati szervezetet. A Kereskedelmi ügyvezető igazgatóság alá a begyűjtött iratok fő időszakában, tehát a harmincas-negyvenes években a Belföldi ajánlati osztály és az Export (és a háború után kibővített feladatkörrel bíró Jóvátételi) osztály, míg a Pénzügyi ügyvezetés és adminisztráció alá a Könyvelés, a Levelezés, a Számlaellenőrzés, az Üzemgazdasági osztály és utókalkuláció, a Rendelésfelvételi és számlázási osztály, a Személyzeti osztály, a Bérelszámolás és a Pénztár tartozott.²⁸ Ahhoz,

²⁷ BFL XI.154 Láng L. Gépgyár Rt. tisztviselői és művezetői részére néhai Láng László úr emlékére alapított nyugdíjintézet, mint elismert nyugdíjpénztár iratai, 0,40 ifm, 1924–1948.

²⁸ Szilágyi, 1984:196–224, a szervezetre ld. Tirser, 1967:272–273., BFL XI.126.i. Hirdetmény, 1920. nov. 30. (3.d.) és A Láng L. Gépgyár Rt. üzemi szervezete és műhelyfelosztása, 1948. (3.doboz), valamint MNL OL XIX–F–32 456.t. Az 1984-ben megjelent repertóriumban szereplő fondok majdnem mindegyikénél ugyanezt az állagbeosztást alkalmazták, ugyanezekkel a szervezeti megnevezésekkel; a rendezés alapját még a Levéltári Igazgatóság által 1972-ben kiadott 51.321/72 X. „Útmutató a tanácsai levéltárakban őrzött gazdasági iratanyag rendezéséhez” összeállított és minden levéltárnak

hogy a selejtezések, az iratgyűjtések, felmérések, illetve a rendezések, magyarán a levéltárak tevékenysége kapcsán kirajzolódó vállalati-intézményi kép érthetővé váljon, érdemes áttekinteni más intézmények gyűjtési gyakorlatát is a Láng Gépgyár iratait illetően.

A Láng Gépgyár és a múzeumok kapcsolata

A műszaki muzeológia háború utáni intézményesülésének első lépéseként alakult meg a Műszaki Emlékeket Nyilvántartó és Gyűjtő Csoport. Az 1954. évi 4.sz. tvr. alapján működésének kezdetétől fogva feladatául kapta, hogy kutassa fel és gyűjtse be nemcsak a védett emlékké nyilvánítható tárgyakat, de azok ábrázolásait, ismertetését, illetve a kapcsolódó iratokat is. A Csoport (1972-től Országos Műszaki Múzeum – OMM) a Láng Gépgyár esetében a hetvenes évek közepéig kimondottan a cég által gyártott berendezésekre fókuszált, de a gyűjtések sorában a Máza Erőmű Nagymányoki Telepén működő gőzturbina védetté nyilvánítása kapcsán nemcsak a turbinát, hanem egyidejűleg a Láng Gépgyár műszaki rajztárában fellelt, a turbinára vonatkozó dokumentumokat (kalorikus számításokat, darabjegyzéket, pauszrajzok másolatait) is védetté nyilvánították, s néhány évvel később átadták a Csoportnak.²⁹ Az iratok gyűjtése azonban a műszaki emlék tisztázatlan, képlékeny fogalma okán sem a Csoport, sem a későbbi Múzeum esetében nem vált szisztematikussá, így csak ad hoc jellegű átadásra került sor. A vállalat 1972-ben előbb négy fényképalbumot (a BNV-n évente kiállított modellek és gyári stand albumait), majd nem sokkal később a Kereskedelmi Főosztály 101 darab kiadványt és más „kötetet” (prospektusokat, katalógusokat, gépkönyveket, kezelési utasításokat, alkatrészjegyzékeket, műszaki leírásokat a század elejétől) adott át, ígéretet téve egyben arra, hogy a továbbiakban rendszeresen küldik a kiadott prospektusokat a Múzeumnak.³⁰ A vállalat és

megküldött sorvezető szolgáltatta. A szervezeti kép mellett az iratanyag látványos hiányainak ellenére a repertóriumban sem az államosítás utáni Láng anyagra, sem a vállalat őrizetében, vagy más közgyűjteményben elhelyezett, a „fond” szerves részét képező anyagra nem történt utalás, kizárólag „önmagában” értelmezték az iratanyagot. Ehhez hasonlóan a más irategyüttesekkel, illetve más iratképzőkkel való kapcsolatok szabatos rögzítése is kívül rekedt a repertóriumon. Mindez jól érzékeltette a levéltári gondolkodás egy-egy szervre és irategyüttesre irányuló, a vállalatok összetett kapcsolatrendszerét nehezen megragadó, vagy figyelmen kívül hagyó jellemzőit ebben az időszakban. Maradva a Láng példájánál, bár pontatlanul, de megemlítették a repertóriumban a Röck gyárral való kapcsolatot, ennek ellenére sem a Láng, sem a Röck iratainál nem volt utalás a másik iratanyagra, a Radiátorgyárat illető kapcsolatról pedig még említés sem történt. Ld. Szilágyi, 1984:195., 367.

²⁹ MMKM MENYGYCS irattára 123/1957 és 389/1966, valamint MMKM Ipar- és technikatörténeti okmány- és iratgyűjtemény 2019.4.1 MM 8630–81217/1957.sz. védetté nyilvánítás (1.doboz). Az egykori OMM, jelenleg MMKM Ipar- és technikatörténeti műszaki rajzgyűjteményben 85.9.1. és 85.11.1. leltári számon csak a műszaki rajzok lettek beletárolva, a dokumentumok többi része nem.

³⁰ MMKM OMM irattára 353/1972. Az 1972-ben begyűjtött kiadványokat egyenként, egymástól függetlenül, illetve egymásra való utalás nélkül az OMM, jelenlegi MMKM Ipar- és technikatörténeti

a múzeum közötti kapcsolat azonban a hetvenes évek végére átalakult – leginkább a vállalati politika módosulása miatt –, ekkor a Láng már a saját „üzemi gyűjteményének” megszervezésére koncentrált, az Országos Műszaki Múzeum pedig hivatalosan a gyűjtemény feletti szakfelügyeletet látta el.

A Láng Gépgyár iratanyagának gyűjtése és őrzése a hatvanas-hetvenes években nem korlátozódott kizárólag a Fővárosi Levéltárra, illetve a Műszaki Múzeumra és elődintézményére. Az aktívabb gyűjtőmunkát végző intézmények képviselői többször is vettek át iratokat a cégtől, ugyanakkor ezek a „tematikus”, a muzeológusok közvetlen érdeklődési körét meg nem haladó „írásos emlékeket” érintő „válogatások” sohasem alakultak át szisztematikus iratfeltárássá és gyűjtéssé. Ezt a fajta gyűjtési politikát erősítette maga a múzeumi őrzés, illetve az iratok közötti kapcsolatokat, szervezeti és funkcionális jellemzőket negligáló, a tárgyak kapcsán kialakított feldolgozási-nyilvántartási metódus is az iratok egyenkénti kezelésével, egyidejűleg vissza is hatva magára a gyűjtésre. Így került a hatvanas években megközelítőleg 100 darab fénykép (a gyártelepet, gyártmányokat, és munkásokat ábrázoló képek) a Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeum birtokába, a Láng 1949 előtről származó fotógyűjteményéből.³¹ Mennyiségileg ugyan nehezebben számszerűsíthető, de annál fontosabb iratanyag is itt került elhelyezésre. A gyár első lépésként beadta fotózásra a Láng beolvasztott vállalatának, Eisele József kazán- és gépgyárának – Alpár Ignác által tervezett – épületrajzait, majd nem sokkal később átadta a gyártelep eredeti helyszínrajzait is. Az átadás érintette nemcsak az építészeti tervrajzokat, hanem a gyár által előállított berendezések műszaki rajzait, köztük az 1957-ben védetté nyilvánított rajzokat (40 db), fényképeket (14 db), illetve házi szabványokat (95 darab) és két oklevelet is, azzal a megkötéssel, hogy a Múzeum az átadott dokumentumokat nem cserélheti el, más múzeumnak nem ajándékozhatja, illetve szükség esetén bármikor a Láng rendelkezésére bocsátja úgy, hogy mindezeket a nyilvántartásban is rögzítik.³²

prospektusgyűjteményébe leltározták be 1972 és 2007 között (3 doboz), ezek egyenkénti felsorolásától terjedelmi okokból azonban eltekintek.

³¹ Az 1949 előtt készült képeket két időpontban vették állományba: 1968-ban és 1970-ben, majd később a hatvanas évekből származó képekkel egészült ki a Láng Gépgyárra vonatkozó képek gyűjteménye, amelyet 1987-ben dolgoztak fel. A Láng gépgyári dobozban ugyanakkor nemcsak gyári, hanem más provenienciájú, gyárat ábrázoló fotókat, különböző reprodukciókat is elhelyeztek. Abból következően, hogy a gyári fotósorozat képeit egyenként, nem folyamatos számozással vették leltárba (ezek darabszintű felsorolásától terjedelmi okokból eltekintek): BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény 68.1379–68.1431, 70.97–70.232, 87.1285.1–85.1285.28. Ez a felsorolás csak a pozitív nagytapasztalatokat takarja, az esetlegesen begyűjtött eredeti negatívok nem hozzáférhetők az intézményben.

³² MMKM Ipar- és technikatörténelmi okmány- és iratgyűjtemény 2019.4.1 Átvételi elismervények 1970–1971 (1.doboz) – A „várostörténelmi” profilba illeszkedő Eisele és Láng-féle helyszínrajzokat a BTM Kiscelli Múzeum Építészeti Gyűjteményében 71.24.1–71.24.10, 71.30.2 leltári számon vették nyilvántartásba. Leltári szám nélkül ugyanebben a gyűjteményben szerepel a Láng gyári „nem azonosított

Ezzel egy időben a Lenin Kohászati Művek fenntartásában működő Központi Kohászati Múzeum munkatársa is felvette a kapcsolatot a Láng Gépgyárral. Így kerültek a cég Műszaki dokumentációs osztályától a diósgyőri Vasgyár első berendezéséhez 1868-ban készült műszaki rajzok a múzeumba.³³ A Kohászati Múzeum mellett, az annak fiáléljaként működő Öntödei Múzeumba is kerültek be „helyszínen” gyűjtött iratok, több időpontban is. Ezek kifejezetten a Láng gépgyári öntöde történetéhez kapcsolódtak, például az öntöde üzemvezetőségének ötvenes és hetvenes évekből származó összefoglalói a vasöntöde történetéről, valamint a hatvanas évekből származó fényképek (45 db) és egy gyári helyszínrajz a hatvanas évekből.³⁴

A Láng Gépgyár 1973-ban került a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum (MMM) látóterébe egy, a Vasas Szakszervezet támogatásával indított, tíz fővárosi gépgyárra kiterjedő „tematikus jellegű”, „cél-gyűjtés” során. Ugyan a Munkásmozgalmi Múzeum a jelentős múlttal bíró gyárakban fellelhető tárgyi emlékek begyűjtését tekintette formálisan feladatának, a vállalatok vezetőinek tájékoztatása mellett megindított kampány során a gyűjtés a gyárak irataira is kiterjedt.³⁵ Ekkor a Láng Gépgyártól 1149 darab – a múzeumi terminológia szerint – dokumentum került az MMM birtokába. A begyűjtött iratok egy kisebb része az egykori munkatársak által őrzött személyes iratok körébe tartozott (oklevelek, naplók, fotók, igazolványok), nagyobb részét azonban a vállalati levéltár szerves részét képező anyagok alkották. Ezek ma-gukban foglalták a harmincas, illetve az ötvenes években készített vállalattörténeti kéziratokat, a vállalatvezetés részére készült feljegyzéseket és az államosítás előtti cégvezetők életrajzait is, amelyeket az akkori múzeum Adattárában helyeztek el, a gyűjtéssel kapcsolatos jelentés mellett.³⁶ A begyűjtött iratok egy másik csoportját az iratgyűjteményekbe sorolták be. A hetvenes években ugyan megkezdtek az iratok (jelentések, igazgatósági ülések jegyzőkönyve, hároméves terv iratai, tanoncokkal kapcsolatos iratok, stb.) leltározását, de ennek – valószínűleg a feladat nagyságendje okán – hamar vége szakadt.³⁷ Változás a múzeumi őrzés terén a Munkásmozgalmi Múzeum Magyar Nemzeti Múzeumba (MNM) történő beolvasztása előtt történt, amikor az írott dokumentumok tekintélyes részét (0,80 ifm) átadták a Fővárosi

tervek, töredékek” tétele is. A helyszínrajzokhoz ld. Tóth, 1971:35. A többi beadott iratról nem sikerült információt fellelni.

³³ MMKM Ipar- és technikatörténeti okmány- és iratgyűjtemény 2019.4.1 Átvételi jegyzőkönyv 1971. (1. doboz), MMKM Kohászati Gyűjtemény Műszaki Rajztár 71.1.1–71.1.60., ill. Kiszely, 1990:112.

³⁴ MMKM Ganz Ábrahám Öntödei Gyűjtemény Adattára Ad 289/2009.10–11. Az adattárban „tematikus” alapon minden Láng Gépgyárral kapcsolatos iratot összegyűjtve helyeztek el, legyen szó akár újságcikkekről, akár kéziratokról vagy fotókról.

³⁵ Fancsovits, 1973:67., 72.

³⁶ MNM Történeti Adattár Ad 325–75.

³⁷ A hetvenes években a Munkásmozgalmi Múzeum (a mai MNM) Történeti Tár Iratgyűjteményében beletárolt tételek listája: 73.361, 78.923.1, 78.924, 78.925.1–78.925.10. 78.1077.1., 78.1515.

Levéltárnak.³⁸ A vállalati levéltár azon iratait, amelyek átadása nem történt meg – így például a gyári sportkör rendszabályát, az I. világháború alatt elfogadott, szakmánként jegyzett kollektív szerződéseket, a cég század eleji helyszínrajzát, harmincas és negyvenes évekből származó vállalatvezetői jegyzőkönyveket, a Sztahano-
nov-mozgalommal kapcsolatban készített jelentéseket, felvételi kérelmeket, munkarendet – immár a Nemzeti Múzeum filialéjaként működő intézményben vették állományba.³⁹ A hetvenes években végzett gyűjtés során azonban nemcsak írásos dokumentumok kerültek a múzeumba, hanem fotók (pozitív nagyítások és üveg-negatívok) is, amelyet a korabeli gyűjtők visszaemlékezése szerint a Láng Gépgyár térítésmentesen adott a múzeumnak.⁴⁰

A hetvenes években a múzeumok bizonytalan elvi és módszertani alapokra épülő,⁴¹ kevés látható hozadékkal bíró iratgyűjtései az évtized második felében megszakadtak, miután a történetével egyre inkább számot vető Láng Gépgyár más formát talált a vállalati múlt forrásainak kezelésére. Korábban – a múzeumi átadások mellett – az értékesnek, fontosnak ítélt iratok egy részét a vállalat műszaki könyvtárában helyezték el, pontosan érzékeltetve, hogy milyen jelentőséget tulajdonítottak a Lángon belül (is) a vállalati döntési- és presztízshierarchia alacsonyabb fokán elhelyezkedő (központi) irattárnak, illetve közvetve a rendeletek, utasítások nyomán bevont levéltáraknak.⁴² A könyvtár ugyanis a (házi) szabványok, műszaki kiadványok, kutatási jelentések stb. őrzőhelyeként szoros kapcsolatban állt a szerkesztési és műszaki főosztályokkal, így az iratok ottani elhelyezésére valószínűleg a vállalat szakmai életében betöltött információszolgáltató szerepe ad magyarázatot. A Láng azonban a hetvenes évek második felében a saját muzeális gyűjtemény létrehozásával egy ambiciózusabb célt tűzött ki a maga elé, amelynek megértéséhez vissza kell tekinteni a vállalati múlt értékelésének korábbi időszakaira.

³⁸ BFL VIII.3801.a 547/1988. Az átvett iratanyagból később önálló állagot hoztak létre XI.126.i Vegyes iratok 1867–1952, 6 kisdoboz (0,72 ifm).

³⁹ MNM Történeti Tár Iratgyűjteménye 91.140.1–91.140.17.

⁴⁰ Bacskai, 2001: 133., MNM Történeti Fényképtár 75.501–75.606, 76.105–76.111. A Láng levéltárába tartozó képekből megközelítőleg 100 képet sikerült azonosítani. A gyűjtés utólagos rekonstrukcióját jelentősen nehezíti – ahogy számtalan más múzeumban is – a megfelelő dokumentáció és adatok hiánya, valamint a Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárának beosztása is, ugyanis a fényképeknek egy része egyedileg, más része tematikus és időrendi alapon van nyilvántartva.

⁴¹ A korabeli múzeumi rendeletekre ld: Kovács, 1971. Ahogy a levéltárak esetében a vállalatok száma és nagyságrendje, illetve azok iratainak érdemi, részletekbe menő felmérése lehetetlen feladatként tornyosult a rendeletek alapján, úgy a múzeumoknál a darabszintű nyilvántartás rendszerszerűséget nélkülöző követelménye önmagában illuzórikussá tette az őrizetükben lévő (modern kori) iratok tényleges menedzselésnek lehetőségét.

⁴² A könyvtárban elhelyezett iratok között volt gyári vezetők szakmai iratai éppúgy fellelhetők voltak, mint gyártmányfotók, rendelési könyvek, rajzjegyzékek, prospektusok, utasítások, fényképalbumok, különböző fotókópiák, stb. a századfordulóig visszamenőleg. MMKM Ipar- és technikatörténeti okmány- és iratgyűjtemény 2019.4.1 Műszaki könyvtár részére átadott archív anyag 1972. (1. doboz).

Évfordulók és az „Üzemi gyűjtemény” megszervezése

A Láng Gépgyár alapításának kerek évfordulói olyan időpontokra estek korábban, amelyek nem tették lehetővé a cég múltjának felidézését. Az ötvenedik évforduló 1918-ban volt, azonban az I. világháború miatt nem merült fel semmilyen ünnepi aktus, s bár 1927-ben a hatvanadik évfordulóra ugyan megkezdődött az adatgyűjtés, de az akkoriban tervezett gyártörténeti kiadvány nem született meg.⁴³ Ezzel szemben a gyáralapító Láng László születésének (1837) századik évfordulóját és az alapítás hetvenedik és a részvénytársasággá alakulás (1911) huszonötödik évfordulóját látványos rendezvény keretén belül ünnepelte meg a vállalat.⁴⁴ Ekkoriban alakult ki a cégtörténet elbeszélésének kerete, amelyben az alapító Láng László és fia, Láng Gusztáv személye, műszaki ismereteik és a cég termékeinek műszaki fejlődése játszotta a központi szerepet. Ez fokozatosan kiegészült az alapítás dátumának hangsúlyozásával, valamint a cégtörténeti fordulópontok említésével.⁴⁵ A tulajdonosok személyét előtérbe helyező, egyediséget hangsúlyozó – bár közel sem egyedi – gyártmányközpontú vállalati ideológia kulcselemei változó hangsúllyal, de egyszerre tették lehetővé mind a mérnöki személyzet, mind a szakmunkások számára a gépgyár múltjával és ezáltal a vállalat korabeli céljaival való erős azonosulást. A nyolcvanadik évforduló azonban egybeesett az államosítás időpontjával, így a vállalati autonómia politikai tagadásának részeként az intézményes múlt és elbeszélés is teljes mértékben megkérdőjeleződött. Az ötvenes évek első felében, amennyiben előkerült a gépgyár múltja, az kizárólag negatív konnotációban merült fel. A vállalati múlt rehabilitálásnak első lépését a Láng esetében egy, a Turbina című üzemi lap 1955-ös évfolyamában megjelent cikk jelentette, amely – jellemző módon – a vállalat műszaki eredményeinek felsorolásával elevenítette fel a magyar turbinagyártás történetét.⁴⁶ Jelentős mérföldkövet jelentett 1958-ban a kilencvenedik évforduló, amikor az 1956 után újjászervezett, de defenzívába szorult gépgyári pártbizottság állt

⁴³ MMKM Ipar- és technikatörténeti okmány- és iratgyűjtemény 2019.4.1 Bánhegyi Elemér: Régen elmúlt idők emlékei 1892–1913, 1936., 1.o. gépirat.

⁴⁴ Az ünnepségekről a korabeli szaksajtó is beszámolt, ld. pl. Honi Ipar, 1937, 28., Magyar Gyáripar, 1937;14., Magyar Kereskedelem és Pénzügy, 1937; No.737., 2.

⁴⁵ BFL XI.126.d. 2–5. tétel, valamint Magyar Vasművek, 1943:137–138., Ipari öntudatunk, 1943: 262–263. A harmincas években jelent meg a Láng prospektusain, efemer kiadványain, hirdetésein az „alapítva 1868-ban/alapítási év 1868” felirat a cégnév mellett, amelyet 1948-ig használt a cég.

⁴⁶ Turbina, 1955. 01. 12., 3. A turbinagyártásról szóló cikk bevezetője is merőben ellentétes volt az addigi, a vállalat múltját negligáló, „szocialista jövőbe néző” hangvétellel: „A mi gyárunkat méltán nevezik sokszor a gyárak gyárának. Konzervgyárat éppúgy meg tudunk csinálni, mint hatalmas dieselmotorokat, penicilingyárat csakúgy, mint turbinákat. Az előkelő hely a magyar – és az európai – gépgyártásban technikai tudásunknak, mérnökeinek és szakmunkásainknak lelkiismeretes munkájának hagyományait is őrzi.” Itt érdemes megemlíteni, hogy a mindenkori (korlátozott) vállalati nyilvánosság fórumaként szolgáló Turbina c. lap egyetlen megmaradt teljes sorozatát (1950–1991)

az évforduló megünneplésének élére: a vállalati lapban 1958 folyamán egy hosszú cikksorozatban idézték fel a gépgyár történetét, amelyet két évvel később könyv formában is kiadtak. A cikksorozat, illetve a kiadvány főként írásos visszaemlékezésekre, újságcikkekre, a vállalat munkatársainak szóbeli elbeszéléseire építve próbálta meg kanonizálni a munkatársak körében még élő történeteket, beillesztve az ötvenes évek végi, politikai elvárásoknak megfelelő elbeszélés kereteibe – több-kevesebb sikerrel.⁴⁷ Egy évtizeddel később, az alapítás századik évfordulóját (1968) a Láng már nagyszabású rendezvénysorozattal ünnepelte.⁴⁸ A jubileumra egy új vállalattörténeti kiadvány is elkészült, amely ugyan az egy évtizeddel korábban kiadott kötet vezérfonalát követte, de benne a korábbiakhoz képest a Láng Gépgyárban kialakult viszonyok értékelése már jelentősen differenciálódott.⁴⁹ A centenáriumi megelőző évben a vállalattörténeti keretek megerősítése mellett megtörtént az alapítónak és fiának a magyar műszaki alkotók panteonjába való beemelése és „rehabilitálása” is: az államosítás előtti cég műszaki eredményeinek ismertetését Láng László és Láng Gusztáv rövid, érdemeiket hangsúlyozó életrajzai foglalták keretbe az unoka-unokaöcs tollából.⁵⁰ A rehabilitáció, illetve a százéves jubileum azonban nem hozott áttörést, a megemlékezés különböző formái ellenére a cég írott múltjának szerepe és helye az elbeszélésekben marginális maradt.

A hetvenes évek második felére azonban jelentősen megváltozott a vállalat belüli és körüli helyzet, miután a vállalat életében egyre komolyabb problémát jelentett a munkatársak jelentős arányú kilépése, részben a vállalat fölött kialakulóban lévő válság okaként, részben tüneteként,⁵¹ illetve a cégnél szocializálódott és a vál-

csak az Országos Széchényi Könyvtár őrzi, ahogy a műszaki-szerkesztési osztályok által készített Műszaki közlemények: a Láng Gépgyár műszaki és gazdasági tájékoztatója c. 1971 és 1986 között megjelenő kiadvány is csak itt lelhető fel teljeskörűen.

⁴⁷ Régi gyár, 1960. A cég múltjának „felfedezését” követően a hatvanas évektől az efemer kiadványokon ismételtelen feltűntették a cégnév mellett az alapítás évét is, sőt például a gyári munkarend már többoldalas bevezetőt is közölt a cég történetéről, tájékoztatva a belépő dolgozókat a Láng múltjáról és gyártmányairól. Láng gépgyári útmutató és gyári munkarend, 1964. 5–13. (saját gyűjtés).

⁴⁸ Az üzemi lapban részletesen beszámoltak az ünnepi rendezvénysorozatról, bemutatták a vállalat múltját, gyártmányait, visszaemlékezéseket közöltek, megemlékeztek az alapítóról és közölték az ünnepi beszédek is, valamint a centenáriumi kapcsán 10 munkatársat is megszólaltattak, akik a „jövőbe tekintve” meséltek a gyárban eltöltött évtizedeikről. Turbina, 1968. április 26. és 1968. május 2.

⁴⁹ A vállalat múltjának értékelésében bekövetkezett változás leglátványosabban a volt tulajdonosok személyéhez és tevékenységéhez kapcsolódva mutatkozott meg. A különböző időpontokban született értékelésekhez lásd: Turbina, 1955. június 29., 4., Régi gyár, 1960: 20. Fülöp, 1968: 82.

⁵⁰ Tirser, 1967. Egy évvel később a centenáriumi gyári ünnepség főelőadója Kádár János volt, aki a rehabilitáció folytatásaként az alábbiakat mondta: „Helyénvalónak tartja – mondotta – hogy most, a centenáriumi ünnepségeken megemlékezzenek Láng Lászlóról, a gyár alapítójáról is. Ez nem áll ellentétben elveinkkel, hiszen maradandó, a nép javát ma is szolgáló alkotás kezdeményezője volt.” Turbina, 1968. május 2., 3.

⁵¹ A vállalat turbinagyártását érintő (gazdaság)politikai döntésekről és hatásokról részletesen Tárnok, 1983.

lalattal évtizedeken keresztül azonosuló munkatársak tömeges nyugdíjba vonulása okán. Bár ekkoriban már több nagy múltú cég is saját gyűjteményt hozott létre, nem véletlen, hogy ezzel egy időben fogalmazódott meg egy saját fenntartású „üzemi” gyűjtemény megalapításának gondolata, hiszen az egyedi gépgyártásból adódóan a stabil, komoly szakmai ismeretekkel, évtizedes tapasztalatokkal rendelkező szakemberek megtartása kulcsfontosságú volt a Láng számára. A vállalatvezetés 1977-ben levélben kereste meg az akkori Kulturális Minisztériumot egy muzeális gyűjtemény alapításának szándékával, jelezve, hogy megkezdték a gyár működésére és a munkásmozgalmi múltra vonatkozó dokumentumok, illetve a gyár régi dolgozóitól származó tárgyi, írásos és fotóanyagok összegyűjtését.⁵² Négy évvel később a Láng a gyűjtemény múzeumi hálózatba való felvételét kérte a Kulturális Minisztériumtól.⁵³ A gépgyár vezetősége az „üzemi gyűjtemény” létrehozásával, a vállalati levéltárba tartozó iratok mellé helyezett, munkatársaktól kapott dokumentumok, fotók gyűjteménnyé alakításával valószínűsíthetően az akkora már megrendült vállalati identitás erősítését szerette volna elérni, ahol az összegyűjtött iratok, dokumentumok és tárgyak a vállalati és egyéni múlt közös, egymásba fonódó emlékeiként jelentek meg. Ráadásul – az iratokat, fényképeket de facto kiállítási tárgyként kezelő – gyűjtemény muzeális intézményként való működésével látványosan megragadhatóvá váltak a múlt bizonyos emlékei, mind a munkavállalók különböző csoportjai, mind a felsőbb irányítószervek számára. Itt ugyanis érintkezett a gyártmányokat középpontba állító mérnöki és szakmunkás (vállalati) világnézet a korabeli politika termelés-központú ideológiájával. Jellemző módon azonban a vállalat „irányításáért” felelős KGM, majd Ipari Minisztérium, illetve a Kulturális Minisztérium nem óhajtott a kiállításközpontú működésnél részletesebb és összetettebb formát adni a vállalati múlt értelmezésének. Ráadásul a vállalat története nem is igazán illeszkedett bele a politikailag előírt történelemképbe, így fel sem merült, hogy a Láng Gépgyár levéltárát miként lehetne összekapcsolni a már létrejött üzemi gyűjteménnyel. Nem is merülhetett fel, hiszen az iratok hosszú távú őrzése az illetékes levéltár monopóliuma volt, s a vállalati iratörzés kizárólag csak „ügynyviteli érdekek” figyelembevételével

⁵² MMKM OMM Irattár 188/1977.

⁵³ A felvétel alátámasztására bemutatták a gyűjteményben folyó munkát: a nyugdíjasok által, a BTM muzeológusának irányítása mellett begyűjtött anyagokat négy (rész)gyűjteménybe sorolták be: az I. gyűjtemény a dokumentumokat, kéziratokat, nyomtatványokat (például műszaki leírások, gyári szabályzatok, politikai röplapok, gyártmányokról készített jegyzékek), a II. egység a műszaki jellegű tárgyakat, maketteket, modelleket, serlegeket, stb., a III. rész a fotónegatívokat (ez kiterjedt a cég 19. század végétől a fontosabb gyártmányokról készített üvegnegatívjai mellett az akkoriban készült negatívokra is), míg a IV. gyűjtemény a pozitív papírképeket foglalta magában. Ez utóbbinál a vállalatnál fellelt pozitív nagyítások mellett, a dolgozóktól kapott (csoportképek, 1919-es fotók, a dalárda és sportkörüi, kirándulásokról készített fényképek) és az MTI-től megvásárolt képek is helyet kaptak a gyűjteményrészben. A begyűjtött anyagok egy részét közvetlenül a gyártörténeti kiállításban mutatták be. MMKM OMM Irattár 213/1981.

történhetett. Ez a szituáció nagyon is jól megfelelt az irányításért felelős szervezeteknek, hiszen a maradandó értékű iratok teljes körének hiányában rejtve maradt a vállalati funkciók és a vállalati működés mindenkori, de a „szocialista” rendszer által soha el nem ismert komplex rendszere.

Az „üzemi” gyűjtemény sorsa azonban a nyolcvanas évek második felében bizonytalanná vált, miután a Láng Gépgyár pénzügyi válságba került, és 1985-ben szanalás alá vonták. A pénzügyi, műszaki és szervezeti reorganizáció egyik következményeként a vállalat a több mint fél évszázadon keresztül (hol részben, hol egészben) fenntartott művelődési házát is értékesíteni akarta, ezért az ott elhelyezett gyűjteményt ládába csomagolva a vállalat területére szállították át. Ugyan az Országos Műszaki Múzeum tett egy halvány kísérletet az anyag átvételére, a vállalat azonban válasz nélkül hagyta a felajánlást.⁵⁴ A rendszerváltozás nyomán kialakult helyzetben pedig a kérdés „aktualitását” veszítette a műszaki múzeumok intézményrendszerének egészét érintő megrázkódtatások miatt.

Rendszerváltás, átalakulás és a cég „utóélete”

Az Országos Műszaki Múzeum és az Alstom Zrt., a Láng jogutódja csak jóval később, az ismertetett előzményektől függetlenül került újra kapcsolatba, amikor felajánlották a múzeumnak a vállalati fotóarchívum fennmaradt részét. A 2006-ban átadott gyűjtemény magában foglalta a cég 1949-ig vezetett fotónegatívárának fellelt részét (890 eredeti gyári negatív és az eredetileg kb. 1800 darabból álló negatívgyűjtemény közel teljes, cianotípiára előhívott sorozatát, 13 doboznyi anyagot), illetve 55 eredeti csomagban kezelt, tematikus alapon őrzött, ezer darabot meghaladó papírképgyűjteményt (3 doboznyi kontaktképeket, retusképeket, illetve a Magyar Filmiroda által a Láng megrendelésére készített pozitív nagyításokat).⁵⁵ Az átadott gyűjtemény része volt még a II. világháború időszakából a műszaki rajzokról készített, tekerceksben őrzött, mutatókartonokkal ellátott fotóreprodukciók sorozata is (464 tekercs, 13 speciális doboz; 0,90 ifm).⁵⁶

Messze vezetne a Láng Gépgyár privatizációs folyamatának részletes bemutatása jelen írás keretei között. Azt azonban érdemes megemlíteni, hogy a Láng a korábbi licencadó BBC (Brown Boveri & Compagnie)⁵⁷ és a svéd Asea fúziójából létrejött

⁵⁴ MMKM OMM Irattár 49/1987.

⁵⁵ MMKM Technikatörténeti Adattár Ad 439/2006, MMKM Technikatörténeti Fényképgyűjtemény 2006.1.1–2006.1.890, a negatívak rövid ismertetéséhez Kovács, 2007.

⁵⁶ MMKM Ipar- és technikatörténeti műszaki rajzgyűjtemény 2008.1.1–2015.30.1. Valószínűsíthető, hogy a biztonsági okokból készített felvételeket a gyakorlatban nem használták, mivel a háborút komolyabb anyagi veszteségek és kitelepítés nélkül vészelte át a gyár, így a cég az eredeti Műszaki Rajttár rajzai, illetve az ott készített másolatok alapján dolgozott.

⁵⁷ Az egyedi gépgyártás egyik fontos jellemzője a licencvásárlásra épülő politika. A Láng 1903-ban a Zoelly-szindikátussal kötött szerződés alapján kezdte meg például az idővel ikonikussá váló gőz-

ABB svájci céggel 1990-ben hozta létre közös kft.-jét ABB-Láng Kft. néven. A reorganizáció utáni Láng tevékenységéből a működőképes részeket a kft-be apportálták, amely párhuzamosan működött az állami tulajdonban maradt vállalattal, majd részvénytársasággal együtt.⁵⁸ Ebből a kettősségből eredően a korábbi időszak iratai (is) gazdátlaná váltak, s a telephelyen belüli költözések és átalakítások nyomán jelentős részük elkallódott és idővel megsemmisült.⁵⁹ A helyzetet nemcsak az idézte elő, hogy az akkoriban akut helyhiánnyal küzdő Fővárosi Levéltár nem is tudta volna befogadni a több száz iratfolyóméternyi dokumentumot, de a mindenkori levéltári, múzeumi szabályozások sem segítettek, hogy kialakuljon az iratok őrzésének egy olyan pozitív, holisztikus szemléletű vállalati kultúrája, amelyre hosszú távon építeni lehetett volna. Az iratörzés érdemi lehetőségét ráadásul az átalakulás kaotikus időszakának eseményei csak tovább gyengítették. Mindemellett a tömeges megszűnések nyomán szerepzavarba kerülő magyar levéltári rendszer egy ilyen ambivalens szituáció detektálására nem is volt igazán képes. Ugyan a korábbi vállalati szervnyilvántartás felülvizsgálata az új épületben elhelyezett Budapest Főváros Levéltárában megkezdődött, s ennek részeként a levéltár a Láng Gépgyár jogutódját is felkereste, de a kapcsolat nélkül eltelt évtizedek és átalakulások miatt nagyobb részt már csak az iratanyag megsemmisülését tudta konstatálni – néhány kivétellel. Az utolsó húsz év vezetőségi iratai, igazgatói utasításai és a nyolcvanas években lezajlott szanálás 19 doboznyi irata mellett jelen sorok szerzőjének három sorozatot sikerült fellelnie a cégnél: a háború utáni ötven év mérlegbeszámolóit (10 doboz), a személyzeti irattárban őrzött, a húszas évektől az ötvenes évek fordulójáig vezetett munkásnyilvántartó kartonokat, tisztviselői törzskönyveket (25 doboz és 3 kötet), valamint a Fotóarchívum üvegnegatívjainak még az üzemi gyűjtemény működése során beletárolt egy részét (230 db, 2 doboz).⁶⁰ Az átadással közel egy időben

turbináinak gyártását; ennek részeként kapta meg a svájci Escher-Wyss cég által kifejlesztett gépek rajzait is. A szindikátus 1933-ban felbomlott, ekkor kötött licencszerződést a szintén svájci illetőségű BBC-vel, amelynek szabadalma alapján végezte a továbbiakban a turbinagyártást, de az államosítás után a kapcsolat teljesen megszakadt. Ugyan a vállalat az ötvenes években saját fejlesztésekbe kezdett a turbinagyártás terén is, azonban a hatvanas évek elejére egyértelművé vált, hogy az egyedi gépgyártás jellegéből adódó műszaki fejlesztés lehetőségei az adott körülmények között kimerültek, így a Láng többkörös tárgyalások eredményeként 1966-ban ismételt licencszerződést kötött a BBC-vel, amelyet a későbbiekben többször megismételtek. Az államosítás előtti turbinagyártás történetéhez lásd Tirser, 1970., a későbbi műszaki-fejlesztési és licenckérdésekről Tárnok, 1980.

⁵⁸ A cég privatizációjához Szalavetz, 1998: 32–44.

⁵⁹ A „gazdátlanág” a műszaki könyvtárat és a külön kezelt műszaki rajztárat is érintette, lásd a Turbina utolsó számában megjelent tudósítást a Láng műszaki múzeum létrehozásának reményével: Turbina, 1991. áprilisi szám, 3.

⁶⁰ BFL XXIX.3.39 13199/2012 Emellett töredékesen az 1930 előtt keletkezett gyári műhelyek rajzai és megrendelőkönyvek is átadásra kerültek. Itt érdemes megemlíteni, hogy a vidéki ipartelepítés keretén belül 1970-ben létrehozott dombóvári gyáregységnek, 1987-től leányvállalatnak az iratanyaga mindvégig kívül esett a Fővárosi Levéltár gyűjtőterületi horizontján, annak töredékes anyagát

a cég telephelyén kezdődő épületbontás miatt kérdésessé vált a több mint száz éven át együtt kezelt és őrzött, de már használaton kívüli műszaki rajztár állományának elhelyezése is, így az 50 m³-t meghaladó rajztár anyaga a Zoltán Gőzös Közhasznú Alapítvány és a Ganz Engineering és Energetikai Gépgyártó Kft. kezelésébe került. Bár az iratmentés nagy sajtóvisszhangot kapott,⁶¹ a feladat nagyságrendje valószínűsíthetően meghaladta az előzetesen vállaltakat, ezért a Roszatom orosz energetikai óriásvállalat érdekltségébe tartozó Ganz EEG Kft. a teljes anyagot átadta a Debreceni Egyetem Műszaki Karának.⁶²

A Láng gépgyári iratok történetének legutóbbi felvonása a korábban említett üzemi gyűjteményhez kapcsolódik. A nyolcvanas évek végén a Láng Művelődési Házban felhalmozott, illetve kiállított dokumentumokat és modelleket ládába csomagolták, majd átszállították a vállalat telephelyére. A modelleket a jogutód cég(ek) idejében az irodaház folyósóin ugyan kiállították (ezeket még jelen sorok szerzője is látta), de a dokumentumok sorsáról nem tudott senki felvilágosítást adni. Pár évvel később, 2018-ban a gyár egyik volt munkatársának rokona ajánlott fel egy kisebb, 3 doboz terjedelmű iratgyűjteményt a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeumnak, amelyről kiderült, hogy az az egykori üzemi gyűjteménynek a gazdátlanság kaotikus időszakát túlélő anyaga. Itt a gyűjtemény működésével kapcsolatos hivatalos levelezésen túl megmaradtak a kiállítás egykori forgatókönyvei, a kiállított iratok, a gyűjteménybe begyűjtött eredeti levelek, gépiratos vállalattörténeti feljegyzések, prospektusok, katalógusok és más sokszorosított dokumentumok, az I. világháború időszakában kiadott Láng Közlemények számai, a század húszas éveiben (is) vezetett megrendelőkönyvek, végül a cég fotótárából származó, illetve a munkatársak által beadott közel száz darabos fényképgyűjtemény is.⁶³

Befejezőként érdemes a vállalat „utóéletét” röviden áttekinteni, miután a Láng részvényeinek többsége az 1998-as privatizáció során az ABB tulajdonába került, majd a korábbi közös kft-t is magába olvasztó cég a svájci ABB és a francia Alstom energetikai ágazatának egyesülését követően felvette az ABB Alstom Power Hungária Erőmű Vállalkozás Rt. nevet. A globálisan néhány szereplőből álló energetikai gépgyártási ágazat világszinten zajló folyamatainak átrendeződése nyomán az Alstom 2000-ben (globálisan) kivásárolta az ABB részesedését a közös nemzetközi cégből, így a Láng a továbbiakban Alstom Hungária Zrt. néven folytatta működését egy fokozatos gyártási profilszűkítés mellett. A globálisan zajló folyamatok legutóbbi

(brigádnapló, vendégkönyv) a Tolna Megyei Levéltár őrzi, a másik őrzőhelyre való hivatkozás nélkül. MNL TML XXIX.53 Láng Gépgyár Dombóvári Gyárának iratai (1972–1974; 0,08 ifm).

⁶¹ Lásd a Google találatait a „Láng Gépgyár tervtára” kifejezésre.

⁶² <https://eng.unideb.hu/hu/hir/kulso/1736> A Kft. és a Debreceni Egyetem 2017-ben kötött együttműködési megállapodást, de a tervanyag helyzetére, a kutathatóság várható időpontjára és a feldolgozásra vonatkozó megkeresésekre az Egyetem nem tudott részletesebb felvilágosítást adni.

⁶³ MMKM Ipar- és technikatörténeti okmány- és iratgyűjtemény 2019.4.1.

felvonását az Alstom energetikai-erőművi üzletágának eladása jelentette: a francia gépipari konszern üzletága ugyanis 2016-ban az amerikai General Electrichez került, ekkor vette fel a magyar cég a GE Energy Zrt. nevet, s az átalakulást követően nem sokkal később elhagyta az 1873 óta használt váci úti székhelyet és az ott őrzött iratokat az egyik multinacionális háttérrel rendelkező iratörzessel foglalkozó céghez szállíttatta.

A magyar gépiparban egykoron meghatározó szerepet betöltő Láng Gépgyár iratainak történetén keresztül talán sikerült érzékeltetni, hogy a különböző közgyűjtemények milyen módon formálták a vállalat írott múltjának sorsát az elmúlt évtizedekben. Miközben a mindenkori szabályozások látszólag hosszabb távú, az iratok (írott emlékek) megőrzését biztosító célok megvalósítását deklarálták, az egyes területekre jellemző „módszertani” sajátosságok nyomán sokkal inkább a vállalatot figyelmen kívül hagyó gyakorlatnak adtak helyet – a mindenkori vállalatvezetés számára kevés relevanciával. Ebből következően az iratok értékelésének, gyűjtésének és őrzésének egymással párhuzamosan futó, a vállalati levéltárnak csak egy-egy részlemét érzékelő sajátosságai maguk is hozzájárultak ahhoz, hogy a Láng részéről nem kapott különösebb figyelmet az iratanyag sorsa. Azok a szempontok, amelyek a közgyűjtemények munkája során megjelentek, közel sem egyértelműsítették a vállalat számára is látható, érzékelhető módon a maradandó értékű iratanyag egészében, illetve annak megőrzésében rejlő lehetőségeket. Ugyan a hetvenes-nyolcvanas években az akkori vállalatvezetés tett bizonyos szerény lépéseket és felkarolta az iratok saját kezelésben való megőrzésének és hasznosításának ügyét, a professzionális őrzőhelyé válás lehetősége a vállalat válsága, majd a tulajdonosi viszonyok átrendezése nyomán gyorsan elenyészett. Manapság a különböző intézményekben töredékesen fennmaradt iratanyagok virtuális egyesítése – ellentételezésként a korábbi évtizedek szűklátókörű gyakorlatához képest – elméletileg nem ütközne akadályba, a kérdés azonban nyitott: az egyre jobban halványodó emlékü cég írott múltjának gondozását vajon melyik közgyűjtemény tekintené az eddigiekben bemutatottak ismeretében kiemelt feladatának?⁶⁴

⁶⁴ Ezúton szeretném megköszönni a Láng Gépgyár egykori munkatársainak, különösen Bordács Péternek, Frenyó Zoltánnak, Iring Rezsőnek, hogy a vállalat múltjával és működésével kapcsolatos emlékeiket megosztották velem, s megpróbáltak segítségemre lenni az iratok felkutatásában.

Források és szakirodalom

BFL = Budapest Főváros Levéltára

VIII.3801 = Budapest Főváros Levéltára iratai

XXIX.3.39 sz. szervdosszié (Láng Gépgyár)

XI.126 fondosszié (Láng L. Gépgyára)

XI.126 = Láng L. Gépgyár Rt. iratai

MMKM = Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum

MENYGYCS = Műszaki Emlékeket Nyilvántartó és Gyűjtő Csoport irattára

OMM = Országos Műszaki Múzeum irattára

Ipar- és technikatörténeti okmány- és iratgyűjtemény 2019.4.1 Láng Gépgyár

Üzemi Gyűjtemény iratai

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Y13 = Központi Gazdasági Levéltár iratai

XIX-F-32 = Nehézipari Központ iratai

Bacskai, 2001 = Bacskai Sándor: Fénnyel írott történelem: Beszélgetés a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára munkatársaival. Fotóművészet, 2001. 5–6.sz. 125–150.

Baradlai, 2004 = Baradlai Tibor (öáll.): A Láng Gépgyár gyártmánytörténete. 2004. Kézirat

Bencze, 2007 = Bencze Géza: A Láng Gépgyár története az alapítástól az állami tulajdonba vételig (1868–1948). Tanulmányok Budapest Múltjából XXXIII. 2006–2007. Szerk.: B. Varga Judit. Bp., 2007. 85–110.

Bencze, 2006 = Bencze Géza: Váci út, a magyar gépipar főutcája. Bp., 2006.

Bónis, 1970 = Bónis György (szerk.): Budapest Főváros Levéltára fondjainak jegyzéke, Magyar Országos Levéltár, Bp., 1970.

Erdmann, 1982 = Erdmann Gyula: A vállalati iratkezelés, irattározás az államosítás után. Új Magyar Központi Levéltár Közleményei. Szerk.: Káposztás István, Bp., 1982. 29–33.

Francsovits, 1973 = Francsovits György: Tíz budapesti vasgyárban. A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei, 1973. 3.sz. 67–72.

Fülöp, 1968 = Fülöp János: A Láng Gépgyár száz éve. Gondolatok egy névjelről. H.n., é.n. [1968]

Honi Ipar = Honi Ipar. A magyar iparpártolás és iparfejlesztés lapja, 30. évf. 1937/12. sz.

Incze et al. = Incze Miklós et al. (szerk.): Központi Gazdasági Levéltár fondjainak jegyzéke. Levéltárak Országos Központja, 1960.

- Ipari öntudatunk, 1943 = Ipari öntudatuk ébresztői és munkálói. Bp., Országos Iparegyesület, 1943.
- Kiss, 1953 = Kiss László: A vállalati iratkezelésről. Levéltári Híradó, 1953. 2–4. sz. 63–79.
- Kiszely, 1990 = Kiszely Gyula: 150 éve született Técsey Ferenc kohómérnök, az SM-acélöntvények hazai bevezetője. Bányászati és Kohászati Lapok, 1990. 3. sz. 110–118.
- Kovács I., 1971 = Kovács István (szerk.): A múzeumokra vonatkozó jogszabályok és szabályzatok kézikönyve. Bp., 1971.
- Kovács O., 2007 = Kovács Ottó: A Láng Gépgyár cégtörténeti negatívlemez anyaga az Országos Műszaki Múzeum fényképgyűjteményében. Technikatörténeti Szemle, XXVII. 2007., 134–146.
- Magyar Gyáripár = Magyar Gyáripár. A Magyar Gyáripárosok Országos Szövetségének hivatalos lapja, 1937. 6.sz.
- Magyar Kereskedelem és Pénzügy, 1937; No.737.
- A Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének 50 esztendeje. Bp., 1943.
- Pálmány, 1983 = Pálmány Béla: Az irattári munka kérdései az ÚMKL Módszertani osztályán. A levéltárak és a szocialista irattárak kapcsolatai. Szerk.: Csorba Csaba. Magyar Könyvtárosok Egyesülete Levéltári Szekció füzetek 3., 1983. 21–33.
- Régi gyár, 1960 = Régi gyár a Váci úton. A Láng Gépgyár 90 éve. Bp., k.n., 1960.
- Sárközi, 1961 = Sárközi Zoltán: A vállalati irattári rendszerekről. Levéltári Szemle, 1961. 3–4. sz. 187–197.
- Soós, 1953 = Soós Imre: A vállalati iratkezelés Heves megyében. Levéltári Híradó, 1953. 2–4. sz. 80–88.
- Szalavetz, 1998 = Szalavetz Andrea: Az energetikai gépgyártás privatizációja. Bp., 1998.
- Szilágyi, 1984 = Szilágyi Gábor (öáll.): Budapest Főváros Levéltárában őrzött jelentősebb kapitalista kori vas-, fém és gépipari fondok. Repertórium. Bp., 1984.
- Tárnok, 1980 = Tárnok Éva: Az önálló műszaki fejlődés határai. Gyártás és fejlesztés egy hagyományos licenckapcsolat megszakadása után. Vállalati magatartás-vállalati környezet. Szerk.:Tardos Márton. Bp., 1980. 359–391.
- Tárnok, 1983 = Tárnok Éva: Vállalat állandó bizonyítási kényszerben. Bp., 1983.
- Tirser, 1967 = Tirser László: Láng László és fia, Láng Gusztáv. Műszaki nagyjaink. 1. kötet .Szerk.: Pénzes István. Bp., 1967., 261–287.
- Tirser, 1970 = Tirscher (sic!) László: A Láng Gépgyár gőzturbinagyártásának története. Technikatörténeti Szemle, V. 1–2. sz. (1968–1970)., 211–218.
- Tóth, 1971 = Tóth Imre: Alpár Ignác Láng-gyári ipari épülettervei. Budapest, IX. évf. 6. sz. 1971. június, 34–35.
- Turbina = Turbina. A Láng Gépgyár dolgozóinak lapja

▪ 2021-ben a Nyitott Levéltárak meghirdetett témája, így a Magyar Levéltárosok Egyesülete vándorgyűlési konferenciája is a szőlő- és bortermelés témaköre köré szerveződött. Rovatunk most olvasható írása is kapcsolódik ehhez, amikor egy 20. század első felében működött levéltáros utazási tapasztalatainak vendéglátással, gasztronómiával kapcsolatos részét eleveníti fel egy a közelmúltban fellelt forrás segítségével.

Szálkai Tamás

„Ezek a németek mindent gombóccal csinálnak!”

*Herpay Gábor hajdúsági levéltáros tanulmányútja (1915)**

Életútja röviden

Az önálló Hajdú vármegyének megszervezésétől kezdve néhány levéltárosa volt csupán, akik közül Herpay Gábor 1916-tól három évtizeden keresztül – haláláig – vezette az archívumot.¹

Szabadszálláson született 1885-ben, tanulmányait is itt kezdte, a gimnázium felső négy osztályát azonban már a debreceni református kollégiumban végezte, s itt kezdődött a város iránti érdeklődése és kötődése. Miután 1910-ben végzett a teológián, lelkészi oklevelet, majd 1917-ben bölcsész doktorátust szerzett. A városi levéltárban 1912-től tevékenykedett, ám korábban az egyházkerületi levéltár anyagát is átnézte és maradandó érdemeket szerzett például Sinay Miklós professzor hagyatékának rendezésével.² Hajdú megye főispánja 1916-ban kérte fel a megyei levéltár vezetésére, s e hivatalt 1946-ban bekövetkezett haláláig vezette.³

Herpay Gábor kiemelkedő tudományos helytörténeti munkát végzett. A régió nemes családjaival kapcsolatos – több levéltár anyagának adataira épülő – kiadványai jelentősek, és Sinay Miklós reformációról szóló munkájának fordítása, valamint Debrecen történetéről készített tanulmányai is komoly szakmai eredményeket hoztak.

Nekrológjának írója, Ila Bálint kiemeli, hogy Herpay szeretett volna többet foglalkozni a rábizott levéltárral.⁴ Ezzel arra utalt, hogy 1930-tól a megye külön feladatokkal bízta meg, előbb számvevőségi munkával, majd 1944 októberében a szovjet

* Ezúton is köszönöm dr. Petheő Judit nyugalmazott közigazdásznak, Herpay Gábor unokájának segítő közreműködését, aki dokumentumok és adatok közreadásával segítette munkámat.

¹ Pályájáról bővebben: Szabadi, 2015: 34–35.

² Petheő, 2019: 75–76.

³ Szabadi, 2015: 39–40.

⁴ Ila, 1946: 350.

csapatok bevonulása után vele töltötték be a megüresedett alispáni széket, amelyből nem szabály szerint távolították el 1945-ben,⁵ pedig a levéltáros nem volt ellene a demokratikus átalakulásnak, részt vett az „igazság fáklyáját” vivő, demokrata átalakulást kívánók nagygyűlésén, ahol az elnöki emelvényen foglalt helyet. Herpay alispáni tevékenységével nem foglalkozott alaposan a szakirodalom, e keretek közt erre itt nem is vállalkozhatunk, ám annyit mindenképp fontos megjegyezni, hogy alispánként nem keveset tett a háború által sújtott megye újjászervezéséért. A Népszavának nyilatkozta a közlekedés helyreállítása kapcsán: „amit elértünk azt nem máról holnapra sikerült nyélbe ütnünk... nagy utat tettünk meg a rend és békés munka felé. A vármegye siralmas helyzetben volt. A tisztviselői kar elmenekült. *Egyedül maradtam itt, minden segítség nélkül.* Amikor átvettem a hivatalomat, első teendőm volt, hogy minden körülmények között biztosítsam a rendet és újjászervezzem a közigazgatást. Végigjártam a vármegye városait és községeit és megmagyaráztam a népnek, miről van szó. Értelmes és józan népünk megértette, hogy a nemzet életéről, vagy pusztulásáról van szó. A felvilágosító munka nyomán jött az összefogás és a segítség is.”⁶ Mintegy három hónap alatt a települések bevonásával – akik nyilván érdekeltek voltak az ügyben – sikerült nemcsak a közlekedést, hanem a telefonvonalakat is helyreállítani. Herpay a gazdákat értekezletre hívta össze, s felhívta figyelmüket arra, hogy a rendelkezésre álló csekély munkaerőt nem a kisbirtokok művelésére, hanem a „közösség javára kell felhasználni”. Intézkedett az árvizek megelőzéséről, valamint az egészségügyi ellátás biztosításáról is. Ugyanebben az évben alispánként ő szervezte meg belügyminiszteri rendelet alapján Hajdú megyében a rendőrséget, akiknek kezdetben még nem volt egyenruhájuk, hanem piros-fehér-zöld karszalagot hordtak „rendőr” felirattal.⁷ Herpay Gábor nevét 1986 óta utca viseli Debrecenben.⁸

Személyi iratai a Tiszántúli Egyházkerületi Levéltárban találhatóak,⁹ míg család- és helytörténeti feljegyzései Hajdú Vármegye Levéltárának Irattára anyagában lelhetők fel a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában.¹⁰

Habár Herpay életútját ismerjük, mégis érdemes foglalkozni személyével egy eddig lappangó, ezért tudományosan még nem publikált forrás kapcsán, amelynek segítségével több konkrét információnk lehet a korabeli levéltári szakmai életről, valamint egy levéltáros hétköznapjairól tanulmányútja kapcsán.¹¹

⁵ Herpay addigi érdemeit elismerte a törvényhatósági bizottság. A programban az ő megbízatásának meghosszabbítása állt, ám mégis új alispánt jelöltek, akit meg is választottak. Néplap, 1946. június 29. 3.

⁶ Népszava, 1945. január 30. 2.

⁷ Néplap, 1945. március 23. 3.

⁸ Hajdú-Bihari Napló, 1986. november 12. 8.

⁹ TtREL I.8.e.33., I.27.c.3.

¹⁰ MNL HBML IV. 943. b. 5. d.

¹¹ Herpay életét és munkásságát dr. Petheő Judit 1996-ban kiállításban dolgozta fel.

A „titkos” levéltár megszüntetése és egy tanulmányút háttere

Herpay Gábor lelkes támogatója volt Debrecen város történeti archívuma – a titkos levéltár – kutatók előtti megnyitásának. Ez együtt járt e levéltári rész külön kezelésének megszüntetésével és a település újkori (1854 utáni) anyagát őrző, úgynevezett közlevéltárral történő egyesítésével. Ebbe a folyamatba vonták bele Csánki Dezső miniszteri tanácsost, az Országos Levéltár főlevéltárnokát, valamint Tagányi Károly országos levéltárnokot. Mindketten személyesen is látogatást tettek Debrecenben, utóbbi jelentést is készített a városi tanácsnak, amelyben javaslatokat tett a titkos levéltár rendezésének mikéntjére és arra, hogy az archívum egyik munkatársa egy tanulmányút keretében keresse fel az Osztrák–Magyar Monarchia legkorszerűbb levéltárait: a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivot, a budapesti Országos Levéltárat és Kolozsváron az Erdélyi Múzeum Egyesület archívumát.¹²

Az útinapló

Herpay Gábor eddig lappangó útinaplója több szempontból is figyelmet érdemel. Tagányi Károly ajánlásának megfelelően döntött úgy Debrecen város tanácsa, hogy Herpayt tanulmányútra küldi, így a levéltárnoknak lehetősége adódott arra, hogy Budapesten, Bécsben és Kolozsváron Európa legkorszerűbb levéltári épületeivel és szakmai alapelveivel megismerkedjen. Hivatali útjának fontosabb elemei mellett naplójában megjelenik a családi-baráti kapcsolatrendszer, de történnek utalások az utazás körülményeire és a korabeli kikapcsolódási lehetőségekre is. Számára bizonyára fontos volt, ezért étrendjét, illetve gasztronómiai élményeit is lejegyezte. Utóbbiak az egyszerű tényközléstől az értékelésig, a helyi szokások feljegyzésén át a menü taglalásáig többfélék, s megjelenik bennük a korszak és a levéltáros anyagi és kulturális helyzetének egy-egy darabja is.

A kis alakú, fekete műbőr kötésű könyvecskét az előzéken lévő feljegyzés szerint 1915. július 12-én – néhány nappal hivatali útja előtt – kezdte meg, ám útja végétével is kerültek bejegyzések a naplóba.¹³

Az utazási viszonyok és a kikapcsolódási lehetőségek

Herpay tanulmányútja 1915. július 15-én kezdődött és az utazás elején – hazáig, Szabadszállásig – vele tartott édesanyja, a „mama” is. Debrecenből a levéltárnok

¹² Tagányi, 1915. 16. füzet 4.

¹³ A napló mérete 95x150 mm. A datált bejegyzések közül időrendben az 1916. október 14-ei „Kiadások Mama halálakor” és „Bevételek Mama holmijából” az utolsók. Ehhez kapcsolódik még egy 1917. január 29-ei beírás egy tükör eladásáról.

szavaival élve „rég rongy” vasúti kocsival utaztak, amelyben már Hajdúszoboszlónál kialudt a világítás. A korabeli csatlakozási viszonyokra jellemző, hogy hajnali 1.10 perckor érkeztek Püspökladányba, ahonnan többórás várótermi ücsörgés után reggel 6 órakor indult a szerelvény, amely 10 órára ért Budapestre.

A levéltárost érdekelték a főváros nevezetességei. Megtekintette például az akkor még épen álló Mária Magdolna-templomot, vagy Arany János margitszigeti mellszobrát. Érdeklődését nem kerülték el a Múzeum körút antikváriumai sem. Alföldi emberként különleges volt számára a hajózás, fel is jegyezte, hogy július 26-án csavargözösön, úgynevezett „propelleren”¹⁴ ment a Duna-fürdőbe. A fővárosban többnyire villamossal közlekedett – a legfontosabbak útvonalát is feljegyezte naplójába.

A hivatalos feladatok mellett jutott idő a kikapcsolódásra is. Július 18-án például Gödöllőre kirándult rokonával. Hajnali fél háromkor indultak, és a 28 kilométeres utat terv szerint gyalog tették meg (9 óra 20 perc alatt). Aznap a két kiránduló 38 km-t sétált. A napi programban szerepelt az Erzsébet-kert és a királyi nyaraló megtekintése is.

Július 28-án folytatta útját Bécsbe. Nemcsak az egyes érintett vonatok indulási adatait vezette be a könyvecskébe, hanem szállodák neveit és a látványosságok rövid leírásait is. Meglepve tapasztalta, hogy a császárvárosban a nevezetesebb utcák elején tájékoztató táblák vannak elhelyezve Wen Suchen Sie? (Mit keres Ön?) felirattal. Megnézte Giacomo Raffaelli mozaikképét, a Mihály-templomot és teret, a Burgban a Herkules szoborcsoportot, az órségváltást és megtekintette I. Ferenc szobrát is. Bejárta a Ringet – mint írja – másfél óra alatt.

Nagy hatással volt Herpayra a Práter, Bécs „tüdeje”, az egykori uralkodói vadászterület, amelyet II. József nyitattatott meg a nagyközönség előtt. Az európai nagyvároshoz méltó szórakoztatópark meglepte a vidéki megyeszékhelyről érkező utazót:

„Megtapasztaltam a práteri életet és sétáltam a hűvös vadgesztenyefák alatt. Ez még hosszabb mint a Nagyerdő és csendesebb mert nem jár rajta villanyos. Rengeteg vurstli van benne. Örült hinták, propellerek, szárazon-vízen egyaránt. Ilyeneket még nem igen pipáltam. A Városliget ehhez kismiska, s Debrecen nagyvásárjain 50 esztendő alatt sincs annyi, s oly sokféle szamárkomédia, mint itt. A nagykerékre¹⁵ is felültem, de ez komolyabb dolog. Gyönyörű kilátás van mindenfelé egész Bécs fölött.” Meg is jegyzi, ha a gyerekei nagyobbak lesznek, ezt a családjának is látnia kell.

Kolozsvárra augusztus 8-án érkezett Herpay. Feljegyzései itt már jóval rövidebbek, megérkezése másnapján például egyáltalán nem írt a naplóba semmit. Járt a Gőzfürdőben és megnézte a város nevezetességeit, moziban is volt. Hazaindulása előtt járt templomban is – ne feledjük református lelkész volt – „hálát adtam Istennek, hogy ebben is megsegített”.

¹⁴ Dunai csavargözös. A köznyelvben propinak és propicseknek is hívták. Zolnay–Gedényi, 1996.

¹⁵ A II. világháború után helyreállított bécsi óriáskerék jellegzetes piros kabinjaival ma is Bécs egyik jellegzetes látványja.

Összességében elmondhatjuk, hogy Herpay Gábor hivatalos kiküldetésének minden pillanatát kihasználta, érzékelt és írásba foglalta lakhelye és a meglátogatott nagyvárosok közti különbségeket; jellegzetességeket és néha apróságokat is megfigyelve, de az egyes helyszínek megismeréséhez fontos adalékokat rögzített.

Családi feljegyzések

Herpayt – érthető módon – napi szinten foglalkoztatta mi történik a családjával.¹⁶ A kapcsolattartás egyetlen eszköze a postai levélváltás volt. Képeslapok, levelek révén tartotta a kapcsolatot családtagjain kívül munkahelyi vezetőjével, Koncz Ákossal, Tagányi Károllyal, egyéb ismerőseivel is.

Többször írja is, ma nem érkezett levél, „vajon mi van a kis Titivel?”¹⁷ Gyermekeire többször utal a naplóban, ajándékokat is vásárolt különböző bazároknál számukra.

A világháborúba egyre jobban belemerülő Bécsből haza küldött levelező lapon meg is jegyzi, „hallatlan drága itt minden... a privát kosztolás is drága. Húsnemű alig van, itt a szalonnát nem is ismerik, a szalámi etc. méregdrága”. Olyan sokba kerültek a gyümölcsök, hogy „ki sem merik írni, hogy 1 kiló ennyi s annyi”, nehogy elriasszák a vevőket, ezért csak negyed kg árát írják ki. A Szabadszálláson felnövő és a vásárváros Debrecenben élő Herpay, akinek – a városi tisztviselők többségéhez hasonlóan – saját kertje is volt Debrecenben, azt írta, hogy a „legrongyabb szilva, alma” kapható, „még ránézni sem jó”.¹⁸

Budapesti tartózkodását egy szabadszállási látogatással törte meg. Július 23-án pénteken hazautazott hétvégére, ahol megérintette az otthon emléke: „Anyámék vártak. Ettem szőlőt. Tudom Titi is szeretné. [Másnap] ...a szó szoros értelmében naplopással töltöttem az időt.”¹⁹

Az ingyenc, avagy a levéltáros éttrendje

Herpay Gáborról köztudott volt, hogy szerette az asztaltársaságot, ő maga is zenélt: nemcsak zongorázott, hanem hegedűn is játszott. A társasélethez természetesen hozzátartozott a vendéglátás, egy-egy társasvacsera vagy ebéd, vagyis a gasztronómiai élmények, amelyeket Herpay kellően tudott értékelni. Érdemes megjegyezni, hogy a levéltárosról a korabeli Debrecenben mindenki tudta, hogy gyermekeinek olyan neveket adott, amelyekben szerepel a *bor* szó: Zsombor, Gábor, Tibor, Borbála, és kis kivételként Ibolya. Ám egyesek szerint Ibolya lányát is gyakran „Iborkának” hívta.²⁰

¹⁶ Zsombor nevű kislánya 1913-ban, Tibor pedig 1914-ben született.

¹⁷ Második gyermeke, Tibor.

¹⁸ A levelezőlapot dr. Petheő Judit bocsájtotta rendelkezésemre.

¹⁹ Egy hátrébb lévő beírás szerint Szekfű Gyula Rákóczi-ját is jegyzetelte aznap.

²⁰ Szabadi, 2015: 40.

Útinaplójában kiemelt hely jut például a napi menü ismertetésének, sőt, már az első bejegyzése is azzal kezdődik, hogy „rossz ómen gyanánt tűnt fel az elemőzsiás táska elhagyása.” Budapesten többször járt Tagányi Károly otthonában, akitől egyik este vacsorameghívást kapott. A forrást olvasva nagyszerű, ugyanakkor megmosolyogtató is, hogy segítségével megtudhatjuk, hogy az országos levéltárnok családjának asztalánál ez alkalommal paprikás csirke volt a vacsora galuskával és káposztás sütemény.

Többször is feljegyezte, milyen sokba került az élelem. A bécsi hajóújtján stílszerűen bécsi szeletet vacsorázott burgonyával, amiért 2 Korona 56 fillért fizetett, pedig „csak vizet” ivott. A költségek figyelemmel kísérése végig jellemző rá, ebben nyilván anyagi helyzete és az árkülönbségek is közrejátszottak. Az említett szituációban is megjegyezte: „Hjah. Ez I. osztály”.

„Babukám jól készítsd!”

A jól elkészített étel fontos volt Herpayék háztartásában. A felesége is jeleskedett a konyhában, fennmaradt szakácskönyvecskéje hátsó lapjaira a levéltáros is írt recepteket. Az egyik végére oda is írta: „Babukám jól készítsd!” A Párisi Divat című országos lap 1932-ben receptpályázatot hirdetett a „legjobb és legolcsóbb, valamint a mai nehéz viszonyok közt legmegfelelőbb” ételek elkészítésére,²¹ amit a levéltáros neje nyert meg, nyereménye „5 kg finom Boon csokoládé” volt.²² A beküldött leírások között főleg gyümölcsök téli tartósítására vonatkozó receptek szerepeltek, de barack- és almahéjból készült lekvárok is voltak. A felhívás emlékeztet arra, hogy ez a trianoni békediktátum következményeivel is küzdő Magyarország, amelyet a gazdasági világválság hatásai sem kerültek el.

Bár nyitott volt a helyi jellegzetességek kipróbálására, a szokásos, hazai konyha, az ismerős ízek soha nem voltak ellenére. Például igen megörült, amikor Bécsben egyik nap hazafelé menet talált egy magyar ételeket is kínáló vendéglőt, amely választéka miatt csalódást okozott ugyan, ám mégis itt költötte el vacsoráját: „tüstént be is száguldoztam, s bizony borjúpörkölnél egyebet nem találtam az étlapon. Az se volt jó, s ráadásul egy tésztával együtt 3 Koronába került egy vacsora. Az igaz, jólaktam.” Megfigyeléseit is összegezte néha a tapasztalt étkezési szokásokra vonatkozóan. „Ezek a németek mindent gombóccal csinálnak!” – írja egy helyütt.

²¹ Debreczeni Ujság, 1932. október 16. 14.

²² A Boon holland prémium csokoládé az 1920-as években jelent meg a magyar piacon. Ára a Stollwerck termékeivel vetekedett. Dr. Petheő Judit szíves közlése.

„Még jó hogy van nálam pénz, különben otthonról kellene kérnem”

Herpay tanulmányútja során igyekezett szó szerint belekóstolni a meglátogatott helyek kínálta gasztronómiai lehetőségekbe. Leírásai alapján kiderül, hogy a magyaros ételek álltak hozzá közel. Feljegyzéseiben külön hangsúlyt helyez – nyilván a fizetéséhez viszonyítva – a különösen drága ételek leírására. Az étkezési szokások közül sok talán nem is változott az elmúlt több mint egy évszázad alatt: az általa fogyasztott ételek többsége ma is elérhető, így ha ma besétálna egy debreceni vagy budapesti étterembe bizonyára nem maradna éhen. Ám a számla összegére valószínűleg ma is tenne megjegyzést.

Források és szakirodalom

MNL HBML = Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

IV. 943. = Hajdú vármegye levéltárának irattára

Herpay, 1915 = Herpay Gábor: Herpay Gábor levéltárnok jelentése levéltári tanulmányútjáról. Debreceni Közlöny, 1915. 25. füzet 4–5.

Ila, 1946 = Ila Bálint: Herpay Gábor. Levéltári Közlemények 24. (1946)

Petheő, 2019 = Petheő Judit: Herpay Gábor, Hajdú vármegye legendás levéltárosa. Honismeret, 2019. 6. sz.

Szabadi, 2015 = Szabadi István: Herpay Gábor, Hajdú vármegye levéltárnoka. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXIV. Debrecen, 2015.

Tagányi, 1915 = Tagányi Károly: A városi levéltár rendezése. Debreceni Közlöny, 1915. 15. füzet

Zolnay Vilmos–Gedényi Mihály: A régi Budapest a fattyúnyelvben. Bp., 1996.

Hajdú-Bihari Napló (korábban Néplap) és a Népszava jegyzetekben idézett számai

(A tanulmány illusztrációiként közölt fotók és levelezőlapok dr. Petheő Judit tulajdonában vannak.)

Melléklet

Herpay Gábor étrendje

A táblázat a napló adatainak felhasználásával készült
(A reggelire vonatkozó adatokat nem jegyezte le.)

	Dátum	Ebéd	Vacsora
BUDAPEST	07. 15.	Húsleves. Köszméte mártás krumplicsalátával. Főtt kukorica	Húsleves
	07. 16.	Karalábé leves „jó sűrűn”. Túrós tészta kipírítva	Karalábé leves
	07. 17.	Kelkáposzta leves és fasírozott szaftos lével	Kelkáposzta leves
	07. 18.	Paradicsomleves. Marhapecsenye mártással és krumplicsalátával. Palacsinta	Nincs bejegyzés
	07. 19.	Zöldpászulyleves paradicsomban. Káposztás tészta kipírítva. Főtt kukorica	Paradicsomleves
	07. 20.	Krumplileves. Diós tészta kipírítva.	Krumplileves
	07. 21.	Köménymagles galuskával. Krumplicsalátával. Főtt kukorica	Sonka, vaj, zöld paprika
	07. 22.	Tyúkileves. Tyúkaprélék krumplicsalátával és ecetes tormával	Paprikás csirke galuskával. Káposztástészta
	07. 23.	Kelkáposztaleves. Túrós csusza kipírítva	(Központi pályaudvaron), Szabadszálláson szülő
	07. 24–25.	„naplopással töltöttem az időt”	Nincs bejegyzés
BUDAPEST	07. 26.	Zöldpászulyleves. Lekváros tészta kipírítva. Főtt kukorica	Zöldpászulyleves
	07. 27.	Krumplileves. Túrógombóc („csak a neve olyan mint otthon”)	Nincs bejegyzés
	07. 28.	Paradicsomleves töltött paprikával. Káposztás rétes. Főtt kukorica	Tabel d’hot, 4 Korona: Húsleves. Hús sokféle körettel, paradicsommártás. Pecsenye salátával. Diós tészta
BÉCS	07. 29.	Nincs bejegyzés	Kenyér, körte
	07. 30.	Gombaleves. Borjúvese gombóccal. Almás rétes	„valamit ettem”
	07. 31.	„valami rettenetes” gombaleves. Bécsi szelet. Linzer torta	Vacsora helyett mozi
	08. 01.	Húsleves májgombóccal. Disznókaraj. Csokoládé puding (4 K. 30)	Vacsora helyett a Praterben 2 cigaretta, egy pohár barna sör („Ma ittam sört először!”)

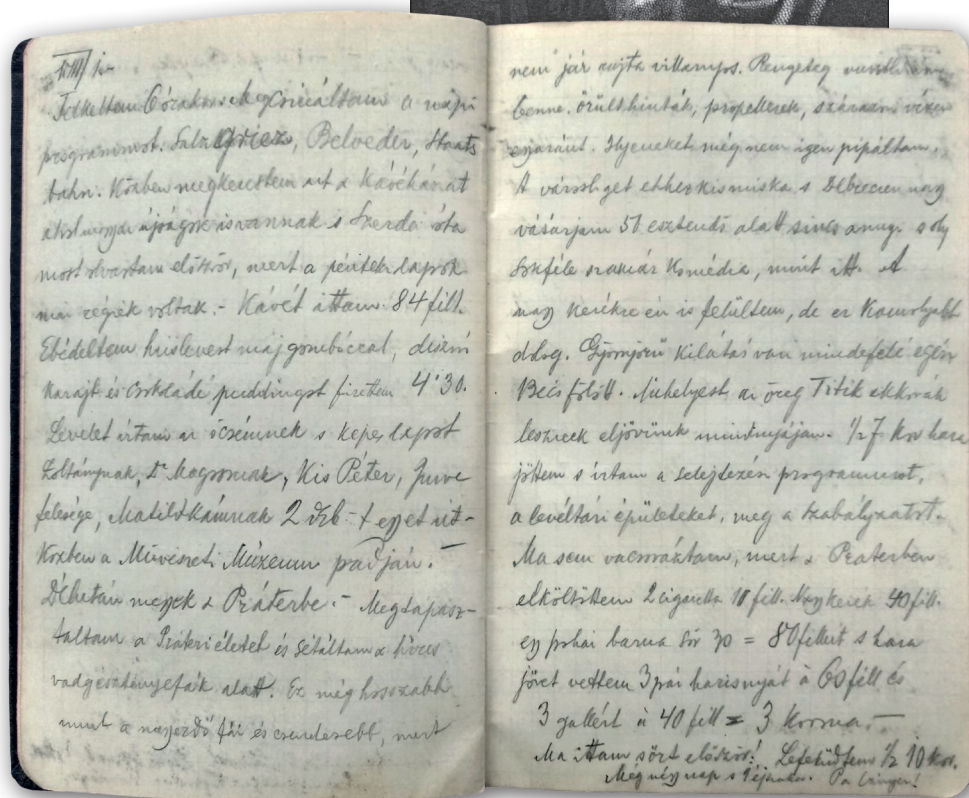
	Dátum	Ebéd	Vacsora
BÉCS	08. 02.	„olyan vegyes német volt, hogy nem is tudom a nevüket”	Borjúpörkölt tésztával („az se volt jó, ráadásul tésztával együtt 3 K-ba került”)
	08. 03.	Gulyásleves augsburgi krumplival („valami gyalázatos eledel, de hústalan nap van”), krumpli nudli, sajt	Méz, szalonna
	08. 04.	Húsleves gombóccal („ezek a németek min- dent gombóccal csinálnak”). Zöldpaszuly „valami” hússal. Sajt. Egy pohár barna sör. 2 K 70 f.	Nincs bejegyzés
	08. 05.	Húsleves. Rántott csirke. Almás rétes	Nincs bejegyzés
KOLOZSVÁR	08. 06.	Otthon	Nincs bejegyzés
	08. 07.	Otthon	Otthon
	08. 08.	Nincs bejegyzés	Nincs bejegyzés
	08. 09.	Nincs bejegyzés	Nincs bejegyzés
	08. 10.	Reszelt tésztaleves. Töltött paprika. Rizsfelfújt	Nincs bejegyzés
	08. 11.	Húsleves. Hús ribizlimártással. Disznókaraj	Nincs bejegyzés
	08. 12.	Húsleves. Töltött paprika. Rántott borjúhús. Főtt kukorica. 1 K 72 f.	Silló Gyulánál rántott szopós borjúhús
	08. 13.	Zöldpaszuly. Madártej. Sütemény. Alma	Nincs bejegyzés
	08. 14.	Húsleves. Karalábé főzelék borjúpecsenyével. Főtt kukorica	rokonoknál
08. 15.	„Megyek végre haza”		

Herpay július 24–25-én Szabadszálláson, augusztus 6–7-én Debrecenben tartózkodott

Herpay Gábor (középen) hegedül

A Herpay család
1915 augusztusában

Herpay útinaplójának részlete (MNL HBML IV. 943.)

Kedves Mabeltáknak s Kindinyájának! Utban a levél-
 tár felé egyik trafikban várom a lepost, hála jönnék hozzá,
 várakozásuk után 10 órákig megérkeztünk. Béla bácsi
 sokáig szerintem mindig idebarn, sűrűn pedig gyengek kérik s
 foksait. Kanna bent beszéget vele, én meg megyek
 a dolgozó után, most 1/4 12. Holnap levélben részle-
 kesen leírom veszedelmes utazásunkat, a kabunk be-
 vételére miatt volt t. i. veszedelmes. Személyes
 példány
 mind

Wien 1915 július 30 d. n. For.

Kedves Mabeltáknak s Kindinyájának!
 Ennappal ismét fogadt a földi kím,
 mint szegény s. mondja, tegnap
 illyetke jöttél is azóta jél Bérel
 kegyetani. A levélbarát mar be-

Herpay Gáboré

s éppew elteffekem. Edelein is voltam valami Restourantban, itt úgy
 hívják a vendéglőt, sőtárult mezejűes ol kormátot megebedelmű
 (pntokacs. bregi vesis pntokacsat - ahvásiétel) - pedig vánnel epebet nem
 iszok. Kalkatán drága itt minden szerezeg hgy van nálam pénz,
 mert harulot kéne kéne. Prival kockolat, is drága. Kismennyi alig
 van, itt a kalonniat nem is ismerik, oralmi etc. miscegdégs. A
 gümölötök meg éppew horribilisek, úgy hgy itt nem art japak ki 1 kőony-
 nyi s. annyi, hanem hgy meg ne épedjenek s vesők 14 Kl. 28 jél,
 etc. a legrosszabb szikva, alia, még is udárisem jó. Epedű a kempe
 jó, bár kukorica, de sok kímény muggal csinálják s kllenes izű. A
 város nagyon szép s anni legjobban megfeg, biata is a nagy forgalomhoz
 képest sokkal csendesebb, mint Budapest. Ma vacsorára vajal vettem
 meg kemperel 56 krajczárba került. A csoma után megyek a Stadtpark-
 ba, közel ide, olyanforma mint a Városliget, csak nem oly nagy.
 Majd kíváral odahaza lert mit mesélvi. Ezek után csinállok mint-
 nyújtakat, kelve kérik ként, aranyos kis fiánkat, maual s ként
 esee ker kerete Aprukátok

sem jutott az ahas. Nem voltak sokan s vonakos.
 Majd delután meg várom, mire járok a lakos-
 kérdéssel. Kindinyájó tokat Cookot csinai serebe
 Eszga bírányidja, hgy éppew ide étker kím s Gábor
 jó magaviselet és zom kődelonizimű mindkétben megfelelt
 képt. csobla: 1/3.

A tanulmányút helyszíneiről (Budapest, Bécs, Kolozsvár) hazaküldött levelezőlapok

Monostori Tibor

Besançon és Brüsszel

Kora újkori források Habsburg Németalföld és a Magyar Királyság közötti kapcsolatok történetéhez (16–17. század)

Bevezetés

A Belga Állami Levéltár¹ Brüsszelben található Királyi – vagy Általános – Levéltárának² 16–17. századra vonatkozó anyagát ismereteink szerint Hatvani (Horváth) Mihály 19. századi kutatásai és forrásközlései³ óta nem vizsgálták. Hasonló mondható el a franciaországi Besançonban található Városi Levéltárról⁴ és Városi Könyvtárról⁵ is. Itt nem említem az ezekben a városokban található gazdag középkori anyagot.

A két város irattárait azért tárgyalom egy helyen, mert vizsgált korszakunk nagy részében Németalföld – majd Hollandia 1648. évi elszakadása után Habsburg Németalföld – és a Burgund Grófság, benne Besançon városával a Német-római Birodalom Burgundiai Kerületét alkották, és azokat Brüsszeltől kormányozták. A kerület tartományai a Habsburgok országai közé tartoztak, V. Károly német-római császár lemondása (1556) után a spanyol ág fennhatósága alá.

Brüsszelben, Bécsben, Pozsonyban ugyanaz a dinasztia uralkodott, és a központokat megszakítatlan földrajzi folyosó forrasztotta össze: az osztrák örökös tartományok és az úgynevezett Spanyol Út Itália, közelebről: a Milánói Hercegség és Németalföld között.

2008 óta mintegy tíz alkalommal volt alkalmam személyesen kutatni Brüsszelben és a jelentős mértékű digitalizációnak köszönhetően a besançoni gyűjteményekben⁶ is, Magyarországról. Más belgiumi és franciaországi gyűjteményekbe is eljutottam, azonban a talált iratok jelentősége miatt itt a fent említetteket tárgyalom. A 16–17. század esetében különösen az 1556 és a visszafoglaló háborúk kezdete (1683) közötti időszakot vizsgáltam.

¹ Az ország soknyelvűsége és a változatos szakirodalmi hivatkozások miatt érdemes a (sorrendben) francia, holland, német és angol nyelvű elnevezéseket említeni: Archives de l'État en Belgique, Rijksarchief in België, Belgisches Staatsarchiv, State Archives of Belgium.

² Archives générales du Royaume, Algemeen Rijksarchief, Generalstaatsarchiv, National Archives of Belgium. A szakirodalomban leggyakrabban használt rövidítés az AGR és a NAB.

³ Hatvani (Horváth), 1857–59.

⁴ Archives municipales de Besançon (AMB).

⁵ Bibliothèque municipale de Besançon (BMB).

⁶ <https://memoirevive.besancon.fr/> (A letöltés ideje: 2021. augusztus 12.)

A kutatások három okból kezdődtek el, majd folytatódtak. Először magyar vonatkozásokkal alig bíró PhD-disszertációm miatt utaztam Brüsszelbe 2008-ban, ahol olyan köteteket kezdem el – rendszertelenül – tanulmányozni, amelyekben magyar vonatkozású iratokat sejtettem. Később többek között Klebelsberg Kunó-ösztöndíjjal (2010), a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport támogatásával (2014), és legutóbb a belgiumi Antwerpeni Egyetem és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Történettudományi Intézetének közös projektje⁷ keretében (2021) végezhettem kutatásokat.

A Habsburg Németalföld és a Magyar Királyság közötti kapcsolatokat a 16–17. században három tényező határozta meg. Egyrészt, a 10. századtól létező gazdag relációk a középkor, illetve 1556 után is fennmaradtak,⁸ másrészt, a vizsgált korban a tartománycsoportot a Habsburg-ház spanyol vagy osztrák ágának főhercegei vagy arisztokratái vezették kormányzóként, és a dinasztia nyugati és keleti tartományait ezernyi gazdasági, hadügyi, kulturális szál fűzte össze,⁹ végül, az időszak nagy részében a tartománycsoport mozgásterét a spanyol Habsburg Monarchia érdekei határozták meg. Ez bizonyos szempontból különlegessé teszi ezt az időszakot: az ezeréves „belga–magyar” kapcsolatörténetben ekkor egy világbirodalom stratégiai tartománya alakított ki gazdag kapcsolatrendszert a történelmi magyar állammal.

Mindkét városban hálás kutatónak lenni. Besançonban a segédletek és a források nagyfokú digitalizációja és a könnyű kereshetőség, míg a Brüsszeli Általános Levéltárban a korlátlan fotózási lehetőség és a megrendelt anyagok gyors és szinte korlátlan rendelkezésre bocsátása könnyíti meg a munkát. Utóbbi esetben azonban a segédletek nem megfelelő digitalizációja miatt a köteteket sokszor helyben is szükséges felütni. Továbbá, az itt található digitalizált források csak az intézmény belső hálózatából érhetőek el. Végül, a dél-németalföldi–magyar kapcsolatok csak nemrég keltették fel újra a hazai historiográfia figyelmét, és mivel a hungarika anyag gazdag és nagyrészt kiaknázatlan, ezért magas a „találati arány”.¹⁰

A kutatási területek közül a három legjelentősebbet említem: reprezentáció- és udvartörténet; hadtörténet; diplomácia- és információtörténet.

Reprezentáció- és udvartörténet

Első helyen az uralkodókoronázásokra, a Szent Koronára, a magyar korona öröklésére, a magyar királyi méltósághoz kapcsolódó ceremóniákra vonatkozó hosszabb és releváns iratokra térek ki. Brüsszelben ezek elsősorban a Német Állami Ügyek Titkárságának (*Secrétairerie d'État Allemande*) levelezésében maradtak fenn.

⁷ Nobility – Mobility. Hungary and the Netherlands, 1600–1800.

⁸ Kun, 1999: 9–57.

⁹ Monostori, 2020a

¹⁰ Monostori, 2020b

A teljesség igénye nélkül néhányat megemlítve: részletes beszámoló található az 1625. évi magyar királykoronázásról, Izabella infánsnő, spanyol-németalföldi kormányzó tanácsosa, bécsi követe, Ambrosius Renz számadó Bécsből Izabella német ügyekért felelős titkáranak, Antonio Suárez de Arguellónak írt levelei között.¹¹

Szintén részletes irat lelhető fel Habsburg-Tiroli Anna (később magyar királyné) 1611. évi bécsi bevonulásáról, Mátyással kötött házasságáról, lakodalmukról, a teljesség igényével, magyar nemesek felsorolásával, zászlószínekkel, asztalültetéssel, Albert főherceg, spanyol-németalföldi kormányzó főlovászmestere és bécsi rendkívüli követe, az eseményeken részt vevő Philippe de Croy, Solre grófja Albertnek írt levelei között.

Hasonló természetű beszámoló található az 1618. évi magyar királykoronázásról és az azt követő lakomáról Albert egy másik bécsi követe, számadója, a koronázáson és lakomán részt vevő Jacques de Zeelandre levelében, néhány részlettel, pl. a koronázási jelvények, az ülésrendek és a koronázási érme rövid bemutatásával (benne ígérettel Albertnek, hogy neki is küld egyet).

Több irat szól a Szent Korona 1608. évi, magyar rendeknek történő átadásáról, amelyek Hatvani gyűjteményében nem szerepelnek, így Albert közép-európai követeinek, Octavio Visconti (Gamalerio grófja) és Wilhelm Bodenius leveleiben.

A besançoni könyvtár egyik neves alsorozatában, a Chifflet-kéziratok között (más iratok mellett) Gonzaga Eleonóra magyar királynévá és IV. Ferdinánd magyar királlyá koronázásáról franciául, III. Ferdinánd megkoronázásáról pedig latin nyelven tekinthetők meg korabeli másolatok.

A reprezentációtörténet egyik különleges fejezete a magyar lovak vásárlása brüsszeli kormányzók és arisztokraták részére. Ezeket a brüsszeli levéltár hadügyi titkársági sorozatában (*Secrétairerie d'État et de Guerre*) a számadások és a diplomáciai levelezések között őrzik. 1616-ban Albertnek és egy tanácsosának huszonnégy, majd hat magyar lovat vásároltak, a beszerzést pedig a császár főlovászmestere intézte. Az eseményre vonatkozó dokumentum részletesen bemutatja az állatok útvonalát és a szállítás költségeit. 1634-ben IV. Fülöp spanyol király öccse, Ferdinánd bíboros-infáns, szintén németalföldi kormányzó tizennégy magyar lovat kapott, amelyeknek a színét is említi a forrás. Mint azt más iratok is tanúsítják, a lovakat a bécsi és győri vásárokon vették.

Magyar nemesi családok sarjai és arisztokraták is eljutottak a Habsburgok legnyugatibb országaiba. Figyelmet érdemel Somogyi Márton (Martin Somogyi) brüsszeli karrierje (1595–1631). A minden valószínűség szerint árva magyar ifjú a Dietrichstein-család apródjaként, Ernő főherceg kíséretében került Brüsszelbe. Ajánlója a Madridban született Dietrichstein bíboros (1570–1636) édesanyja (Margareta Folch de Cardona y Requesens) volt, a császár madridi állandó követének, Adam von

¹¹ Monostori, 2020c

Dietrichsteinnek katalán nemesi családból származó felesége. Somogyi Márton Ernő főherceg halála után Albert főherceg udvartartásába került, nem akármilyen beosztásban. Korábban egy hivatali üresedés miatt ideiglenesen Albert mindkét személyi testőrségét, az alabárdosokat (*alabarderos* vagy *halberdiers*) és az úgynevezett íjászokat (*archeros* vagy *Hartschiere*, valójában lándzsások) is ő vezette kapitányként. Többször járt Spanyolországban, 1599-ben Albert főherceg kíséretében részt vett Spanyolországban a valenciai kettős Habsburg-menyegzőn: III. Fülöp és Margit, illetve III. Fülöp lánytestvére, Izabella és Albert esküvőjén. Az esküvő idején alkapitány volt, illetve ezzel párhuzamosan a főhercegek udvartartásának tagja (*gentilhombre de la boca*, tulajdonképpen asztalnok).

Feljebbvalói és pártfogói többször és sikertelenül kértek számára spanyol lovagi címet, végül Németalföldön kapott birtokokat: az 1620-as években Bothey namuri falu földesura, 1607-től Vichenet kastélya került a birtokába. A császártól bárói címet kapott.¹² Az erre vonatkozó iratok a már említett fondok mellett a *Vegyés iratok* között találhatóak meg (más európai levéltárak, mint a belgiumi Namur, a csehországi Brünn, illetve Bécs és Madrid anyagai mellett).

Hadtörténet

Az Oszmán Birodalommal keleten, valamint a holland Egyesült Tartományokkal és a Francia Királysággal nyugaton harcoló Habsburgok két ága a hadi helyzettől függően, de a legnagyobb természetességgel cserélte ki harcászati tudását és csapataikat is. A Kárpát-medencében harcoló vallon vagy épp flamand katonák mellett a másik irányba is áramlottak a csapatok.

Valóságos „zöld folyosó” élt Németalföld és a Magyar Királyság között: V. Károly német-római császár idején, a tizenötéves (1591–1606) és a harmincéves (1618–1648) háborúban, majd az oszmán uralom alól felszabadító harcokban vallon, brabanti, luxemburgi hadvezérek, tisztek, gyalogosok, tüzérek ezrei érkeztek Magyarországra, hadvezetési és technikai tudásukkal egyetemben.

A horvát–magyar könnyűlovasság történetének egyik alig ismert epizódja, hogy több ezer huszár eljutott a Burgund Grófság és Németalföld területére. Előbbi esetről 1636-ban a besançoni városi levéltár is beszámol: 1635-ös hadba lépése után egy évvel Párizs megtámadta a Burgund Grófság fővárosát, Dole-t, és sikertelenül ostromolta azt. Az erről beszámoló elbeszélő források gróf Forgách Péter koronaőr, huszárezredes jelenlétéről is számot adnak. Dole ostromakor Forgách több hőstettet is végrehajtott csapataival – az interpretáció itt a Habsburg szemszögből történik –, ideértve portyázásokat Franciaországban. Erről többek között az események egyik illusztris burgundi krónikása, Jean Boyvin számolt be. A besançoni irattárban,

¹² Monostori, 2020d

a városi tanács iratai között számos, a város életét felforgató eseményt megismerünk a Forgáchék bevetése előtti hetekre vonatkozóan: rablás, megerőszkolási kísérlet, börtön kísérte csapatainak útját.

1637-ben Európa egyik legszínvonalasabb állandó serege, a Flandriai Sereg, két ezredet fogadott hivatalosan szolgálatába: egyiküket éppen Forgách Péter vezette,¹³ és a horvát–magyar lovasezred még évtizedek múltán is szolgálatban maradt. Az 1640-es években egyre több német tiszt került a még mindig „horvátnak” nevezett seregbe, ám még jóval később is szolgáltak ott horvátok és magyarok. 1657 áprilisában egy bizonyos „Nicolas Harvat”, azaz Horvát Miklós kapott ezredesi kinevezést, akiről az irat megemlíti, hogy saját elmondása szerint 24 éve harcolt Németalföldön, végigjárva a ranglétra minden fokát. Ez pontos és reális szám, tekintve, hogy a közép-európai lovasok legkésőbb 1635 végén már a császári seregben harcolhattak Németalföldön, sőt a spanyol király öccsét, Ferdinánd bíboros-infánst már 1634-ben „horvátok” kísérték Milánóból Brüsszelbe tartó útján. Nagy István aki Forgách Péter ezredében futott be karriert, és léptették elő, pedig ezredesként vezette a sereget a Rocroi-i csatában (1643. május).

A források feldolgozása folyamatos, és Brüsszelben a már említett források mellett az államtanácsi iratok (*Papiers d'État et de l'Audience*) is számos információval szolgálnak (előléptetési iratok, téli kvártélyozások, csapatmozgások, stb.).

Az Oszmán Birodalom elleni háborúkba és a harmincéves háború színtereire induló katonákról, csapatokról pedig pátensek és útlevelek találhatók a fent említett sorozatokban.

Diplomácia- és információtörténet

Természetes, hogy egy nagy terjedelmű, még nem kutatott forrásanyagban magyar vonatkozású iratokra is rá lehet lelni. A számos másolat mellett ilyenek a rendi országgyűlésekre közvetlenül vagy közvetetten vonatkozó hosszabb, releváns iratok. Az 1613. évi országgyűlés végzéseiről, Heinrich von Kolowrat tanácsos számolt be Albert főhercegnek Prágából (*Extract aus dem Hungarisches Landtags Beschluss*). Az ő és mások levelezésében számos hír és „újság” (*Zeitung*) található Magyarországról, de Konstantinápolyból is. A Bécsben dolgozó állandó spanyol követ tolmácsa 1639-ben Esterházy Miklóssal készített „interjút” az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom helyzetéről.¹⁴

A német ügyek anyagában (Khlesl bíboros, a Titkos Tanács elnöke és Albert főherceg levelezésében) olvashatunk a magyar korona utódlásának kérdéséről és az udvar erdélyi politikájáról az 1610-es években, a hadi ügyekében pedig beszámolót

¹³ Monostori, 2019

¹⁴ Martí–Monostori, 2015

Léva ostromáról és bevételéről (1664). A főhercegek közötti, Brüsszelben őrzött levelezésekben számos elsőrangú hungarikum található, például Abaffy Mihály tokaji várkapitány beszámolója Báthory Gábor erdélyi fejedelem meggyilkolásáról (1613).

Madrid német-római császárhoz akkreditált követeinek – Guillén de San Clemente, Baltasar de Zúñiga, Aytona márki, Oñate gróf és Castañeda márki – Brüsszelbe küldött jelentései összesen mintegy 30-35, egyenként 200-300 foliós terjedelmű kötetre terjednek ki. Ezekben számos magyar vonatkozású adat található a török háborúkra, a horvátországi katonák nyugat-európai bevetésére, a császár külpolitikai prioritásaira vonatkozóan. Fontos tény, hogy noha e jelentéseket a követek többnyire Spanyolországba is elküldték, azok igen gyakran nem maradtak fenn, ami jelentősen megnöveli a belgiumi levéltárak forrásainak értékét.

II. Rudolf császár halála után az Albert főhercegnek járó családi örökség magyarországi részének behajtása részben a fraknói és kismartoni uradalomból és a pozsonyi harmincadból történt. Jacques Bruneau, Albert, majd Izabella infánsnő Bécsbe küldött számadója és diplomatája a háború, majd az Esterházy Miklósnak tett 1622. évi, Fraknót és Kismartont érintő adományozás miatt kezdetben nem jutott hozzá a pénzekhez. Bruneau végül nem tiltakozott II. Ferdinánd császárnál az adományozás miatt, látván a birtokok leromlott állapotát.

Egyháztörténeti vonatkozásban az államtanácsi dokumentumok között találhatóak Pázmány Péter római követségére, majd állandó megbízatásának tervére vonatkozó iratok. Brüsszel közel 100 éven keresztül agentúrát, majd rezidentúrát tartott fenn Rómában. A küldöttek rendszeresen beszámoltak a magyarországi vonatkozású ügyekről: a már említett Pázmány-követségről épp úgy, mint a pápai csapatok oszmánellenes nagykanizsai hadjáratáról.

Desiderata

A Hatvani-forráskiadás folytatása és egy, az elmúlt 150 év levéltári változásait is összefoglaló konkordancia-jegyzék elkészítése nagyban segítené a jövőben a kutatók munkáját.

Hatvani alapos munkát végzett, és munkája előszavában pontosan rámutatott a Dél-Németalföld és a prágai-bécsi központú Habsburg állam közötti kapcsolatrendszer és a Brüsszelben őrzött hungarika anyag legfontosabb sajátosságaira. Előbbit egyrészt a török háborúk, a magyar rendi küzdelmek és az Erdélyi Fejedelemség belső küzdelmei, majd a harmincéves háború eseményei iránti németalföldi érdeklődés mozgatta, és az ezekről szóló részletes, gyakran első kézből származó csatolmányokkal kiegészített beszámolókból, hírekben öltött testet. Összekapcsolódott azzal is, hogy számos németalföldi tisztet és sokezres csapatokat alkalmaztak a magyarországi hadszíntereken. Másrészt a közép- és nyugat-európai területek közötti intenzív információáramlás kiváltó okai a Habsburg-dinasztia két,

spanyol és osztrák ága közötti szoros kapcsolat, Albert főherceg személye, a Rudolf császár és az osztrák főhercegek közötti versengés, valamint a római király-választások voltak.

Kutatásaim rámutattak arra, hogy ezeknek a kapcsolódási síkoknak további, hasonlóan adatgazdag és releváns mélyrétegei vannak. Hatvani Mihály figyelmen kívül hagyta a brüsszeli levéltárban őrzött spanyol nyelvű forrásokat és kizárólag német, latin és francia nyelvű dokumentumokat olvasott el és dolgozott fel. A forráskiadványban erre a tényre nem találunk utalást. Ez több okból is alapvető fontossággal bír. Egyrészt, Habsburg Németalföld korszakunkban a virágkorát élő, majd hanyatló Spanyol Monarchia integráns része, az egyik leggazdagabb, az anyaországon kívüli országok között pedig a stratégiaiilag legfontosabb területe volt, ezért a spanyol nyelvű források is kiemelt jelentőségűek lehetnek. Másrészt, a spanyol anyanyelvű vagy spanyolországi neveltetésű brüsszeli kormányzók mellett működő kancellária, mindenekelőtt a had- és külügyeket intéző, illetve a Német-római Birodalommal fenntartott kapcsolatokat felügyelő, korábban említett szervek elsődleges hivatalos nyelve a spanyol volt. Továbbá, leggyakrabban az Európa különböző területeire, így a Bécsbe vagy Prágába küldött rendkívüli és állandó követek és megbízottak anyanyelve és levelezésük nyelve is a spanyol volt. A forráskiadványban erre sem találunk utalást. Harmadrészt, Brüsszelben ténylegesen százas nagyságrendűre tehető azoknak a köteteknek és csomóknak a száma, amelyek kizárólag spanyol nyelvű forrásokat tartalmaznak és amelyek épp olyan gazdagok vagy akár gazdagabbak magyar vonatkozású adatokban, mint a Hatvani által közölt német, latin és francia nyelvű iratok. Így például azok a követjelentések, amelyek spanyol nyelven íródtak: Jacques Zeelandre, Jacques Bruneau és Arnaldo Van der Boye vasikos levelezés-kötetei 1598 és 1624 között, amelyekben a magyar és erdélyi háborús helyzetről és a bécsi politikáról szóló, alkalmanként részletekbe menő beszámolók mindennaposak voltak.

A kötetek másik sajátossága, hogy a Habsburgok országai közötti információcserét – néhány kivételtől eltekintve – egyoldalúan mutatják be. Ez jelentős részben indokolt és abból is fakad, hogy a németalföldi kormányzók, tanácsosok és titkáraik által írt levelek fogalmazványai sok esetben nem maradtak fenn. Ám beemelésük a hazai történeti vizsgálódás körébe tartalmuk miatt gyakran mégis indokolt.

Végül, a kiadvány nem tesz említést a Spanyol-Németalföld és más európai területek, elsősorban Spanyolország és Itália közötti kapcsolatok Brüsszelben őrzött írásos emlékeinek magyar vonatkozásairól, amelyek olyan esetekben lehetnek jelentősek, mint a magyar és cseh trón öröklésének kérdése (1608–1617) vagy a spanyol–holland nyolcvanéves háború (1568–1648) és a magyarországi török háborúk közötti politikai, katonai, diplomáciai összefüggések. A kutatásoknak a jövőben ezekre a területekre, az egyetemes történeti kapcsolódások vizsgálatára is ki kell terjedniük.

Az újabb forráskiadások kiváló alkalmat teremthetnek egy historiográfiai áttekintő elkészítésére az eddigi németalföldi kutatásokról, a németalföldi történelemről szóló friss belga, holland, francia, spanyol és német irodalom hazai ismertetésére, a belgiumi és burgund levéltárak hazai népszerűsítésére, a Habsburg-ház nyugati tartományai és Közép-Európa közötti kapcsolatok fontosságának és azok sokrétűségének bemutatására.

Sok eredménnyel járhat a kutatás dimenzióinak kiterjesztése, egyrészt, a belga nemesi, családi, városi és magánlevéltárak beemelése, másrészt a kulturális és kereskedelmi kapcsolatok feltérképezése útján. Utóbbi esetben a rézkereskedelem kiemelt fontossággal bírt. Magyarországi (besztercebányai) réz ugyanis nagy mennyiségben áramlott Németalföldre, majd onnan tovább a Spanyol Monarchia fegyvergyáraiba és pénzöntődéibe. A 17. század elején flamand üzletemberek kapták meg a spanyol koronától a bronzgyújk sevillai gyártásának jogát speciális, monopóliumot biztosító szerződés, *asiento* formájában. Nekik, az úgynevezett *asentistáknak* kellett gondoskodniuk flamand, német és itáliai kereskedők, bankárok és konzulok útján a nyersanyagok, többek között a magyarországi réz beszerzéséről.

Szakirodalom

- Hatvani (Horváth), 1857–59 = Hatvani (Horváth) Mihály: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. I–IV. Pest, 1857–59.
- Kun, 1999 = de Kun, Nicolas: Onze siècles de relations Belgo-Hongroises et Luxembourgo-Hongroises. Bruxelles, 1999. 9–57.
- Martí–Monostori, 2015 = Martí Tibor–Monostori Tibor: A Spanyol Monarchia értesülései a Magyar Királyságról. Castañeda márki titkárának „interjúja” Esterházy Miklós nádorral (1639). Lymbus – Magyarástudományi Forrásközlemények, 2015. 123–139.
- Monostori, 2020a = Monostori Tibor: A spanyol aranykori és a magyarországi irodalom: egy új paradigma. Irodalomtörténeti Közlemények, 124. 2000. 4. sz. 417–451.
- Monostori, 2020b = Monostori Tibor: Egy félreértett kapcsolattörténet? Németalföld és Magyarország a 16–17. században. <https://ujkor.hu/content/egy-felreertett-kapcsolattortenet-nemetalfold-es-magyarorszag-16-17-szazadban> (A letöltés ideje: 2021. augusztus 12.)
- Monostori, 2020c = Monostori Tibor: Spanyol-németalföldi beszámoló az 1625. évi soproni királykoronázásról. Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk.: Dominkovits Péter–Katona Csaba–Pálffy Géza. Sopron, Budapest, 2020. 417–423.

Monostori, 2020d = Monostori Tibor: Tündérmese. Egy magyar apród rendkívüli karrierje Habsburg Németalföldön a lovagrend kapujáig. <https://ujkor.hu/content/tundermese-egy-magyar-aprod-rendkivuli-karrierje-habsburg-nemetalfoldon-lovagrend-kapujaig> (A letöltés ideje: 2021. augusztus 12.)

Monostori, 2019 = Monostori Tibor: Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön a Flandriai Hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr lovaszredének szerződtetése 1637-ben. *Lymbus – Magyarástudományi Forrásközlemények*, 2019. 157–174.

A Brüsszeli Általános (Királyi) Levéltár homlokzata

Fülöp Tamás: Megyeszékhelyből város

Szolnok város településfejlődési törekvései a megyeszékhellyé válás és a második világháború közötti évtizedekben

Tanulmánygyűjtemény. Neumann János Egyetem – MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára, Szolnok, 2020. 439 p.

Szolnok ma mintegy 70 ezer főt számláló megyei jogú város, Jász-Nagykun-Szolnok megye székhelye. Ennek ismeretében meglepi az olvasót a cím: Megyeszékhelyből város. Hogyan értsük ezt? Szolnokot 1075-ben említik először Zounok alakban, és ezt a nevet örzi címként a Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun Szolnok Megyei Levéltárának évkönyve. A település már az Árpád-ház uralkodása alatt mezőváros volt, de a történelem során többször elnéptelenedett, lerombolták, gazdát cserélt, és tulajdonosai nem fogtak jelentősebb építkezésekbe, így hosszú időn át nem volt nagy jelentőségű település. A tiszai rév, majd az ország első állandó Tisza-hídja, a vámhely- és a megyeközponti szerep, az itt keresztülfutó szárazföldi utak ellenére sem fejlődött nagyobb várossá a középkorban. Szolnok jelentősége a Tisza szabályozása és a gőzhajózás megjelenése, majd a Pest–Szolnok vasútvonal kiépülése hatására nőtt meg. 1874-ben rendezett tanácsú város rangra emelkedett, majd 1876-ban a Heves és Külső-Szolnok vármegye külső-szolnoki és a Jászkun Kerület jázsági és nagykunsági helységeiből szervezett Jász-Nagykun-Szolnok vármegye központja lett. Ez a közigazgatási központi, megyeszékhely szerep kellett a várossá válásához.

Jelen kötet előzménye a 2010-ben megjelentetett *Szolnok könyve* című helytörténeti kiadvány, amelynek létrehozásában a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár munkatársai, mások mellett az akkor még levéltár-igazgató, dr. Fülöp Tamás is közreműködött. Ez a grafikailag igényes, stílusának is köszönhetően olvasmányos kötet nemcsak szakemberek számára készült, hanem akár az iskolai helytörténeti oktatás eszköze is lehet. Szolnok tudományos igényű, igazi, nagy várostörténeti monográfiája mindezülig még nem készült el, de számos magas színvonalú, egy-egy korszakot bemutató kötet áll már a kutatók, érdeklődők rendelkezésére, amelyek bölcsője – így vagy úgy – az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára volt. E kötettel közel egy időben jelent meg például dr. Bagi Gábornak *Szolnok a török korban* című kötete (Szolnok, 2020), amelyet a *Szolnok a középkorban* című munka előzött meg (Szolnok, 2017), és a Szolnok kuruc kori történetét bemutató kötet fog követni. Fülöp Tamás Megyeszékhelyből város című tanulmánykötete is egy azon értékes források közül, amelyek a jövőben a városmonográfia elkészítéséhez hozzájárulhatnak.

Fülöp Tamás szolnoki kötődésű történész a 19–20. századi magyar történelemmel, azon belül közigazgatás-történettel foglalkozik. Korábbi publikációi kapcsolódnak az általa irányított megyei levéltár látványos eredményeket felmutató közigazgatás- és hivataltörténeti kutatásaihoz, az intézmény 1876–1989 közötti időszakot felölelő megyei történeti archontológiájához, és Szolnok város 19. század végi – 20. század eleji közigazgatástörténetéhez. Jelen tanulmánykötet a szerző nyolc tanulmányát közli ebből az időszakból, amelyek a városfejlődés egy-egy szakaszát, annak különleges körülményeit mutatják be kronologikus sorrendben. A szerzői előszó rávilágít a tanulmányok kiválasztásánál érvényesített szempontokra, amely szerint a kötetben szereplő írások „Szolnok város fejlődését elsősorban a közigazgatási szerepkör változásának sajátos szemszögéből, a városfejlődés adminisztratív, politikai és makrogazdasági körülményeit meghatározó lehetőségekre és kihívásokra adott válaszok aspektusából közelítik meg.”

A kötet első három írása a megyeszékház építésével foglalkozik. Az 1876–78 között Benkó Károly és Pártos Gyula tervei alapján eklektikus stílusban épült székház ma is a város egyik impozáns épülete, amelyet kimondottan a megyei törvényhatóság és a közigazgatási funkciók elhelyezésének céljából építettek a város által felajánlott telekre, s így a – részben a kiváltságos Jászkun Kerület területén létrejött – vármegye egységének szimbólumává is vált. A megyeszékhely státusznak Karcag előli megszerzése többéves előkészítő „munka” gyümölcse volt, a városvezetés elszántságát és áldozatkészségét tükrözte. A székhely szerepkör politikai-gazdasági előnyöket ígért Szolnok számára. Nagyszabású építkezések és infrastrukturális fejlesztések indultak, a település városiasodott, vonzereje megnőtt.

A három említett tanulmány a megyeháza építésének történetét tágabb összefüggésrendszerbe, politika- és közigazgatás-történetbe ágyazva mutatja be, de nemcsak emiatt érdemes figyelmet szentelnünk neki. Az előzmények, körülmények és események háttérben megbúvó történetek (így például a városi státusz átmeneti feladása, az 1876. évi polgármester-választás, a Zöldfa vendéglő telkének felajánlása körüli körülmények vagy akár Hubay Ferenc volt polgármester lemondásának háttere, majd feleségének a város felé tett ingatlanajánlatai) részletes bemutatása miatt is érdemes a figyelemre, hiszen ezek az információk a 19. századi mentalitástörténethez is adalékokat szolgáltatnak. Az építkezés folyamatának bemutatása során megismerhetjük a korabeli pályáztatási, építtetési, pénzügyi folyamatokat, s egyúttal a vármegyei közigazgatás, államigazgatás működésébe is bepillantást nyerünk. Az alfejezetek címe, egyúttal idézet is a forrásanyagokból (*Egy lehetőleg egyemeletes, takarékos, de izletes épülettervezet megalkotása; A legszükségesebbekre leszállított tervezet; Székház nem a szem gyönyörködtetésére, hanem használatra; Egy kellemtelen, nagyon is elposványosodott ügy; Az érdekelt részek között létrejött barátságos egyezés...; Megépítése egy olyan épületnek, amely évszázadokon át tanúja a polgári erényeknek*) tükrözi és jelzi a tervezés és építtetés fő állomásait.

Az első egység harmadik tanulmánya a székház 1878–1930 közötti történetét, a vármegyeháza bővítését, a megyeháza lakóit mutatja be. A fejezetben képet kapunk a megyei közéletéről, a századelő politikai válságairól, valamint a város településfejlesztési, területrendezési terveiről, diskurzusairól. Már ebben a tanulmányban megmutatkozik a szerzőnek az archontológiához való vonzódása. A dr. Küry Albertet az alispáni székben követő Alexander Imre munkásságát, személyiségét e fejezetben ismerhetjük meg.

A kötet középső részében elhelyezett két tanulmány a korszakban szolgálatot teljesítő dr. Küry Albert (1867–1926) főjegyző, majd alispán pályájával foglalkozik. A tisztviselő pályaképének, munkásságának és személyiségének rekonstrukciója egyrészt a korabeli közigazgatás, a végrehajtó hatalom működésének árnyaltabb megismerését szolgálja, másrészt rávilágít arra a tényre, hogy a magas rangú tisztviselők gyakran a közösségformálásban, a helyi értelmiségi közéletben, a közvélemény formálásában is meghatározó szerepet tölthettek be. Az „aranszajú alispán”-ként aposztrofált tisztviselő közigazgatási tevékenységét a jogszerűség, a közélet tisztaságának és nyíltságának megőrzése, az önkormányzati jogoknak és a vármegyék autonómiájának a védelme jellemezte. A tanulmányban Küry Alberttől és a pályatársaitól, kortársaitól származó idézetek szemléletesen mutatják be a megyei adminisztráció első emberének számító alispán (1912–1919) igyekezetét és küzdelmét az élelmiszer- és nyersanyaghiány, az infláció, az elszegényedés, a közegészségügyi helyzet, valamint a közbiztonság romlása okozta mindennapos problémákkal, majd testi-lelki elfáradásával. A fejezetet Küry Albert levelei egészítik ki.

A kötet harmadik tartalmi egységét két városfejlesztéssel foglalkozó tanulmány alkotja. 1925 után a magyarországi városok külföldi kölcsönök segítségével tudtak infrastruktúrais és ingatlanfejlesztési beruházásokat megvalósítani. A külföldi hitelek kormányzati szintű biztosítása az I. világháborút és Trianont követő gazdasági reorganizációt szolgálta, mivel az külső erőforrások nélkül lehetetlen lett volna. A trianoni határokon kívül rekedt fürdőhelyeket és gyógyfürdőket pótolandó a magyarországi fürdőkultúra és gyógyfürdők népszerűsítésére 1925-ben nagyszabású nemzetközi fürdőügyi kiállítást terveztek. Szolnok város vezetősége felismerte az idegenforgalomban rejlő lehetőségeket, és a kölcsön igénylésekor a településfejlesztés ilyen irányú hosszú távú szempontjait tartotta szem előtt.

A tanulmányok az 1925–26. évi városi kölcsönök felvételének gazdasági, gazdaságpolitikai körülményeit, igénylésük módját, felhasználásának jellemzőit mutatják be, valamint a külföldi kölcsönök felhasználásának egy konkrét példájával ismertetnek meg minket a Tisza Szálló és Gyógyfürdő építéstörténetén keresztül. Szolnok természeti és közlekedési adottságai a létesítmény országos népszerűségét eredményezték, s emellett a helyi közéletnek is fontos színtere volt bálterme és étterme miatt. Mint az a kötet minden tanulmányáról elmondható, a szövegek ebben a tematikai egységben is bővelkednek a helytörténészek figyelmére érdemes részletekben, korabeli mentalitástörténeti adalékokban.

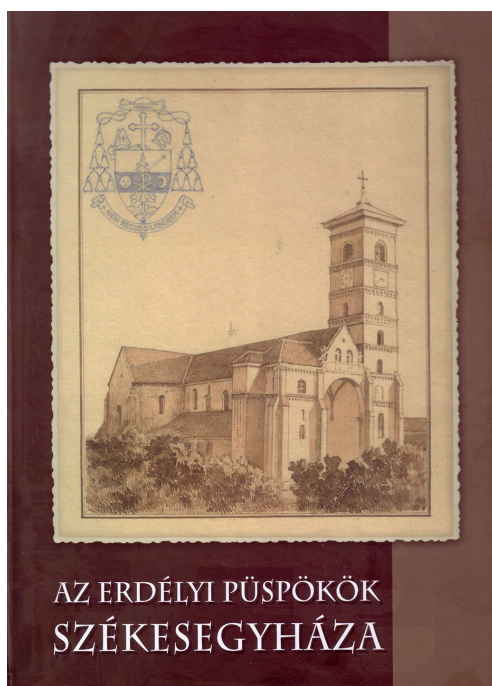
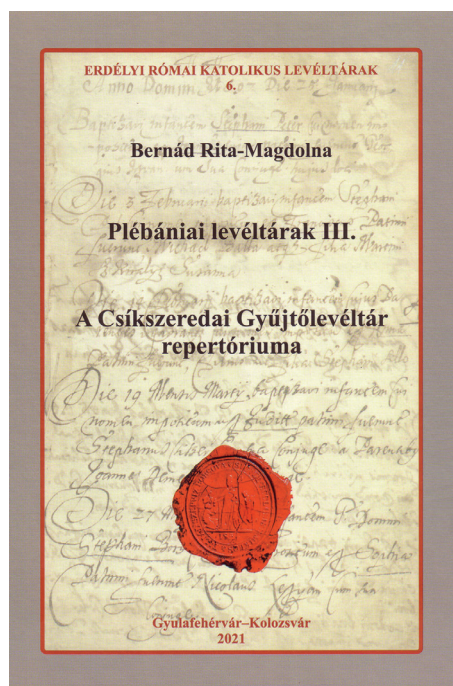
A tanulmánygyűjtemény utolsó írása a városnak törvényhatósági jogú várossá válásra irányuló eredménytelen kísérleteit és ezek körülményeit mutatja be. Érdekeség, hogy a település az 1870-es években a megyeszékhellyé válásért vívott harcban érdekeit sikeresen tudta érvényesíteni, le tudta győzni riválisait, és megyeszékhelyként el tudott indulni a gazdasági fejlődés útján, ám a törvényhatósági jogú város rang elnyerésére benyújtott kérelme – különböző okok miatt – négy alkalommal is sikertelen volt.

A kötetet 60 oldalnyi forrás- és irodalomjegyzék zárja. A témára vonatkozó szakirodalom mellett számos levéltári forrást (közgyűlési jegyzőkönyveket, alispáni iratokat, a város képviselőtestületi iratait), jogszabályokat, tekintélyes mennyiségű digitalizált és papír alapú forrást használt fel a szerző. A kötetet ezért mindazoknak ajánlom, akik kedvelik a széles adatbázisra épülő, meggyőző alapossággal művelt történetírást, akik gyűjtik a magyar közigazgatás- és várostörténeti érdekességeket, és akik konkrét, részletgazdagon bemutatott történeteken keresztül kívánják megragadni a magyar mentalitástörténetet.

Sági Norberta

Két kötet Gyulafehérvárról

Idén nyáron, Bernád Rita, két frissen megjelent, igényes külsejű könyvét hozta el nekem személyesen Kecskemétre 2021. augusztus 23-án, útban az MLE Soproni Vándorgyűlésére. Az egyik könyv, a B5-ös formátumú, kemény kötésben színes borítóval ellátott A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár repertórium, a másik pedig Az erdélyi püspökök székesegyháza 1949 című kiadvány. Utóbbi egy tokban két kötetet tartalmaz díszkötésben: igényes nyomdai technikával készült A4-es formátumú forráskiadás, mellette az eredeti kézirat színes hasonmás kiadása, amelyet hasonlóan az eredetihez, a borítóján átfűzött püspöklila selyemszalag díszít. A könyvek Márton Áron püspök születésének 125. évfordulójára jelentek meg, amit Csíkszentdomokoson, a püspök szülőfalujában tartott konferencián mutattak be 2021. augusztus 28-án. Ugyanis, a falu nagy szülőttjének születésnapjához legközelebb eső hétfévén, a püspökre emlékezve, immár tizedik alkalommal gyűltek össze konferenciát tartani, Márton Áron közösséget formál címmel.

Bernád Rita-Magdolna: A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár repertórium

(Erdélyi Római katolikus levéltárak 6. Plébániai levéltárak III. Sorozatszerkesztő: Szögi László – Bernád Rita-Magdolna)

Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség – Verbum Keresztény Kulturális Egyesület, Gyulafehérvár–Kolozsvár, 2021, 256 p. ISBN 978-606-064-012-7

Az Erdélyi római katolikus levéltárak című sorozat 6. köteteként jelent meg e kiadvány, a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség és az ELTE Egyetemi Levéltár megbízásából a Verbum Keresztény Kulturális Egyesület közös kiadásában a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

A sorozat első darabja 2006-ban a Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára iratainak repertórium

A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár repertórium

¹ Szögi László: Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára. I. 1429–2000. Gyulafehérvár–Budapest, 2006.; Bernád Rita: A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II. Oklevél és iratjegyzék – canonica visitatiók mutatója. Gyulafehérvár–Budapest, 2006.

² Bernád Rita: Plébániai levéltárak I. Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertórium. Gyulafehérvár–Budapest, 2009.; Bernád Rita–Barabás Kisanna: Plébániai levéltárak II. A Marosvásárhelyi és a Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárak repertórium. Budapest–Gyulafehérvár, 2015.; Bernád Rita-Magdolna: Plébániai levéltárak III. A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár repertórium. Gyulafehérvár–Kolozsvár, 2021.; Bernád Rita–Kovács Bálint: A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. Repertórium. Arhiva de Colectie Armeano-Catolică din Gherla. Repertoriu. The Armenian Catholic Collective Archive in Armenopolis. Repertory. Budapest–Gyulafehérvár–Leipzig, 2011.

„szakmai lelkiismeretességgel és gondossággal” őriznek, elismerve az ott dolgozók szakmai munkáját, eredményeit.

A kiadvány bevezetőjét Bernád Rita írta Szent Barnabás apostol emléknapján (június 11-én), s e szöveg szintén egy szép gondolattal indul: „A levéltárak a megőrizendő és közvetítendő, élénkítendő és felhasználható egyházi emlékezet helyei, mivel a keresztény közösség örökségével való legközvetlenebb kapcsolatot jelentik.” (9. o.) A bevezető tartalmazza a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár rövid történetét, majd a plébániai levéltárak iratai 2003-ban elkezdett módszeres összegyűjtésének és a gyűjtőlevéltárak kialakításának ismertetését, amelyhez maga a szerző levéltárosi/levéltárvezetői szakmai munkája és elhivatottsága is hozzájárult. A tárgyi feltételek megteremtése magyarországi támogatásokkal valósult meg, közben az iratok helyszíni ellenőrzésének, szorgos összegyűjtésének és szakszerű rendezésének köszönhetően sorban alakultak meg a gyűjtőlevéltárak. A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár időrendben a kilencedikként jött létre 2016-ban.³ Székhelye Csíksomlyón, a Szent Péter és Pál plébánia épületében kapott helyet. A csíkszeredai plébánia az utóbbi három évszázadban többször is főesperesi székhely volt. Jelenlegi épületét 1913-ban, eredetileg főesperesi központnak tervezték. Mivel a levéltár helyének kiválasztásakor a két csíki főesperesi hivatal székhelyei Csíkdánfalván és Csíkszentgyörgyön, egymástól igen távol eső falvakban voltak, ezért a csíksomlyói kegyhely látogatottsága, a plébánia földrajzi megközelíthetősége és az épület nagysága indokolta és egyben lehetővé tette a gyűjtemény befogadását, így a választás erre a helyszínre esett. A raktárak kialakítása, felszerelése és berendezése, Hargita Megye Tanácsa és a magyarországi Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatásával igen rövid idő alatt megvalósult, 2015 őszétől 2016 nyaráig. Az egyes plébániai iratok rendezése 2018 tavaszáig tartott. A gyűjtőlevéltár mellett, ugyanabban az épületben 2018-ban nyert elhelyezést a magyar kormány anyagi támogatásával egy gyűjtőkönyvtár és egy restaurátorműhely is, így lehetőség teremtődött a veszélyeztetett állapotú dokumentumok helyben történő restaurálására is. Az elektronikus kutatás iránti egyre növekvő igény kielégítése miatt pedig elkezdődött az anyakönyvek, historia domusok, iktatókönyvek, egyháztanácsi jegyzőkönyvek és egy kevés 17. századi irat digitalizálása.

A Csíkszeredai Gyűjtőlevéltárban őrzik a felcsíki és az alcsíki főesperesi hivatalok iratai mellett 34 egyházközség és két filia levéltári anyagát is, összesen 85 ifm iratot. A fejedelemség időszakából csupán egyetlen eredeti irat maradt fenn, amelyet 1646-ra datáltak, és a csíkszenttamási plébánián őrizték. Nagyon jó hír, hogy az első anyakönyvek kezdő éve több plébánia levéltárában is igen korai. A két legkorábbi anyakönyvet Csíkszentmihályon (1693) és Kozmáson (1695) őrizték meg, e kötetek a kereszteltek névsorát tartalmazzák. Az egyes plébániák hivatali iratai között számos

³ Gyűjtőlevéltárak: Gyulafehérvár (2003), Szamosújvár (2005), Sepsiszentgyörgy (2005), Marosvásárhely (2005), Gyergyószentmiklós (2007), Székelyudvarhely (2008), Szamosújvár (örmény katolikus, 2010), Kolozsvár (2011).

értékes személyi hagyatékot is megőriztek. A repertórium leírási követelményeinek megfelelően, minden fond esetében tartalmaz jegyzetekkel ellátott szervtörténetet, rövid fondtörténetet, a levéltári anyag egységes szempont szerinti leírását.

Az ismertetett fondok közül az 562. számú fondot, a Csíkszentdomokosi plébánia iratait 1722–2007 (5, 83 ifm) emelem ki, mert a falu szülötte volt Márton Áron (1896–1980), aki 1938–1980 között gyulafehérvári püspökként szolgált. A plébániai levéltár gondosan rendezett állapotban került be a Csíkszeredai Levéltárba. Az iktatott iratokat a gyulafehérvári egyházmegye első érseke Bálint Lajos (1929–2010) rendezte az 1970-es években, kápláni szolgálata alatt. A falu anyakönyveinek vezetése 1695-ben kezdődött. A település 1695 és 1895 között készült 11 kötet anyakönyvét állami őrizetbe vették, amelyeket ma a Román Állami Levéltár csíkszeredai fióklevéltára őriz.

A repertórium után a Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár fond- és állagjegyzéke (/1608/1646–2015, 85 ifm) található a kötetben. Nagy örömmre szolgált, hogy helyet kapott a katolikus restaurációt megelőző időszakból megőrződött 1646 és 1714 között keletkezett 8 okirat forrásközlése (másolata és jegyzetekkel ellátott átírása) is.

A kiadvány végén a források és szakirodalom jegyzéke, az összefoglalók olvashatók román és angol nyelven, majd a képmellékletek jegyzékei három nyelven, ezt követően pedig 16 színes fotó díszíti a könyvet, ezzel is szemléltetve a levéltár néhány értékes iratát és a Csíkszeredai Gyűjtőlevéltár és Gyűjtőkönyvtár kutatószobáját. A kiadvány szerzőjének és segítőinek munkáját elismerés illeti.

Az Erdélyi püspökök székesegyháza 1949. Forráskiadás

(Szerkesztette, jegyzetek, a bevezető, valamint a latin, román és angol nyelvű fordítás: Bernád Rita-Magdolna)

Verbum Keresztény Kulturális Egyesület, Kolozsvár, 2021. 192 p.
ISBN 978-606-064-011-0⁴

Dr. Kovács Gergely érsek, örmény apostoli kormányzó az ünnepi kiadvány előszavában – amelyet 2021. május 29-én, Szent VI. Pál pápa emléknapján írt – kiemeli, hogy az erdélyi püspökök főtemploma, a Szent Mihály főangyal tiszteletére épített gyulafehérvári székesegyház szimbolikus jelentőségű, ugyanis Erdély római katolikus közösségének ezeréves fennmaradásáról tanúskodik. Az erdélyi püspökök székesegyházáról készült kéziratot a gyulafehérvári székeskáptalan tagjai állítottak

⁴ Megvalósult a Magyar Kormány, a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Államtitkársága, a Bethlen Gábor Alap támogatásával. A kötet megjelenését támogatta: Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség.

össze Márton Áron püspöknek 1949-ben, amelyet aztán hetven évig elzárva őriztek és csak most 2021-ben került elő. 1949 jubileumi évnek számított, mivel Márton Áron püspök pappá szentelésének 25. és püspökké szentelésének 10. évét jelentette, s ez egyúttal sajnálatos módon letartóztatásának éve is volt. A kézirat azért is páratlan fontosságú számukra, mert elsősorban Márton Áron féltve őrzött hagyatékának részét képezi, értékét pedig növeli az a tény, hogy négy szerzője közül Sándor Imrét, az akkori nagyprépostot, és dr. Boga Alajos kanonokot egy évvel később börtönbe zárták, és röviddel ezután hitükért vértanúhalált haltak.

A közölt kézirat felbecsülhetetlen értékéről Bernád Rita-Magdolna is ír A kézirat-ról című fejezetben, amelyet értéke miatt és biztonsági okokból hetven éven keresztül „bizalmas személyek” a jelenlegi gyulafehérvári érsekség épületében rejtgettek, és csak most került elő az általános hivataladással járó szokásos tárgyi tételek számbavételekor. A Márton Áronnak ajándékkul szánt kötet összeállítója a káptalan tudományos kutatásban is jártas tagjai dr. Boga Alajos, Boros József, dr. Faragó Ferenc és Sándor Imre voltak. A kézirat átírásával Ádám M. Norberta satmári irgalmas nővért bízták meg, a kötetbeli datálás szerint 1949-ben készült el feladatával. Az ő munkáját is dicséri az elkészült jubileumi kiadvány. A kötet eredetijének átadási körülményeit sajnos források hiányában nem ismerjük, de a szerkesztők feltételezik, hogy Márton Áron pappá szentelésének 25. évfordulója (július 6.) előtt és püspökké szentelésének 10. évfordulójára (február 12.), de még június 21-i letartóztatása előtt kézhez vehette az igényesen megszerkesztett könyvet. Utóbbira abból következtethetünk, hogy 1949. június 4-én, a csíksomlyói búcsún megköszönte papjainak és szerzeteseinek a püspöki kinevezése évfordulójára küldött üdvözlőleveleket (7–8. o.).

A kötet külső és belső jegyeinek minden apró részletére kiterjedő és a szakmai követelményeket követő leírás Bernád Rita figyelmét és szakmai munkáját dicséri (7–8. o.):

„A 149 oldalas, kék tintával, kézzel írt és díszített kéziratot szürke színű, félkemény kartonba kötötték. Felső tábláját a Gyulafehérváron élő elismert grafikus, Reithofer Jenő (1880–1952) a székesegyházról barna tintával készített grafikája díszíti, amelyet utólag ragasztottak a borítóra. A művész a rajzlap bal felső sarkába a Keöpeczi Sebestyén József által tervezett püspöki címer ábrázolását is feltüntette kék tintával. Az esztétikai megjelenés fokozásáért a kötet a kötet gerincét püspöklila színű selyemszalaggal fonták át négy keresztöltéssel, az adott korszakban is tartósnak ítélt japánkötés utánzataként. A selyemszalag végeit a kötéstábla hátsó borítójának belsejében alul, egyszerű papírfelzetes szárazpecséttel rögzítették a székeskáptalan 18. századi pecsétnyomójával. Az előzők bordós-barnás árnyalatú, márványerezetet utánzó, érdes tapintású vastag papírból készült. A címlapon egy szintén Reithofer Jenő által készített grafikát találunk, amely a székesegyház északi, Lázói-kápolnába nyíló reneszánsz bejáratát ábrázolja. Az ajánlás végén Szent Mihály főangyalt, a püspöki templom védőszentjét jelenítették meg díszes medalionban. Az amúgy

kék tintával írt fejezetek címeit piros színnel, kezdetüket és végüket pedig nyomdai cifrákat, záródíszeket imitáló grafikai elemekkel emelték ki. Az arányosság megtartása érdekében mindvégig barna keretet használtak.”

A kézirat művészettörténeti megközelítése címmel Hegedűs Enikő tanulmánya tartalmazza a székesegyház történetével kapcsolatos 1949-ig ismert eseményeket, amelyet a szerző újabb adatokkal egészített ki napjainkig, megadva a székesegyházról a jelenünkig megjelent munkák adatait is. Kiemeli, hogy az egyházi iskolák és javaik, így a püspöki nyomda is 1949-ben állami felügyelet alá került, ezért a kézirat feltehetőleg csak egy példányban készült.

E két bevezető tanulmány után következik maga az eredeti kézirat átirta, jegyzetekkel ellátott szövege *Az erdélyi püspökök székesegyháza* címmel, valamint a benne lévő illusztrációk fotói.

A kötetben szereplő mintegy 200 személy adatait a Személynévmutató – Életrajzi adatok című fejezetben adta közre a szerkesztő. A Személy- és helynévmutató a helynevek magyar és román elnevezéseit is tartalmazza. A Tárgymutató, a Szakkifejezések magyarázata, a Forrásjegyzék és szakirodalom, a magyar, román és angol nyelven írt összefoglalók, a Tartalomjegyzék nagyban segíti az olvasók, érdeklődők jövőbeni munkáját. A kötet végén a Fényképmellékletben 10 fotót látunk a székesegyház külső és belső állapotáról és egy alaprajzot. A felvételeket Josef Fischer nagyszombati fotóművész készítette 1943-ban.

E kivételes könyv bemutatóját 2021. augusztus 28-án tartották, Csíkszentdomoson, a püspök születésének 125. évfordulójára.

Apró Erzsébet

Márton Áron közösséget formál: ünnepség és könyvbemutató
Balról jobbra: Bodó Andrea kulturális referens; dr. Kovács Gergely érsek, örmény apostoli kormányzó; dr. Bernád Rita-Magdolna; Lázár Csilla, a Márton Áron Múzeum igazgatója
(forrás: RomKat.ro)

Beszámoló a MELTE vándorgyűléséről és konferenciájáról

Pannonhalma, 2021. június 28–30.

Eredetileg, 2019 novemberében azt terveztük, hogy az egyházi gyűjtemények három szakmai egyesülete, az EKE (Egyházi Könyvtárak Egyesülése), az EME (Egyházi Muzeológusok Egyesülete) és a MELTE 2020. június végén Pannonhalmán, közösen tartja vándorgyűlését és szakmai konferenciáját. Ezt az alkalmat azonban a koronavírus-járvány első hulláma miatt kénytelenek voltunk – más nagy rendezvényekhez hasonlóan – 2021-re halasztani. A magyarországi oltási kampány eredményessége miatt 2021 áprilisában a MELTE intéző bizottsága a vándorgyűlés megtartása mellett döntött. A másik két társegyesület azonban a folyamatos egyeztetések mellett is óvatosabb volt, és inkább a távolmaradást választotta. (Az EKE esetében elsősorban a nagyobb létszám intett óvatosságra, de az is szerepet játszott, hogy a könyvtárak és múzeumok újrainyitása később kezdődött, mint a 2021 tavaszán mindvégig látogatható levéltáraké.) Így a MELTE végül egyedül rendezte meg a 2019. évi szombathelyit követő 2021. évi vándorgyűlését és konferenciáját.

▪ Június 28. hétfő (1. nap)

A két évvel korábbi gyakorlatnak megfelelően a 2021-es vándorgyűlés is „előki-rándulással” indult. Június 28-án Bakonybélben Baán Izsák bencés perjel atya bevezette a résztvevőket a monostor történetébe, és bemutatta a nemrég elkészült zárándokudvart, az igényes kolostortörténeti kiállítást és a látogatóközpontot. A bencés közösség déli zsolozsmáját követően a nap Pannonhalmán, a vándorgyűlés helyszínén folytatódott. Itt a kollégák megismerkedtek a gimnázium dísztermével, amely Gutowski Róbert tervei alapján 2016-ban készült el, és az ország legigényesebb előadótermei közé tartozik. Itt került sor 16 órától a MELTE (ismételt) közgyűlésére, amelyen az 50%-ot el nem érő létszám miatt csupán az elnöki, titkári és gazdasági ügyintézői beszámolókra került sor. Az új alapszabályról a pótközgyűlés érdemben nem tudott dönten, csak arról szavazott, hogy az tartalmilag véglegesnek tekinthető, és jogi felülvizsgálatra küldendő.

A közgyűlést Szent Péter és Pál apostolok ünnepének előestéjén a vándorgyűlés „spirituális megnyitása” követte. Külön istentisztelet helyett a résztvevők a szerzetes-közösség esti konventmiséjén és vesperásán vettek részt. Az ezt követő vacsora alkalmával találkoztak a kollégák Hortobágyi Cirill főapáttal is, aki vendéglátói minő-

ségében csatlakozott az eseményhez, izgalmas diskurzust folytatva a levéltári munka mai kihívásairól és a tanári élményekről.

▪ **Június 29. kedd (2. nap)**

A vándorgyűlés második napját elsősorban a szakmai konferenciának szánták a szervezők. A korábbi évek hasonló eseményeivel összevetve a konferencia kifejezetten jó színvonalat ért el, amihez jelentősen hozzájárultak a vendéglátó Pannonhalmi Főapátság levéltárosainak és munkatársainak előadásai is. Ezek érdekes és tanulságos bepillantást engedtek a Pannonhalmán folyó levéltári, múzeumi és kultúraszervezési munkákba és tervekbe. Fontos körülmény volt, hogy a járványveszély másfél éve után megjelenhettek a tanácskozáson a magyar levéltárügy meghatározó szereplői, és beszámolhattak olyan friss, születőben levő tervekről, mint a készülő levéltári stratégia vagy a Magyar Nemzeti Levéltár Családkutató Központja. A jelenlévők, az egyesület tagsága külön elismeréssel fogadták ezeket az őszinte hangú, a problémákat sem elkerülő beszámolókat.

A konferencia szakmai programja:

1. szekció (9:10-től)

Dejcsics Konrád OSB: A Pannonhalmi Főapátság kulturális koncepciója és a Gyűjtemények

Dénesi Tamás (Pannonhalmi Főapátsági Levéltár): Levéltári alap kutatások az apátsági termékek hátterében

2. szekció (10:20-tól)

Szóllás Péter (EMMI Könyvtári és Levéltári Főosztály): Az egyházi levéltárak vállalt feladatai: Egyházi autonómia és levéltárszakmai érdek

Rácz György (Magyar Nemzeti Levéltár): Az MNL Családkutató Központja

3. szekció (11:40-től)

Schramek László (MNL Pest megyei Levéltára): A készülő új levéltári stratégia

Lakatos Andor (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár): Köziratok az egyházi levéltárakban: Problématérkép

Levéltári kerekasztal (14:20-tól)

Részvevők: Vajda Tamás (MFLSZ), Kenyeres István, (BFL, MLE), Szóllás Péter (EMMI), Cseh Gergő Bendegúz (ÁBTL), Rácz György (MNL),

A kerekasztalon elősorban a levéltárak digitális víziójáról, az e-kutatás lehetőségeiről, a „born digital” iratok begyűjtéséről, a levéltárak ezzel kapcsolatos szerepéről és kapcsolódó témákról volt szó.

4. szekció (15:50-től)

Boros Zoltán (Pannonhalmi Főapátsági Levéltár): A gazdasági levéltár rendezésének tapasztalatai és eredményei

Tanai Péter (Pannonhalmi Főapátsági Múzeum): Levéltári-múzeumi adatkapcsolatok

5. szekció (16:50-től)

Koltai András (Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára): EAD3: A levéltári leírás digitális szabványának új változata

Peller Tamás (Petőfi Irodalmi Múzeum): Állományvédelmi szaktanácsadás és felügyelet levéltáraink számára

A konferencia programja az eredeti terv szerint, egyórás blokkokban két-két előadással zajlott le, ami kellő időt engedett előadóknak és hallgatónak egyaránt, hogy a szünetekben tovább folytassák a szakmai diskurzust. A délutáni két szekcióban érintett szakmai kérdések, elősorban az állományvédelmi szaktanácsadás lehetőségeinek ismertetése már az eredeti programterven túlnyúlva valósult meg. Mindehhez a gimnázium díszterme kiváló környezetet, megfelelő technikai hátteret biztosított.

A vacsora után került sor az apátsági pince meglátogatására, amely földrajzi értelemben a konferencia mélypontja, más értelemben pedig csúcspontja volt. A pince működését és a pincészet borait, amelyek közül öt fajtát meg is kóstolhattunk, Drozdík Attila, a szőlészet vezetője mutatta be a jelenlévőknek. (Ehhez „előkészületül” délelőtt Dénesi Tamás levéltár-igazgató segítségével megismerkedhettünk a pannonhalmi bormarketing alapjául szolgáló levéltári kutatásokkal.) A pincelátogatás során a MELTE tagjai nem mulasztották el tovább ápolni a magyar nóta és népdal közös megszólaltatásának régi egyesületi hagyományát sem.

■ Június 30. szerda (3. nap)

A vándorgyűlés utolsó napja – a korábbi években megszokott autóbuzsós kirándulások helyett – a Pannonhalmi Főapátsági Gyűjtemények megismerése jegyében telt. A látogatás a bazilikában kezdődött, ahol a résztvevők megismerkedhettek a 2012-ben John Pawson tervei szerint felújított belső térrel. A túra a könyvtárban folytatódott, Ásványi Ilona igazgató kalauzolásával. Az idén aktuális, az „emlékezet” témáját illusztráló könyv- és kéziratkiállítás mellett, – kellő állományvédelmi óvatossággal – néhány dekoratív középkori kódex is előkerült a raktárak mélyéről. A levéltár legér-

tékesebb okleveleit Dénesi Tamás igazgató a levéltár-pedagógiai teremben mutatta be. A jelenlévők a pannonhalmi és tihanyi alapítólevelekkel ezúttal nemcsak reprodukción vagy digitálisan, hanem „személyesen” is találkozhattak és bepillantást nyerhettek a Pannonhalmán folyó levéltár-pedagógiai munkába is.

Ezután a vándorgyűlés résztvevői két csoportra oszoltak. Az egyiket Boros Zoltán és Dénesi Tamás a levéltár helyiségeibe és a barokk ebédlőbe kalauzolták, a másiknak pedig Tanai Péter muzeológus mutatta meg az újonnan elkészült (de még a látogatók számára meg nem nyílt) kincstári helyiséget, amely a legmodernebb kiállítástechnika segítségével mutatja be a főapátság legértékesebb kelyheit, ereklyéit és más értékes műtárgyakat.

Az utolsó ebéd elköltése után a résztvevők egy része hazafelé indult, a kitarotb-bak pedig – a növekvő hőség ellenére – Szabó Márton testvér értő kalauzolása mellett látogatást tettek az apátság Gyógynövénykertjében és az újonnan elindult Illatmúzeumban, ahol pannonhalmi fagyalattal fejezték be a vándorgyűlést.

Köszönetet mondunk vendéglátóinknak, a Pannonhalmi Főapátságnak, főképpen két levéltárosának, Dénesi Tamásnak és Boros Zoltánnak, akik Szent Benedek szellemében („Omnes supervenientes hospites tamquam Christus suscipiantur”, Reg 53,1) áldozatos és fáradhatatlan munkával tették lehetővé, hogy a vándorgyűlés minden részletében emlékezetes élmény maradjon.

Koltai András

Az FLE XII. Tudományos Őszi Tábora

Egy év kihagyás után 2021. szeptember 2–4. között 26 fő részvételével került sor a Fiatal Levéltárosok Egyesületének XII. Tudományos Táborára, melynek helyszíne Szeged volt. A konferencia az 1920 utáni időszakban, a határ-on túl maradt magyar vonatkozású iratanyagok sorsával és azok mai kutatási lehetőségeivel foglalkozott. A választott téma még a tavalyi Trianon centenáriumához kapcsolódott, ami a pandémiás helyzet következtében csúszott az idei évre.

A konferencia első napján Mátyás Zoltán, a Fiatal Levéltárosok Egyesületének elnöke és dr. Biernaci Karol, a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárának igazgatója köszöntötte a résztvevőket. Az igazgatói köszöntő után a Csongrád-Csanád Megyei Levéltár két munkatársa, Rotár Krisztina és Bodor Tímea mutatták be a helyi intézményt. Előadásukban bemutatták a levéltár jelentősebb irategyütteseit, és beszámoltak az általuk végzett közművelődési munkákról, többek között a magyar – lengyel kapcsolatokkal foglalkozó eseményekről.

Ezt követően az előző év szakmai változásainak, eseményeinek áttekintésével, tapasztalatainak összegzésével foglalkoztak előadóink. Dr. Kenyeres István, Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója, a levéltári karrier lehetőségeiről is szóló előadásában áttekintést adott az elmúlt év legfontosabb változásairól a levéltári szakmában, valamint a közalkalmazotti jogviszony megszűnésének folyamatáról, és annak gyakorlati következményeiről. Ezt követően dr. Haraszi Viktor, a BFL főigazgató-helyettese foglalta össze egy előadásban, az elmúlt időszak levéltári területet érintő jogszabályi változásait. Elmondható, hogy a közelmúltban jelentős mennyiségű törvénymódosítás zajlott. A legmeghatározóbb változtatások az elidegeníthető közirat fogalmának megszületése, a kényszer selejtezés pontosabb szabályozása és a személyi adatok védelmével kapcsolatos új szabályozások voltak.

A rendezvény második napjának délelőtti a helyi közgyűjtemények meglátogatásával telt. A szakmai program keretében először a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárának új raktárát látogattuk meg. A stúdióból átalakított levéltári épületet a közelmúltban adták át. A levéltár vezetője Biernacki Karol személyesen vezette körbe a csoportot az épületben. Megtekintettük az új, modern guruló polcrendszerrel, amely érintőkijelzővel mozgatható, e mellett láthatuk a tervezett kutatóterem helyét, a tervtári raktárát és az újonnan elkészült vendégszobákat. Az új épületben összesen 8 km iratot helyeztek el, amelyen felül jelentős kapacitás maradt a későbbi beszállítások számára.

A levéltári látogatást követően a Móra Ferenc Múzeumban folytattuk a délelőttöt. A szegedi múzeumban végül a “Sisi - egy királynő feketén-fehéren” című időszak kiállítás tárlatvezetésén vehettünk részt, ahol azt is megtudhattuk, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia királynéja Magyarország után Kínában örvend a legnagyobb népszerűségnek, valamint láthattuk Erzsébet királyné halálakor viselt ruháját is. A tárlatvezetést követően a múzeumi könyvtár és irattárba vezetett az utunk, ahol Móra Ferenc szerelmi levelezésébe nyertünk bepillantást.

A délután folyamán megkezdődtek a magyar iratanyagok trianoni békeszerződés utáni sorsával foglalkozó előadások. Bevezető előadásként dr. Szögi László az ELTE BTK tanára és az MTA tagja tartott egy áttekintést a szomszédos országok magyar vonatkozású iratanyagainak levéltári helyzetéről. Együttal tett egy rövid kitekintést a nyugat-európai levéltárak magyar vonatkozású iratanyagára is. Ezt követően Kún Emese, Budapest Főváros Levéltárának levéltárosa ismertette a szlovákiai levéltári helyzetet. Az előadásból kiderült, hogy az országban sajnos kevés figyelem irányul az iratokra, és a gyakori közigazgatási átszervezések is megviselték a levéltári hálózatot. A Felvidék területén értékes iratanyagokra bukkanhat a kutató az egyházi levéltárakban is, azonban előadónk tapasztalatai alapján ezen intézményekbe kifejezetten nehéz kutatási engedélyt szerezni.

Flóra Ágnes előadása Kolozsvárra fókuszált. A Román Nemzeti Levéltár Kolozsvári levéltárának munkatársa a reformkorig visszatekintve vezette végig a levéltár kialakulását, és a jelentősebb magyar vonatkozású iratanyagok sorsát. A történeti

áttekintés során kiemelt szerepet kaptak az elmúlt század jelentős levéltárosai, mint Kelemen Lajos, akinek gyűjtő és szervező munkájának köszönhetően jelentős magyar nemesi családok iratanyaga került a levéltár őrizetébe.

A következő előadásra dr. Fazekas Istvánt (ELTE BTK) kértük fel, aki levéltári delegátusként dolgozott, így a bécsi iratanyagot behatóan ismeri. Beszámolójának középpontjában a baden-i egyezmény és annak megkötése állt, amely rendezte az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után a kulturális javak kérdését. Meghatározták a közös kulturális javak fogalmát, a magyar vonatkozású iratanyag szabad kutatását, hozzáférhetőségét pedig a levéltári delegátus intézményén keresztül biztosították. A történelem során egyedülálló kétoldalú egyezményt 1926-ban írták alá, és a levéltári delegátus azóta is működő intézmény, aki segíti a kutatókat és feltárja, digitalizálja a Monarchia után fennmaradt magyar vonatkozású iratokat. A nap zárásaként dr. Kosztyó Gyula, a Clio Intézet munkatársa, az ukrajnai helyzettel ismertette meg a közönséget. A magyar vonatkozásban érintett Kárpátalja a 20. század során számos átalakuláson ment keresztül. A Monarchia felbomlása után Csehszlovákia része lett, majd visszakerült Magyarországhoz, majd a Szovjetunió, azt követően pedig Ukrajna egyik régiója lett. A gyakori változások a magyar közigazgatás által keletkeztetett korábbi, majd második világháborús iratanyagokat is megviselték. Az iratok számtalan szállításon, költözésen estek át, ma részben Beregszászon és Ungváron kutathatóak. Az előadás során kiemelték Budapest Fővárosi Levéltárának közreműködő munkáját, amely során a Beregszászi levéltár épületét is megmentették és számtalan iratot rendeztek, digitalizáltak a kollégák.

A szakmai rendezvény harmadik napját Vajda Tamás nyitotta, aki a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetséget képviselte immár sokadik alkalommal konferenciánkon. Vajda Tamás a Szegedi Tudományegyetem Levéltárának vezetőjeként előadásában a Kolozsvári Egyetem iratanyagának sorsáról számolt be. Megtudhattuk, hogy több romániai intézmény is őriz az egyetemmel kapcsolatos anyagokat, mint a Kolozs megyei Levéltár, meglepő módon a Maros Megyei Levéltár, valamint a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár és Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára. Vajda Tamás beszámolt arról a munkáról is, amely során önkéntes és gyakornok hallgatókkal nagy mennyiségben tárják fel és fényképezik ezen iratokat, amelynek köszönhetően több tízezer felvétellel rendelkeznek.

A következő előadásra a Zentai Történeti Levéltárból érkezett rendezvényünkre Fodor István és Szügyi Ferenc, akik a szerbiai levéltári helyzetről és a kutatási lehetőségekről beszéltek. Előadásuk során megmutatták a rendelkezésre álló segédleteket, kiadványokat, belső nyilvántartásokat, amelyek legnagyobb része szerbül, több esetben cirill betűvel íródott. Mint megtudhattuk, alapvetően nehezíti meg a magyar kutatók feladatát, hogy a levéltárakban jellemzően nem beszélnek magyar nyelven, a honlapok és segédletek is szerbül készülnek, ráadásul az anyag ez esetben is károsodott a hozzá nem értő selejtezések következtében.

Következő előadónk Ordasi Ágnes (MNL OL) a Rijekai Állami Levéltárba kala-uzolta el a hallgatókat. Rijeka az egyetlen magyar kikötőváros, amely a dualizmus időszakában a magyar korona alá tartozott, és nagy mennyiségű magyar vonatkozású iratanyagot őriz a mai napig. Ordasi Ágnes kiemelte a Somogy Megyei Levéltár által végzett munkát, amely során rendezték és jegyzékekkel is ellátták az iratokat, nagyban segítve ezzel a kutatók munkáját. Emellett megismerhettük a rijekai levéltárban található dualista kori iratanyagot: a Kormányzósági iratokat, a Tengerészeti Hatóság iratait, a Városi önkormányzat és a Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara anyagát, melyek a politikatörténet mellett egyéb társadalom-, oktatás-, gazdaság-történeti vonatkozású információkat is tartalmaznak. A kutatáshoz azonban széles körű nyelvismeretre van szükség, hiszen a magyar mellett, német, olasz és horvát nyelven kell tudni olvasni.

A program zárásaként Szabó Attilát az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet igazgató helyettesét és Török Róbertet, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátó ipari Múzeum igazgatóját kértük fel. Örömről szolgál, hogy immár negyedik alkalommal vesznek részt rendezvényeinken a muzeológus kollégák, az előadás végén kialakult beszélgetés is bizonyította, hogy számos közös kérdés és probléma köti össze a két szakmát. Az előadás során Török Róbert általánosságban vázolta fel a múzeumok közötti együttműködési lehetőségeket, amelyek jellemzően egy-egy projektre, kiállításra fókuszálnak. Ezt követően Szabó Attila speciálisan a határon túli színházakkal és színházi élettel foglalkozott, kiemelten az erdélyi régióra fókuszálva.

A tábor beváltotta reményeinket. Örömről szolgál, hogy (Szlovénia kivételével) valamennyi szomszédos, Kárpát-medencei állammal kapcsolatban volt előadónk, így sikerült valamennyi ország levéltári helyzetét körbejárjunk. A rendkívül színvonalas előadások számos új információval szolgáltak, és több esetben indítottak el színvonalas beszélgetéseket. Az, hogy immár második éve vándorgyűlésként szervezzük meg tudományos táborunkat lehetőséget ad, hogy az ország különböző pontjain található közgyűjteményeket is jobban megismerhessük, e látogatások pedig nem csak tanulságosak, de tovább színesítik a rendezvény programját.

A Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményének Kollégiuma által megítélt támogatás nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a jelentkezők számára – egyetemista és pályakezdő közalkalmazottak pénztárcájához mérve is – elfogadható összegű részvételi díjat állapítsunk meg. Így örömmel mondhatjuk, hogy anyagi okokból senkinek sem kellett távol maradnia a rendezvénytől, bár a pandémiás helyzet teremtette bizonytalanság okán a vártál kevesebben jelentkeztek, majd jelentek meg. Reméljük, hogy a körülmények kiszámíthatóbbá válásával jövőre, már a korábban megszokott létszámmal tudjuk megtartani rendezvényeinket.

Huszár Renáta

A csatlakozás apropóján, avagy egyetemi levéltárosok Győrben

Beszámoló az MFLSZ 2021. évi vándorgyűléséről és tisztújító közgyűléséről

Az egyetemi levéltárosok szakmai és érdekképviselői közössége, a majd három évtizedes múltra visszatekintő Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség (MFLSZ) ez évi – a COVID helyzet miatt tavaly elhalasztani kényszerült – vándorgyűlését és tisztújító közgyűlését 2021. szeptember 20–22. között tartotta meg Győrben.

Az MFLSZ elnökségének döntése a helyszínválasztáskor azért esett e városra, mert univerzitásának, a Széchenyi István Egyetemnek 2020-ban létrehozott és az egyetem könyvtárával közös szervezeti keretben működő felsőoktatási levéltára az MFLSZ legújabb intézményi tagja.

A szervezés házigazdái teendőit így természetesen a győri egyetem Könyvtára és Levéltára – *Tóth Csilla* igazgató és munkatársai (köztük az MFLSZ titkára, *Homor Péter*) – látta el. (Visszatekintve nyugodtan leírható: vendéglátóink egyesületünk történetének egyik legkörülményesebb és legszínvonalasabb szervezőinek bizonyultak.) A sikeres szervezés anyagi háttérét az NKA-tól és a NEA-tól elnyert pályázati támogatás, és az ezeket kiegészítő MFLSZ önerő teremtettk meg.

Immár sajnos közhelyes megjegyzés, hogy a COVID számos súlyosan negatív hatásainak egyike – a kényszerű bezárkózás következményeként – a közösségek életében igen fontos személyes találkozások elmaradása volt. Azt, hogy e tényt nemcsak mi szervezők (Vajda Tamás elnök, Osváth Zsolt alelnök és Homor Péter titkár) gondoltuk így, igazolja, hogy az egyetemi levéltárosok közösségéből 30 fő (a teljes tagság több mint 2/3-a) vett részt szövetségünk életének e meghatározó eseményén. Ezért a 2020-ról 2021-re halasztott vándorgyűlés programjának összeállításakor alapelveként tűztük magunk elé, hogy a program tegye lehetővé egyfelől tagságunk, másfelől a levéltári szakmai irányítók (az EMMI levéltári területért felelős munkatársai, levéltári vezető szakfelügyelő) és a társegyesületi képviselők (MLE, MLVT, MELTE, FLE) személyes találkozását. Hasonló fontosságú célnak tekintettük a vendéglátó egyetem vezetőivel való találkozást és eszmecserét is. Így a program gerincét két – a vándorgyűléseinken egyébként hagyományosan mindig megrendezett – egymásba fonódó kerekasztal-beszélgetés adta.

Bényei Balázs István főtanácsos, levéltári referens (EMMI Könyvtári és Levéltári Főosztály), *dr. habil. Zseni Anikó* oktatási rektorhelyettes (Széchenyi István Egyetem), *Tóth Csilla* igazgató (Széchenyi István Egyetem Könyvtár és Levéltár) és *Vajda*

Tamás elnök (MFLSZ) köszöntőit követően ezekkel a beszélgetésekkel vette kezdetét a szakmai munka. A résztvevők elsőként olyan időszerű szakmai kérdésekről cseréltek véleményt, mint a levéltáros életpályamodell, levéltáros pályakép, az Atom e-nyilvántartó rendszer (tovább)fejlesztésének lehetőségei. Mindezeket túl tájékoztatás hangzott el a Levéltári Szakfelügyelet ellenőrzési tapasztalatairól, valamint az NKA Könyvtári és Levéltári Kollégium levéltári pályázatokkal kapcsolatos tanulságairól és a jövőben tervezett pályázati lehetőségekről is. Az eszmecszerén az MLE-t és az NKA Könyvtári és Levéltári Kollégiumát *dr. Kenyeres István* elnök, a MELTE-t *dr. Koltai András* elnök, az MLVT-t *Vajk Ádám* titkár, az FLE-t pedig *Völgyi Réka* alelnök képviselte. Az EMMI Könyvtári és Levéltári Főosztálya nevében *Bényei Balázs István* főtanácsos, levéltári referens (egyúttal az MFLSZ tagja) és *Halász János* levéltári referens, a Levéltári Szakfelügyelet nevében pedig *Batalka Krisztina* levéltári szakfelügyelő (ugyancsak az MFLSZ tagja) vett részt a szakmai beszélgetésen.

A kerekasztal-beszélgetések további szakaszában a Levéltári Stratégiáról és a Kögyűjteményi Digitalizálási Stratégiáról (KDS) kaphattunk helyzetképet. Előbbiről az MFLSZ-t a Levéltári Stratégiai Munkacsoportban képviselő *Batalka Krisztina* levéltárvezető (BME Levéltár) beszélt, utóbbiról pedig a szövetségünket a KDS Munkacsoportban képviselő *Zsidi Vilmos* levéltárvezető (BCE Levéltára).

Az MFLSZ szakmai munkájában az elmúlt években meghatározó szerepet töltött be az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoporttal való együttműködés. A 2013-ban alakult kutatócsoport keretében folyó, jelenleg aktuális programokat az MFLSZ tiszteletbeli elnöke, egyben a Kutatócsoport kutatási részlegvezetője *dr. Szögi László* c. egyetemi tanár ismertette.

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és az MFLSZ 2016-ban határozta el, hogy együttműködő partnerekként „Trianon és a magyar felsőoktatás” néven közös kutatócsoportot szervez. Ennek egyik kiemelt célkitűzése a magyar felsőoktatási intézményekben 1918–1948 között tanulmányokat folytató hallgatók adatbázisának összeállítása. Az adatbázis-szerkesztés időszerű és jövőbeni feladatairól és az adatbevitel módszertani kérdéseiről számolt be *habil dr. Ujváry Gábor* CSc intézetvezető, kutatócsoport-vezető és *Maróthy Szilvia* adatbázis-fejlesztési koordinátor.

Az MFLSZ közös Atom alapú adatbázisa, az UNIVA további fejlesztési elképzeléseit a projekt MFLSZ koordinátora *Acél Róbert* főlevéltáros (PTE Egyetemi Levéltár) ismertette.

A vándorgyűlés záró szekciójaként, egyben új elemként a Levéltárszakmai tekintő címet kapó előadásblokk szerepelt, amelybe olyan előadókat hívtunk meg, akik témáik újszerű megközelítései okán figyelemre méltóak, és fontosnak gondoltuk, hogy azokat szövetségünk minden tagja megismerje (azok is, akik más társegyesületek rendezvényein nem vettek részt, ahol az előadások esetleg már elhangoztak). A szekcióban *P. Holl Adrien* főosztályvezető (BFL) „Kultúramenedzsment és állományvédelem”, *dr. Koltai András* elnök (MELTE) „EAD3: A levéltári leírás digitális

szabványának új változata” és *dr. Dénesi Tamás* igazgató (Pannonhalmi Főapátsági Levéltár) „Levéltári alapkutatások az apátsági termékek háttérében” című előadásait hallgathatták meg a jelenlévők.

A vándorgyűlés keretében sor került a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség tisztújító közgyűlésére is, amelynek eredményeképpen a jelenlévő tagok négy évre újraválasztották az MFLSZ addigi elnökét, *Vajda Tamást* (Szegedi Tudományegyetem Levéltára), és szintén régi-új alelnökké *Osváth Zsoltot* (Semmelweis Egyetem Központi Levéltára). Elnökségi tagok lettek: *Batalka Krisztina* (BME Levéltár), *dr. Molnár László* (Semmelweis Egyetem Központi Levéltára), *Sági Éva* (Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár), *dr. Tóth Krisztina* (ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár) és *Zsidi Vilmos* (Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára). Az egyesület titkári teendőit továbbra is *Homor Péter* (Széchenyi Egyetem Könyvtára és Levéltára) látja el, aki állandó meghívottként részt vesz az elnökség ülésein is.

A tisztújítást és azt megelőző jelölési folyamatot a *dr. Kiss Márton* elnökből (BME Levéltár), *Nagy Roland* (Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár) és *Toldi Lóránt* (Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Levéltára) tagokból álló választási bizottság koordinálta minden részletre kiterjedő szabályszerúséggel.

Osváth Zsolt

(Balról jobbra) Vajda Tamás elnök,
Zseni Anikó rektorhelyettes,
Tóth Csilla igazgató és
Bényei Balázs levéltári referens
a vándorgyűlés megnyitóján

Felsőoktatási levéltárosok
kerekasztal-beszélgetése

Beszámoló az MLVT 2021. évi vándorgyűléséről

Pécs, október 7–9.

A Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) a koronavírus világjárvány miatt – a többi egyesülethez hasonlóan – 2020. évi vándorgyűlése elhalasztására kényszerült, majd 2021 tavaszán ismét halasztania kellett a program megvalósítását. Október elején végre sikerült személyes megjelenéssel a konferencia megtartása, amelynek sikerét mutatja, hogy a tagság jelentős részben képviseltette magát.

Hagyományosan a vándorgyűlés első napján került sor a Bősze Sándor-díj átadására. Jelen esetben két elismerést adott át az egyesület, mivel a 2020-ban kitüntetett kolléga személyesen nem vehette át a díjat. Az egyesület elnöksége a beérkezett javaslatok értékelése után 2020-ban dr. Horváth Ferencnek,¹ Vác Város Levéltára igazgatójának, 2021-ben dr. Erdész Ádámnak,² a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Békés Megyei Levéltára nyugalmazott igazgatójának ítélte oda a díjat. Mindkét díjazott személyét és munkásságát jól ismeri a levéltáros szakma, mindketten több mint 40 év, egyazon levéltári intézményben töltött szolgálatot tudhatnak maguk mögött. Mindkettőjüknek ezúton is gratulálunk!

A 2020. évi díjazott, dr. Horváth Ferenc és a 2021. évi díjazott, dr. Erdész Ádám

A vándorgyűlés első napján három előadás hangzott el. Szóllás Péter, az EMMI Könyvtári és Levéltári Főosztályának vezetője *Lehetőségek és kötelességek – A levéltári ágazati irányítás (aktuális) feladatai* címmel négy témakörben (ágazati irányítás feladatai a járványhelyzettel összefüggésben, levéltári jogszabályok felülvizsgálata,

¹ <http://www.archivportal.hu/hu/blog/bosze-sandor-dij-1/>, (A letöltés ideje: 2021. október 17.)

² <https://www.gyulatelevizio.hu/2021/10/15/kimagaslo-munkajaert-kapott-dijat-erdesz-adam/>, (A letöltés ideje: 2021. október 17.)

levéltári stratégia kérdései – hosszú távú fejlesztési koncepció, levéltári célú támogatások alakulása, ezek tapasztalatai) fejtette ki a szakmai irányító minisztérium álláspontját. A közeli jövőben várható a Levéltári törvény újabb módosítása, amely az MNL meglévő hatósági feladatkörét bővítené a köziratok védelmére indítható hatósági eljárással. További elképzelés, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharcban tevékeny szerepet vállalók személyes adatai elhalálozásuk után 5 évvel válnának kutathatóvá, közzétehetővé, amint azt az I. és II. világháború során hadifogságba esett vagy elhurcolt személyekkel kapcsolatban már a jogszabály lehetővé teszi. A főosztályvezető úr tájékoztatta a jelenlévőket, hogy az MNL – mint nemzeti kultúrstratégiai intézmény – elkészített egy saját stratégiát, majd felkérésre egy levéltári ágazati stratégiát is.

Kenyeres István az NKA Könyvtárak és Levéltárak Kollégiumának vezetőjeként ismertette a Kollégium új összetételét, terveit. A kultúrstratégiai intézmények – így az MNL is – a 2019. évi CXXIV. tv. alapján más forrásból nyernek támogatást, NKA forrásokra nem pályázhatnak a jövőben. Az NKA részéről 2021. II. félévére levéltári területen 32 millió forint forrás állt rendelkezésre, amelyre 35,5 millió forint forrást igénylő pályázatot nyújtottak be.

A nap záróelőadását Bánhidi Brigitta³ leadership coach tartotta Ki a jó levéltári vezető? címmel. A prezentáció megmozgatta a jelenlévőket. Szó esett a koronavírus idején történt és történő vezetői feladatokról,⁴ a hatékony csapatépítésről⁵ és a motiválásról⁶. A piaci viszonyok közt működő ösztönzők, motiváló elemek adaptálásának lehetősége megosztotta és vitára ösztönözte a jelenlévőket, ami az előadás sikerét bizonyítja.

A pénteki szakmai napon két témakör került a középpontba: egyrészt a közalkalmazotti lét megszűnte utáni levéltárosi jövőkép, másrészt a még mindig aktuális „home office” tapasztalatok, stratégiák.

Kenyeres István, Budapest Főváros Levéltára főigazgatója nyitó előadásában a jelenlegi helyzet közvetlen előzményeit is vázolta. 2018. október 3-án Gödöllőn megalkult a Kulturális Szakmai Szövetségek Egyeztető Fóruma, amelynek elsődleges célja a kulturális területen foglalkoztatottak bérhelyzetének megvitatása volt. A Fórum 2018 végén - 2019 elején az EMMI-hez és a kormányzat egyéb vezetőihez több megkeresést intézett a bérrendezéssel kapcsolatban. Az EMMI felkérésére 2019 elején a Fórumban részt vevő nyolc egyesület kidolgozott egy stratégia- és életpályamodelt, 35 oldal terjedelemben, amelyben új, a Petőfi Irodalmi Múzeum modelljét alapul vevő bértáblára és életpályamodellekre tettek javaslatot. A kidolgozott stratégia és életpályamodel a hivatalok „süllyesztőjében” végezte, helyette 2020. április 9-én

³ <https://banhidibrigitta.com/>, (A letöltés ideje: 2021. október 17.)

⁴ <https://banhidibrigitta.com/az-eleg-jo-vezeto/vezetes-bizonytalansagban/>, (A letöltés ideje: 2021. október 17.)

⁵ <https://banhidibrigitta.com/az-eleg-jo-vezeto/csapatepites/>, (A letöltés ideje: 2021. október 17.)

⁶ <https://banhidibrigitta.com/az-eleg-jo-vezeto/motivalas/>, (A letöltés ideje: 2021. október 17.)

a közalkalmazotti létből történő kivezetésről értesültek az érintettek, ami aztán az ismert gyors határidőkkel meg is valósult. A Munka Törvénykönyve hatálya alá kerülés több jelentős változást eredményezett: elvesztek a különböző pótlékok, az utazási kedvezmények, a vezetői pótszabadságok és öt év türelmi idő után a kedvezőbb végkielégítés, a jubileumi jutalom is. A Kjt. által biztosított, sokat kritizált, de működő levéltárosi pályakép, előmeneteli rendszer is a múltba veszett, s helyette jelenleg nincs levéltárosi életpályamodell. Félő, hogy levéltártípusonként más-más irányú megoldás-keresések történnek a jövőben, ami majd a szakma egységes szemléletét, az átjárhatóságát megnehezítheti.

Csurgai Horváth József, a Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár igazgatója megerősítette a korábban elhangzottakat és egyetértett egy egységes levéltárosi szakmai követelményrendszer kidolgozásával, amit a különböző levéltárfenntartói finanszírozások nem könnyítenek meg. Az előadásokat követő kerekasztal beszélgetésben és vitában épp ez a kérdés éleződött ki; a levéltárvezetők röviden ismertették levéltáruk helyzetét, amely költségvetési támogatás, megbecsülés terén nagyon vegyes képet mutat. Míg egyes levéltárak finanszírozást tekintve mind a dologi területen, mind a bért tekintve viszonylag jól állnak, másutt az igazgató veszi évek óta a fénymásolópapírt, mert ilyesmire forrást nem kap és van olyan, ahol oly kevesen vannak, hogy a munkaidő végeztével a heti szemétszállítási napon az intézményvezető teszi ki a kukát az utcára – miképp otthonában is. Az egyetlen még közalkalmazott levéltáros, Batalka Krisztina elmondta, hogy a bértábla az egyetemen létezik, de a finanszírozás – szerencsére – nem az abban rögzítettek szerint történik náluk sem. Bana József, Győr Megyei Jogú Város Levéltárának igazgatója hozzászólásában kifejtette, hogy minden levéltárnak saját fenntartójával kell a küzdelmét megvívnia s ebben semmilyen külső támogatásra nem számíthat. A konferencia résztvevői egyetértettek abban, hogy a Munka Törvénykönyve alá kerüléssel teljesen új viszonyok teremtődtek, amelynek kifutása még nem látható, de az egységes életpályamodell hiánya már érezhető.

E kevés pozitívumot felmutató témakör után egy másik, szintén nem túl vidám téma következett, a világjárvány következményei és az arra adott válaszok, amelyek a Levéltárak home office-ban címet kaptak. Természetesen ezt a „home office”-t valójában a kényszer szülte, de az otthoni munkavégzés fogalma mégis megjelent a levéltárakban és pozitív hozadékokkal is járt.

Polgár Tamás, az MNL Somogy Megyei Levéltára igazgatója az MNL válsághelyzeti intézkedéseit mutatta be. Ismertette a 2020. március 19-től érvényes „home office” szabályzat intézkedéseit, a védelmi felelős szervezeti rendszer szerepét, bemutatta a heti excel táblában vezetett munkajelentéseket, példákkal illusztrálta a kutató- és ügyfélszolgálat on-line/off-line működését a járvány három hulláma alatt. Az MNL – amely amúgy is elektronikus ügyintézésre kötelezett szerv – a járvány időszaka alatt még inkább átállt e működésre a belső ügykezelésben is és teret nyertek a távkommun-

nikációs eszközök: webex, zoom, teams, google-hangouts, úgy az egymással történő kommunikációban, mint a virtuális térbe áttevődő rendezvények közvetítése esetén.

Cseh Gergő Bendegúz az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára főigazgatója az ÁBTL gyakorlatát mutatta be. A levéltár 2019-ben készült intézményfejlesztési stratégiája már tartalmazta a teljes körű e-kutatás, e-ügyfélszolgálat bevezetését, amit a világválság felgyorsított. 2020 márciusa és júniusa között – mint minden levéltárban – zárva tartott a kutatóterem és az ügyfélszolgálat, de a postai úton és az on-line érkezett kérelmeket mindvégig fogadták. A munkatársak döntő többsége otthoni munkavégzésbe került, a személyes adatokat nem tartalmazó, már digitalizált iratok feldolgozásával foglalkoztak. A kihelyezett munkaállomásokon off-line módon, titkosított adatkezelés mellett folyt a munka, a kapcsolattartás eszközeiként a hivatali e-mailt, video-konferenciát (Zoom, Teams), mobil alkalmazást (Signal) igénybe véve. Az év közepén az informatikusok megkezdték az e-kutatási rendszer fejlesztését. A kiépített rendszer az ingyenes Drupal tartalomszolgáltató rendszerre (CMS) épült, on-line kérhető e-kutatói regisztrációval, on-line úrlapon történő iratkikéréssel. A szolgáltatás hamar népszerűvé vált: míg 2020 decemberében 24, addig 2021 májusára 106 e-kutatási kérelem érkezett havonta. Az ÁBTL és Budapest Főváros Levéltára megegyezett egy közös, más levéltárak által is használható e-kutatási platform fejlesztésében, amelynek munkálatai még előkészítő szakaszban vannak.

Fehér Csaba, a BFL Tájékoztatási és Közművelődési Főosztályának vezetője intézménye pandémia idején kialakított sokoldalú stratégiáját mutatta be. A BFL a szolgáltató levéltár stratégiája jegyében már több olyan intézkedést hozott, amely megkönnyítette a világválság átvészelését. 2020. március 11-után a BFL igen gyorsan és szinte teljes körűen az otthoni munkavégzésre állt át. A kutatószolgálati ügyintézés – egyes kivételes ügyektől eltekintve – felfüggesztette az intézmény, az ügyfélszolgálat működése a személyes megjelenést nem kívánó esetekben mindvégig biztosított maradt aképp, hogy az érintett referens a hét egy napján elvégezte a kutatásokat, majd a talált iratokat digitalizálta, majd azt követően elektronikus úton haladt tovább a kiszolgálás. A BFL is elkészítette „home office” szabályzatát, s köszönhetően az elmúlt évek nagyarányú digitalizálási munkálatainak, nem okozott gondot néhány hónapra adatbázis-építési, digitalizálási minőségellenőrzési feladatokkal ellátni a munkatársakat. Nagyobb gondot a megbízható elektronikus csatornák biztosítása jelentette, de felhőmegoldást alkalmazva sikerült a kérdést megnyugtatóan rendezni. Az iratok iktatása VPN-eléréssel otthonról biztosított volt. A levéltár bevezette Hívd a levéltárost! elnevezésű telefonos szolgáltatását⁷, amely gyors eligazodási segítséget nyújt a kutatóknak, ügyfeleknek, ha elakadnak az elektronikus ügyintézésben,

⁷ <https://bparchiv.hu/hirek/hivd-leveltarost-telefonos-segitsegnyujtas-veszelyhelyzet-idejen> (A letöltés ideje: 2021. október 21.)

vagy épp el sem tudják kezdeni azt. Az újranitás után az intézmény bevezette a RESERVIO helyfoglaló rendszert, amelynek segítségével maximálni lehetett az egy időben a kutatóteremben tartózkodók létszámát. A kutatói megkeresések egyre inkább az elektronikus térbe tevődtek át, s ez a tendencia a kutatóterem személyes látogatási lehetőségének visszaállítása után is megmaradt.

Batalka Krisztina, a BME Levéltára vezetője elmondta, hogy az egyetemen 2020. március 16. és május 29-e között szinte teljes körűen otthoni munkavégzést rendeltek el, otthonról elvégezhető, távolról leellenőrizhető feladatok kiosztásával, ami főképp korábban digitalizált állományok ellenőrzését, digitalizált iratok alapján névmutatók készítését, vagy éppen egy 130 oldalas kéziratos napló publikációs célból történő átírását jelentette.⁸ A műegyetemi hősi halottak adatainak felkutatása és adatbázisba vitele is megtörtént, amelyből utóbb kiadvány is megjelent.⁹ A rendezvények természetesen elmaradtak, később a virtuális térbe helyeződtek át. A levéltár a kivételes idők emlékének megőrzésére a koronavírus-járványhoz kapcsolódó egyetemi dokumentumok gyűjtését hirdette meg¹⁰, aminek eredményeképpen több mint 400, nagyrészt az iratkezelésen kívül keletkezett hivatalos és félhivatalos irat (pl. felhívások, plakátok) került be a levéltárba, elektronikus iratokkal együtt (mémek, közösségi médiapostok).

A jelenlévők egyetértettek abban, hogy a „home office” sokkal szélesebb körben alkalmazható, mint gondoltuk volna. Fontos a szoftveres megoldások fejlesztése mind a távmunka segítése, mind a kutatói- és ügyfél kiszolgálás terén. Az otthoni munkával kapcsolatos adatbiztonsági kockázatok nagyobbak, de kezelhetőek. Az otthoni munkavégzés során is igénylik a munkatársak a személyes kontaktust, ezért fokozottan szükség van – a munkavégzés ellenőrzésén túl – a közvetlen vezetői kapcsolattartásra.

A péntek délelőtt megtartott gazdasági szekció témája Béndek Eszter (MNL Tolna Megyei Levéltára) vezetésével a mindig aktuális számviteli kérdések áttekintése, értelmezése volt. Ez elsősorban a változások követését segítette és a levéltárakat érintő új feladatok elsajátításának módszertanát mélyítette el.

Az MLVT vándorgyűlésén egy-egy határon túli, magyar nyelvű levéltári anyagot jelentős számban őrző intézmény bemutatkozására is sor kerül, 2021-ben a Nagyszombati Állami Levéltár Galántai Fióklevéltára Vágsellye székhellyel engedett betekintést a levéltárban folyó munkákba. A levéltár történetét, mai feladatait mgr. Klaudia Bugyinszka levéltárigazgató ismertette, majd Novák Veronika – aki évtizedekig vezette az intézményt – a levéltári anyag szerkezetét, összetételét mutatta be. A levéltár 1340-től napjainkig keletkezett iratokat őriz, jelenleg 1045 fondot, mintegy 6142 ífm

⁸ https://nagyhaboru.blog.hu/2020/10/25/hegedos_karoly_haracteri_emlekei, (A letöltés ideje: 2021. október 21.)

⁹ Batalka Krisztina: A Műegyetem az első világháborúban. Bp., 2020.

¹⁰ <https://infostart.hu/belfold/2020/06/26/koronavirus-relikviakat-gyujt-a-muegyetem-leveltara>, (A letöltés ideje: 2021. október 21.)

terjedelemben, amelyet kilenc munkatárs gondoz. Illetékessége a Dunaszerdahelyi, a Galántai és a Vágsellyei járásra terjed ki.¹¹

Az MNL megyei főigazgató-helyettese, Czetz Balázs az ország legnagyobb levéltárának elektronikus iratkezelési és ügyintézési gyakorlatát ismertette. Egy KÖFOP projektből „közigazgatási eljárásokhoz kapcsolódó levéltári szolgáltatás fejlesztése” címen 2.612 milliárd forintnyi összeg jutott az MNL szolgáltatásfejlesztésére. A projekt eredményeképpen az MNL-en belül integrált ügyfélszolgálat jött létre, egységes eljárásrendekkel, szabályozott keretek között, űrlapok, iratminták, sablonok használatával. A kiterjesztett ügyfélelérés elektronikusan SZÜF űrlapok segítségével történik, akár ügyfélkapuról, akár kormányablakból érkezik a kérés. A Poszeidon dokumentumkezelő rendszert a projekt során felkészítették arra, hogy az MNL-en belüli teljes elektronikus ügyintézéssel kapcsolatos feladatokat ellássa. Az elsődleges beadási csatorna az elektronikus levéltári portál, ahol tíz tipikus ügytípus elektronikus űrlapja található meg, amelyeket kitöltve és a levéltárnak megküldve az ügyfélnek már csak a szintén elektronikus úton érkező válaszra kell várnia. Az előadó bemutatta a szoftver gyakorlati működését és a digitális aláírás MNL-ben alkalmazott módozatait.

P. Holl Adrien, állományvédelmi főosztályvezető (BFL) az EMMI támogatásával végzett tömeges savtalanítási eljárás sikeréről számolt be, amelynek keretén belül a BFL saját iratanyagán kívül a Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára iratanyagának egy részén történt meg az iratok PH értékének növelése. Ismertette a BFL viseigrádi országok írott örökségének megőrzésére és védelmére folyamatban lévő állományvédelmi projektjét¹² és BFL állományvédelmi főosztálya által kidolgozott állományvédelmi tematikájú e-learning kurzus alapjait.¹³

Haraszi Viktor, az MLVT alelnöke bemutatta az egyesület szervezésében megvalósult közös városi levéltári nyilvántartást. Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Vác Város Levéltára, Tatabánya M. J. V. Levéltára és a Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár 974 fondja és 781 állagának leíró adatai – ahol rendelkezésre álltak – raktári nyilvántartással együtt váltak kereshetővé az AtoM szoftver segítségével.¹⁴

Az egyesület tagjai hosszú kényszerszünet után találkozhattak újra egymással, s bár megoldást minden felvetett kérdésre az együtt töltött idő alatt sem sikerült találni, ám az újra megindult közös gondolkodás minden résztvevő számára ösztönzően hatott.

Haraszi Viktor

¹¹ Részletesen ld.: Novák Veronika: A szlovákiai levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig és 1938-1945 között 1. - A Kárpát-medence levéltári forrásai 1. Fond- és állagjegyzékek 1., Budapest, 2004. (A vágsellyei levéltár akkoriban Pozsony alá tartozott. A szerző megj.)

¹² <https://bparchiv.hu/visegrad>

¹³ <http://e-learning.bparchiv.hu/>

¹⁴ Haraszi Viktor: Városi levéltárak „AtoM-meghajtással”, Levéltári Szemle, 2020. 4. sz. 104–106.

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

A **Magyar Nemzeti Levéltár** és a munkavállalóit képviselő Közművelődési és Közgűjteményi Dolgozók Szakszervezetének tárgyaló bizottsága a tavalyi *jogviszonyváltást* követően lefolytatta a tárgyalásokat az újfajta munkaviszony kérdéseiről. A két fél által közösen megalkotott *új Kollektív Szerződést* 2021. június 1-jén írták alá. A megállapodás többek között szabályozza a munkaviszonyból származó jogokat és kötelezettségeket, illetve a munkáltató és a szakszervezet együttműködésének kérdéseit. A két fél eredményes tárgyalásának és megegyezésének köszönhetően a Kollektív Szerződés több pontban pozitív irányú eltéréseket rögzít ahhoz képest, mint amelyeket a Magyar Nemzeti Levéltár munkavállalóira jelenleg érvényes Munka Törvénykönyve megszab. Ilyen eltérések például a szabadságnapok mennyisége, a felmondási idő tartama, valamint a túlmunka elszámolása.

Osváth Lajos (1866–1931) 1901. március 1-től 1923 őszéig vármegyei főlevéltárnokként dolgozott Nagyváradon. Ő kezdeményezte és szervezte az első magyarországi országos levéltáros szakmai egyesületet, a Vármegyei Levéltárnokok Országos Egyesületét. Munkásságának és *emlékének megőrzésére* a leszármazottak *díjat alapítottak*, amelyet a **Magyar Levéltárosok Egyesülete** gondoz a 2021. június 17-én aláírt megállapodás alapján. Az alapító okirat értelmében az Osváth Lajos-díjat két tagozatban ítélik oda: az egyesületi munkáért, valamint a levéltári forrásfeltáráson alapuló történettudományi művekért. Az elismeréseket kétévente egy fő kaphatja, tagozatonként évente váltakozva, a kuratórium döntése alapján. Az eredményhirdetésre és a díjátadásra a Magyar Levéltárosok Egyesületének éves vándorgyűlésén kerül sor. A díjjal járó elismerések anyagi fedezetét az Osváth-család leszármazottjai biztosítják.

Az **Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára** és **Budapest Főváros Levéltára** *együttműködési megállapodást* kötött, amelynek értelmében a két intézmény kifejezte együttműködési szándékát egy, a levéltári iratanyag online történő kutatásának (e-kutatás) lehetőségét biztosító platform közös fejlesztése és üzemeltetése érdekében.

2021. augusztus 2-án a **Magyar Nemzeti Levéltár** Bécsi kapu téri palotájában rendezett sajtótájékoztatón jelentették be, hogy az intézmény gyűjteménye *520 darab*

eredeti oklevéllel gazdagodott, amelyeket a magyar állam vásárolt meg a Batthyány családtól. A család levéltára 1949-ben ugyan törvényi erővel a magyar államhoz került, azonban az 1945-ben Ausztriába menekített anyag értelemszerűen nem képezte részét ennek. A most megvásárolt iratanyag a családi levéltár legértékesebb részének tekinthető, amelyben közvetlenül a mohácsi csatát megelőző időszakból származó levelek, nyelvemlékek, valamint többek között Buda városának eddig ismeretlen oklevelei is megtalálhatóak. Az átvett dokumentumok remekül kiegészítik az **Országos Levéltárban** őrzött Batthyány családi levéltár eddigi iratanyagának három fontos sorozatát. Ezek közül a *Memorabilia* sorozat országos szempontból a legértékesebb történelmi anyag, amely elsősorban királyi leveleket és politikai témájú iratokat tartalmaz, s a most átvett iratok segítségével szinte hiánytalanná vált. A második irategyiség a „*Himfiana*” sorozat, amely a Döbrentei Himfiek, az Anjou-kor egyik legbefolyásosabb bárói famíliájának egykori levéltára volt. Ez a sorozat 141 oklevéllel bővült. A harmadik kiemelkedő sorozat, amely az átvétel nyomán bővült, az *Acta Antiqua*. Ebbe kerültek a család ősi birtokállományának legrégebbi birtokjogi oklevelei.

Áder János köztársasági elnök határozata értelmében *dr. Biernacki Karol*, a **Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltárának** igazgatója a *Magyar Érdemrend tisztikeresztje polgári tagozata* kitüntetésben részesült.

Az augusztus 20-i nemzeti ünnep alkalmából állami kulturális elismeréseket, köztük a *Pauler Gyula-díjat* adták át a Pesti Vigadóban. A legmagasabb levéltári szakmai kitüntetésben idén *Haraszti Viktor Budapest Főváros Levéltára* főigazgatóhelyettese részesült, aki augusztus 27-én vehette át a díjat Rétvári Bence államtitkártól.

A **Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség** legújabb intézményi tagja a *Széchenyi István Egyetemen 2020-ban alakult levéltár* lett. A csatlakozás apropójából a szövetség éves tanácskozásának is a győri egyetem adott otthont 2021-ben. (Az eseményről külön beszámoló olvasható e lapszámban.)

A hajdúböszörményi városnapi rendezvénysorozat keretében 2021. szeptember 13-án vehette át Kiss Attila polgármestertől „*A város közösségeiért*” *Emlékérmét* *Varjasi Imre*, aki 2004 óta vezetője az **MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltára Hajdúböszörményi Fióklevéltárának**.

A kutatók előtt már ismert volt az a *levél*, amelyet 1520 körül a Nyulak szigetén lévő domonkos apácakolostor előjárója, *Elena priorissa írt unokaöccsének, Bocskay István*nak. A levél a szakértők szerint a híres kódexmásoló nővér, Ráskay Lea kezétől származik. A magyar nyelvű dokumentum a Pannonhalmán őrzött Erdődy Levéltár anyagához tartozott. Az arisztokrata család levéltárát az 1940-es évek második felében menekítették a vépi kastélyból Szombathelyre, ahonnan 1985-ben letétként került Pannonhalmára. Az iratanyagból a szombathelyi időszakban kallódott el a fent említett misszilis, amely nemrég bukkant fel a helyi Smidt Múzeumban. Csapláros Andrea, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum igazgatója szeptember 21-én, ünnepélyes keretek között adta át az ötszáz éves dokumentumot Erdődy Lászlónak, illetve a jogos őrzőhelynek, a **Pannonhalmi Főapátsági Levéltár**nak.

Kiemelkedő jelentőségű *iratátadásra került sor* 2021. szeptember 22-én az **MNL Országos Levéltár**ában. A 13. század óta a magyar nemesi famíliák közé tartozó *Konkoly-Thege család teljes levéltárát* az intézménynek ajándékozta. A páratlan gyűjtemény körülbelül 850 eredeti, egymással szorosan összefüggő, a família történetét mintegy nyolc évszázadon át dokumentáló iratból áll, közülük hozzávetőlegesen 600 a Konkoly-Thege családdal, 200 rokon családokkal és körülbelül 50 idegen családokkal kapcsolatos irat. A levéltár eredetileg dr. Konkoly-Thege Balázs (1862–1928) állította össze, az anyag legkiemelkedőbb részét a mohácsi csatát megelőző időkből származó 6 darab eredeti, 14–15. századi okmány jelenti. Az átvett anyag részletes bemutatására 2022. január 22-én, a magyar kultúra napja alkalmából tartandó hungarika workshopon kerül sor a Magyar Nemzeti Levéltárban.

A **Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem épületeinek** az intézmény levéltárában őrzött *tervanyagai a Műegyetemi Digitális Archívumban* immáron megtekinthetők. Több mint 70 olyan eredeti tervrajz található a levéltár állományában, amelyek a történeti campust ábrázolják vagy még az ezt megelőző korszakra vonatkoznak, s a Múzeum körúton található műegyetemi épületek alaprajzait mutatják. Fizikai állapotuk már nem tette lehetővé a gyűjtemény eredetiben történő használatát, így restaurálásuk és digitalizálásuk az intézmény kiemelt feladatát képezte.

Négy évtizedes kiemelkedő szakmai munkájáért a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa **Bősze Sándor-díjat** adományozott *Erdész Ádámnak*, a *Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára* nyugalmazott igazgatójának.

Pintér Lajos kecskeméti költő negyvennégy éven át volt a helyi Forrás irodalmi folyóirat munkatársa. A közel fél évszázad alatt jelentős mennyiségű, több mint egy folyóméternyi dokumentum gyűlt össze munkája során, amelyet a közelmúltban a **Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltárának** adományozott. Az *átvett iratanyag* javarészt kéziratokat, levelezéseket tartalmaz, amelyek a kortárs magyar irodalom kiemelkedő alkotói, így többek között Illyés Gyula, Faludy György, Esterházy Péter, Tandori Dezső tollából származnak.

2021. november 3-án *együttműködési megállapodást kötött a Magyar Nemzeti Levéltár és a Koreai Köztársaság Nemzeti Levéltára*. A megállapodás értelmében az érintett levéltárak megosztják az iratanyag kezelésével, a levéltári munkatársak képzésével kapcsolatos tapasztalataikat, kölcsönösen segítik egymás tudományos kutatásait, valamint közös publikációkban és kiállításokban működnek együtt. A két főigazgató továbbá abban is megállapodott, hogy a közeljövőben összehangolják kutatásaikat a kézírással készült iratok mesterséges intelligencia segítségével történő felismerése, valamint az állományvédelem és a digitalizálás területén is.

Világi Dávid

- *Az alábbiakban határon túli levéltárak olyan kiadványainak adatait adjuk közre, amelyek magyar vonatkozásúak és/vagy magyar nyelvűek. A magyarországi kiadóval társkiadásban létrehozott kötetek adatait is szerepeltetjük, valamint azon határon túli intézmények kiadványait is, amelyeknek egyik tagintézménye levéltár. A jövőben ezek az adatok a levéltári kiadványok éves bibliográfiájában fognak szerepelni.*

Határon túli magyar nyelvű levéltári kiadványok bibliográfiája, 2015–2020

2015

Könyvek

Az 1918–1919 előtti Erdélyre vonatkozó fondok és gyűjtemények jegyzékei. 11. Máramaros megye. Összeáll. GUSETH, KLARA–BUCIUMAN, ANA-MARIA–VARGA ZSOLT. Budapest–Bucuresti, Magyar Nemzeti Levéltár–Archivele Nationale ale Romaniei, 2015. 489 p.

BERNÁD RITA–BARABÁS KISANNA: *Plébániai levéltárak. 2. kötet. A Marosvásárhelyi és a Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárak repertórium.* Gyulafehérvár–Budapest, Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség–ELTE Egyetemi Levéltár, 2015. 335 p. (Erdélyi római katolikus levéltárak 5.)

BICSOK ZOLTÁN: *Koronák, hattyúk, liliomok. A Hargita Megyei Levéltár pecsétgyűjteménye.* Csíkszereda, Csíkszereda Kiadóhivatal, 2015. 150, 168 p., 40 t.

Brevia Clementina. VII. Kelemen pápa magyar vonatkozású brévéi, 1523–1526. The Hungarian-related breves of Pope Clement VII., 1523-1526. Feltárta és közreadja NEMES GÁBOR. Budapest–Győr–Róma, Magyar Tudományos Akadémia–Pázmány Péter Katolikus Egyetem „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport–Gondolat–Győri Egyházmegyei Levéltár, 2015. XXII, 207 p.

CSATÁRY GYÖRGY: *Tisza-szabályozás trianoni határkörnyezetben. A Beregvármegyei Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat iratai. Vásárosnamény, 1918–1941.* Beregszász–Ungvár, Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2015. 216 p. (Rákóczi-füzetek, 97.)

GÁLFI EMŐKE: *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői, 1556–1690*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2015. 235. p. (Erdélyi tudományos füzetek, 283.)

GALLA FERENC: *Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században*. Budapest–Róma, MTA PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport– Gondolat, 2015. X, 536 p. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1., 11.)

MOLNÁR DÁVID: „...az nagy tengerből való folyóvíznek sebessége...”. *Kolozsvári unitárius levéltári dokumentumok és nyomtatványok gyűjteménye Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelmek korából, 1613–1648*. Kolozsvár, Magyar Unitárius Egyház, 2015. 504 p. (A Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 7.)

MOLNÁR TIBOR: *A bácskai Tisza mente I. világháborús hősi halottai*. Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet–Zentai Történelmi Levéltár, 2015. 654 p.

Narancsik Imre, a tudós lelkész, próféta és mártír. FODOR GUSZTÁV, FODOR KRISZTINA, SZABADI ISTVÁN, SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA. Beregszász–Debrecen, Narancsik Imre Kutatói Műhely–Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2015. 40 p.

Elektronikus kiadvány

Ex Pannonia. 19. Szerk. STEVAN MAČKOVIĆ, TATJANA SEGEDIŃEVIĆ, ZOLNA MATIJEVIĆ. Subotica, Istorijiski Arhiv Subotica, 2015. 90 p. http://suarhiv.co.rs/downloads/expannonia/exPannonia_19.pdf

2016

Könyvek

ALMÁSI TIBOR–TARI LÁSZLÓ: *Zenta, 1216–2016. Senta, 1216–2016*. Ford. PREDRAG POPOVIĆ. Zenta, Történelmi Levéltár, 2016. 124 p., XIV t.

CSATÁRY GYÖRGY: *Magyar katonai- és kémelhárítási iratok a Kárpátaljai Állami Levéltárban, 1938–1944*. Beregszász–Ungvár, „RIK-U” Kiadó, 2016. 233 p.

Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei, 1600–1613. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi GÁLFI EMŐKE. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016. 235 p. (Erdélyi történelmi adatok, 8/2.)

Fejezetek a titói Jugoszlávia korai szakaszából. Szerk. MOLNÁR TIBOR. Zenta, Történelmi Levéltár, 2016. 207 p. (A titói Jugoszlávia levéltári forrásai, 5.)

HOZJAN, ANDREJ: *A Bellatinczi uradalom levéltári anyagának jegyzéke a Csáky grófok család levéltárában, az Osztrák Állami Levéltárban. Arhivsko gradivo gospostva Beltinci v rodbinskem arhivu grofov Csáky v Avstrijskem državnem arhivu. Das Archivgut der Herrschaft Bellatincz (Beltinci) in dem Familienarchiv der Grafen Csáky in dem Österreichischen Staatsarchiv.* Maribor, Pokrajinski Arhiv, 2016. 199 p.

LEHOCZKY TIVADAR: *Világháborúnk. I–II. Napló.* Szerk. CSATÁRY GYÖRGY, MOLNÁR FERENC, ORBÁN MELINDA. Beregszász–Ungvár, „Rik-U” Kiadó–Kálvin Nyomda, 2016. 337 p.

LEHOCZKY TIVADAR: *Világháborúnk. III–IV. Napló.* Szerk. CSATÁRY GYÖRGY, MOLNÁR FERENC, ORBÁN MELINDA. Beregszász–Ungvár, „Rik-U” Kiadó–Kálvin Nyomda, 2016. 457 p.

MEZEI ZSUZSANNA: *Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1867–1918. Analitikus levéltár. Ministarstvo vera i prosvet Kraljevine Ugarske, 1867–1918. Analitički inventar.* Novi Sad, Arhiv Vojvodine, 2016. 480 p. (Levéltári tudományos kiadvány. Naučnoinformativna sredstva o arhivskoj građi, 19/1.)

A Szabadkai Történelmi Levéltár levéltári kalauza. 1. köt. Sajtó alá rend. APRÓ ERZSÉBET. Fel. szerk. STEVAN MAČKOVIĆ. Ford. HALÁSZ TIBOR, MATIJEVIĆ ZOLNA, MÉSZÁROS ZOLTÁN. Szabadka, Történelmi Levéltár, 2016. 379 p.

TARI LÁSZLÓ: *Zenta 800. Senta 800, 1216–2016.* Ford. PREDRAG POPOVIC, BALASSY ILDIKÓ, HARMATH DORDEVIC TIMEA. Zenta, Történelmi Levéltár, 2016. 16 p.

Tiszántúli református lelkész-önéletrajzok, 1942–1944. A Tiszántúli, Királyhágómelléki és Kárpátaljai Egyházkerületek lelkészeinek emlékezete. 1–2. kötet. Szerk. SZABADI ISTVÁN. Szerkesztésben közreműködött és a mutatót összeállította EMÓDI ANDRÁS. Debrecen–Nagyvárad, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára –Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára, 2016. 577 p. (Editiones Archivum Districtus Reformatorum Transtibiscani, 18.)

TÓTH KRISZTINA–TUSOR PÉTER: *Inventarium Vaticanum. I. A Budapesti Apostoli Nunciátúra levéltára, 1920–1939*. Budapest–Róma, MTA PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport–Gondolat, 2016. LXII, 359 p., [6] t. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1., 14.)

Török-magyar kapcsolatok az Oszmán Birodalomtól napjainkig a levéltári dokumentumok tükrében. Arşiv belgelerine göre Osmanlı'dan günümüze Türk-Macar ilişkileri. Szerk. NUMAN YEKELER és mások. Szerk. SZEPESINÉ SIMON ÉVA, SCHMIDT ANIKÓ. Istanbul–Budapest, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı–Magyar Nemzeti Levéltár, 2016. XXII, 534 p.

TUSOR PÉTER: *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616. (Mikropolitikai tanulmány)*. Budapest–Róma, MTA PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport–Gondolat, 2016. 460 p. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1., 13.)

UROSEVICS DANILÓ: *Szerbek a barcsi és sárvári internálótáborban. Srbi u logorima Mađarske. 1941–1945*. Ford. RUSZ BORISZLÁV. Budapest–Újvidék, Szerb Fővárosi Önkormányzat–Vajdasági Levéltár–Zora Szerb Egyesület, 2016. 84 p.

Elektronikus kiadvány

Ex Pannonia. 20. Szerk. STEVAN MAČKOVIĆ, TATJANA SEGEDINČEV, ZOLNA MATIJEVIĆ. Subotica, Istorijски Arhiv Subotica, 2016. 98 p. http://suarhiv.co.rs/downloads/expannonia/exPannonia_20.pdf

2017

Könyvek

Az 1918/1919 előtti Erdélyre vonatkozó fondok és gyűjtemények jegyzékei 17. Békés, Bihar, Csanád, Szatmár vármegyék, Kővár-vidék levéltárainak, továbbá az egyéb magyarországi levéltárak (MNL Fejér, Jász-Nagykunk-Szolnok és Veszprém megyei levéltára, valamint a gödöllői Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtára és Levéltára) fondjai. Repertórium. Szerk. Á. VARGA LÁSZLÓ. Ford. VARGA ZSOLT. Budapest–Bukarest, Magyar Nemzeti Levéltár–Román Nemzeti Levéltár, 2017. 337, 366 p. (Magyar Országos Levéltár kiadványai)

Csíkszék az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején, korabeli források 1848. március 20. – 1849. október 16. Bev., közléteszi PÁL–ANTAL SÁNDOR. Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2017. 461 p.

Az első 70 évünk, 1947–2017. Naših prvih 70 godina, 1947–2017. Odgovorni ured. STEVAN MAČKOVIĆ. Subotica, Istorijiski arhiv, 2017. 120 p.

FODOR GUSZTÁV: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepció perei kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján.* Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek. Szerk. ZILA GÁBOR. [Beregszász]–[Budapest], Kárpátaljai Református Egyház–Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017. 660 p. (RKK könyvek. Református közelmúltunk)

KELEMEN LAJOS: *Napló I., 1890–1920.* Sajtó alá rend., szerk., a bevezető tanulmányt és a jegyz. írta SAS PÉTER. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017. 870 p.

Málenkij robot – GUPVI. Északkelet-Magyarországról elhurcolt áldozatok névsora, 1944–1945. Szerk. DOBOS SÁNDOR, MOLNÁR FERENC. Beregszász–Ungvár, „RIK-U” Kiadó, 2017. 169. p.

MOLNÁR TIBOR: *Szocialista ünnepek Zentán.* Zenta, Történelmi Levéltár, 2017. 107 p. (A titói Jugoszlávia levéltári forrásai, 6.)

PEJIN ATTILA: *Zentai csata, 1697. Sendanska bitka. Die Schlacht bei Zenta. The battle of Zenta.* Ford. PREDRAG POPOVIĆ és mások. Fényképész GERGELY JÓZSEF. Zenta, Történelmi Levéltár, 2017. 23 p.

TUSOR PÉTER: *Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, miszcionálása. A Pázmány-Tholdy archívum irataival.* Budapest–Róma, MTA PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport, 2017. 462 p. (Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 2., 6.)

TUSOR PÉTER–SZOVÁK KORNÉL–FEDELES TAMÁS: *Magyarország és a Római Szent-szék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században.* Budapest–Róma, MTA PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport, 2017. 436 p. (Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1., 15.)

Elektronikus kiadvány

Ex Pannonia. 21. Szerk. STEVAN MAČKOVIĆ, TATJANA SEGEDINČEV, ZOLNA MATIJEVIĆ. Subotica, Istorijiski Arhiv Subotica, 2017. 103 p. http://suarhiv.co.rs/downloads/expannonia/exPannonia_21.pdf

2018

Könyvek

ALMÁSI TIBOR, TARI LÁSZLÓ: *Mátyás király Zentán. Matija Korvin u Senti.* Ford. HARMATH ĐORĐEVIĆ TÍMEA. Zenta, Történelmi Levéltár, 2018. 23 p.

BERNÁD RITA-MAGDOLNA: *A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár. Levéltárismertető.* Gyulafehérvár, F & F International, 2018. 60 p.

A Dél-Alföld agrár- és ipartörténete a 19-20. század fordulóján. Agrarna i zanatska istorija Južnog Alfelda na prekretnici XIX i XX veka. Szerk. biz. IFJ. FODOR ISTVÁN, ROTÁR KRISZTINA. Zenta–Ópusztaszer, Történelmi Levéltár–Nemzeti Történelmi Emlékpark, 2018. 222 p.

FODOR ISTVÁN: *A százéves felsőhegyi óvoda.* Zenta, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre–Történelmi Levéltár, 2018. 21, [7] p., [15] t. (Zentai monográfia füzetek, 61.)

A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei. I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi BOGDÁNDI ZSOLT. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018. 458 p. (Erdélyi történelmi adatok, 10.)

LAKATOS BÁLINT: *Regesta Supplicationum 1522–1523. A VI. Adorján pápa uralkodása alatt elfogadott magyar vonatkozású kérvények.* Budapest–Róma, MTA PPKE Fraknói Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport, 2018. 288 p. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1., 16.)

A laskói presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei 1804 és 1865 között. Szerk. KERESZTES DÁNIEL. Bevezető LOVAS EDINA. Erdőkertes–Osijek, Exodus–Eszéki Állami Levéltár, 2018. 104 p.

PEJIN ATTILA: *Zentai csata, 1697. Sendanska bitka. Die Schlacht bei Zenta. The battle of Zenta*. Ford. PREDRAG POPOVIĆ és mások. Fényképész GERGELY JÓZSEF. 2. javított kiadás. Zenta, Történelmi Levéltár, 2018. 23 p.

SZÖGI LÁSZLÓ: *A szatmárnémeti R. K. Bölcsészeti Líceum és a Püspöki Szeminárium hallgatói, 1804–1852*. Budapest–Szatmárnémeti, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltár–Szatmárnémeti Identitás Alapítvány–Profundis, 2018. 292 p. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat, 14.)

Zrínyi Ilona levelei Kárpátalján. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának forráskiadványa. Közread., jegyzetekkel ellátta, bevezető tanulmányt írta CSATÁRY GYÖRGY. Szerk. DOBOS SÁNDOR. Beregszász–Ungvár, „RIK-U” Kft., 2018. 97 p.

Elektronikus kiadvány

Ex Pannonia. 22. Főszerk. STEVAN MAČKOVIĆ. Subotica, Istorijiski Arhiv Subotica, 2018. 127 p. http://suarhiv.co.rs/downloads/expannonia/exPannonia_22.pdf

2019

Könyvek

Cégjegyzék I. A Szabadkai Királyi Törvényszéken bejegyzett martonosi, magyarkanisai, zentai, adai és moholi cégek jegyzéke 1876 és 1920 között. Registar firmi I. Registar kod subotičkog Kraljevskog sudbenog stola protokolisanih martonoških, kanjiških, senčanskih, adanskih i molskih firmi u periodu između 1876. i 1920. Szerkesztőbizottság MOLNÁR TIBOR, IFJ. FODOR ISTVÁN. Ford. APRÓ ERZSÉBET, PREDRAG POPOVIĆ, ZOLNA MATIJEVIĆ. Zenta–Ópusztaszer, Történelmi Levéltár–Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark, 2019, 447 p.

Cégjegyzék II. A Szabadkai Királyi Törvényszéken bejegyzett szegedi, hódmezővásárhelyi és horgosi cégek jegyzéke 1876 és 1920 között. Registar firmi II. Registar kod subotičkog Kraljevskog sudbenog stola protokolisanih segedinskih, hódmezővásárhelyi és horgosi firmi u periodu između 1876. i 1920. Szerkesztőbizottság ROTÁR KRISZTINA, IFJ. FODOR ISTVÁN. Ford. PREDRAG POPOVIĆ, SZÜGYI FERENC. Zenta–Ópusztaszer, Történelmi Levéltár–Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark, 2019, 531 p.

Elesett és sebesült hőseink a nagy háborúban. Hadirokkant-gondozó hivatalok iratai a Kárpátaljai Állami Levéltárban, 1919–1944. Közreadja, szerk. és magyarra ford. CSATÁRY GYÖRGY. Beregszász–Ungvár, „RIK-U” Kft., 2019. 629 p.

A Hargita Megyei Levéltár 1919 utáni fondjainak és gyűjteményeinek jegyzéke. Összeállította BICSOK ZOLTÁN. Csíkszereda, Románia Nemzeti Levéltárának Hargita Megyei Hivatala, 2019. 320 p.

A kelet-szlavóniai katolikus lakosság 1767. évi összeírása. Popis katoličkoga stanovništva u istočnoj Slavoniji 1767. godine. A forrást átírta és sajtó alá rend. DENIS NJARI. Szerk. ZITA JUKIĆ, DAMÁSDI ZOLTÁN. Az előszó magyar nyelvű ford. Ivan Tomek. Eszék–Pécs, Eszéki Állami Levéltár–Pécsi Egyházmegyei Levéltár, 2019. 1123 p.

A levéltár rejtett kincsei. Források és értelmezések a gazdaságtörténet köréből. Főszerk. RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ. Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, 2019. 324 p. (Erdélyi évszázadok. A kolozsvári Magyar Történelmi Intézet évkönyve, 4.)

SZAKÁL IMRE: „Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között”. *Iratok Ruszka Krajna történetéhez, 1918–1919.* Beregszász–Ungvár, „RIK-U” Kft., 2018. 246 p.

UGRÓCZY FERENC: *Zentai ütközet.* Utószó PEJIN ATTILA. Reprint kiadás. Zenta, Történelmi Levéltár, 2019. 70 p.

Elektronikus kiadványok

MEZEI ZSUZSANNA: *Ministarstvo vera i prosvete Kraljevine Ugarske, 1867–1918. Analitički inventar. Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1867–1918. Analitikus levéltár.* CD. Novi Sad, Arhiv Vojvodine, 2019. (Naučnoinformativna sredstva o arhivskoj građi. Levéltári tudományos kiadvány, 19/2.)

Ex Pannonia. 23. Főszerk. STEVAN MAČKOVIĆ. Subotica, Istorijski Arhiv Subotica, 2019. 118 p. http://suarhiv.co.rs/downloads/expannonia/exPannonia_23.pdf

2020

Könyvek

Bendász-családfa és családi krónika. Bendász- és Bacsinszky-családtörténet. Szerk. MAROSI ISTVÁN. Beregszász, Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2020. 403 p. (Bendász-hagyaték. Spadšina Ištvana Bendasa. Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2.)

Erdély: 1000 év öröksége. Szerk. KOVÁCS ZSUZSANNA–MIKÓ ZSUZSANNA–SZABÓ CSABA. Budapest–Kolozsvár, Magyar Nemzeti Levéltár–Libri–Iskola Alapítvány Kiadó, 2020. 246 p.

Erdélyből jelentik: a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott iratai 1918. november 3. – 1919. január 29. Szerk. és a bev. tanulm. írta L. BALOGH BÉNI. Kolozsvár–Budapest, Iskola Alapítvány Kiadó–Magyar Nemzeti Levéltár, 2020. 286 p.

Fekete levelek. Bendász István kárpátaljai görögkatolikus pap GULAG-táborban töltött éveinek levelezése, 1949–1955. Szerk. MAROSI ISTVÁN. Beregszász, Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2020. 399 p. (Bendász-hagyaték. Spadšina Ištvana Bendasa. Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 1.)

KRUPPA TAMÁS: *Pápai csapatok Magyarországon (1595–1597, 1601).* Budapest–Róma, MTA PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2020. XXIX, 290 p. (Bibliotheca Historiae Ecclesasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1. Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 1., 17.)

MAROSI ISTVÁN: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa. Šematizm Mukačivs'koj greko-katolic'koj eparhii 1945 roku.* Beregszász, Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2020. 340 p. (Bendász-hagyaték. Spadšina Ištvana Bendasa. Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 3.)

Elektronikus kiadvány

Ex Pannonia. 24. Főszerk. STEVAN MAČKOVIĆ. Subotica, Istorijski Arhiv Subotica, 2020. 117 p. http://suarhiv.co.rs/downloads/expannonia/exPannonia_24.pdf

Összeállította: Horváth Natália

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle

A borítón: illusztráció a Besançon és Brüsszel
című tanulmányhoz

450 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE